

PETRE ȚURLEA

**ȘCOALA
ROMÂNĂ
DIN
FRANȚA**

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ȘCOALA ROMÂNĂ
DIN FRANȚA

Petre Țurlea

ȘCOALA ROMÂNĂ
DIN FRANȚA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 1994

The Romanian School in France

ISBN 973-27-0419-5

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

R — 76117, Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13 C.P. 5 – 42

Cuprins

Introducere	7
I. Organizarea și funcționarea Școlii Române din Franța (1921—1948)	15
II. Activitatea membrilor Școlii Române din Franța	34
III. Relațiile dintre membrii Școlii Române din Franța și Nicolae Iorga	54
IV. Școala Română din Franța — mijloc de apropiere româno-franceză	76
V. Școala Română din Franța și cea din Roma	82
VI. Școala Română din Franța la sfârșitul existenței sale	88
Încheiere	95
Résumé	116
Indice	117

INTRODUCERE

Cu excepția unor mici articole din presa interbelică, despre Școala Română din Franța nu s-a scris nimic major pînă astăzi și faptul acesta face ca numărul celor care știu de existența ei să fie tot mai restrîns, odată cu trecerea timpului. Prezenta încercare de monografie își are ca motivație, deci, necesitatea eliminării unei lacune în istoriografia noastră, dar, în același timp, autorul a fost îndemnat să realizeze o asemenea lucrare și de importanța deosebită a instituției respective pentru ansamblul culturii românești, de dorința de a scoate din uitare o experiență culturală remarcabilă ale cărei consecințe pozitive se resimt pînă astăzi. Readucerea în atenția contemporanilor a unei asemenea instituții este un act de necesară recunoaștere a meritelor incontestabile ale sale, precum și unul de apreciere a activității întemeietorului și conducătorului său — marele Nicolae Iorga*.

Au fost cercetate toate sursele la care autorul a avut acces: diverse fonduri din Arhivele Statului (București, Cluj, Iași), fonduri de corespondență de la Academia Română și Biblioteca Centrală de Stat, arhive particulare (în special Arhiva Iorga—Pippidi), publicațiile Școlii Române din Franța, memoriile apărute, amintirile foștilor membri ai Școlii. Din păcate, autorul nu a avut acces la Arhiva Legației Române din Franța, aflată în păstrare la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Însăși Școala Română din Franța avea o arhivă proprie, despre care se scrie în corespondență, dar se pare că s-a pierdut; s-ar putea ca o parte a ei să fi rămas în posesia moștenitorilor ultimului director, profesorul Constantin Marinescu, decedat la Paris în 1979; investigația ar trebui făcută în Franța.

Majoritatea foștilor membri ai Școlii, care se află în viață ori s-au aflat pînă de curînd, au răspuns cu amabilitate, promptitudine și o vădită emoție la întrebările care li s-au pus, aducînd autorului nu numai un plus de informație, ci și, ca oameni implicați direct, cea mai

* O foarte restrînsă sinteză a acestei monografii în SAI, LIII—LIV, 1986.

interesantă privire retrospectivă, de aceea li se cuvin calde mulțumiri. Pentru importantul și constantul sprijin acordat — prin depistarea unor documente, legătura cu posesorii unor arhive particulare, indicarea unor surse bibliografice, discuția asupra unor probleme și sugestiile oferite —, autorul mulțumește colegului Andrei Pippidi, posesor al unei mari părți a corespondenței lui Nicolae Iorga, al cărui urmaș este. De asemenea, mulțumiri sînt îndreptate către cercetătorii și bibliotecarii de la Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală de Stat (posesoarea, în afară de documente, și a unei mari colecții de fotografii Iorga), Institutul de Istorie „N. Iorga” și Secția documentară a Bibliotecii „N. Iorga” din Ploiești care, cu sollicitudine, au contribuit la descoperirea unor documente, cărți, fotografii.

Desigur că tema putea fi tratată și în alt fel decît cel ales, mai literar, mai atractiv, deci pentru cititorul nespecialist în istorie, dar autorul a considerat că prezentarea strictă, numai pe baza documentelor și a amintirilor celor direct implicați, renunțînd la orice contribuții personale fără acoperire — cu riscul de a fi criticat pentru încărcarea excesivă a textului — este maniera care poate cel mai bine să convingă.

Fiind prima monografie a Școlii Române din Franța, deci datorită lucrului într-o direcție aproape deloc cercetată pînă acum, anumite erori de interpretare sau acoperirea numai în parte a unor probleme tratate sînt posibile și, de aceea, viitoare investigații pot aduce lumini noi. Totodată, autorul este conștient că nu s-a putut separa totul de o anumită subiectivitate care este consecința faptului că de mulți ani se apleacă cu din ce în ce mai multă simpatie asupra activității lui Nicolae Iorga, cu o uimire permanentă față de vastitatea operei, față de mărimea rolului pe care l-a avut în societatea românească. Și cine, cunoscîndu-l, nu este uimit, copleșit în fața marelui istoric, cine poate fi deplin obiectiv ?

Ideea înființării unor școli naționale în marile centre ale culturii clasice, Roma și Atena, datează din secolul al XIX-lea. Astfel au fost create școlile franceze, germane, engleze în orașele menționate, prima fiind Școala Franceză din Atena în 1846, mai tîrziu li s-au adăugat școlile americane, suedeze, poloneze ș.a. Aveau ca scop formarea unor specialiști proprii în civilizația greacă și romană. La începutul secolului al XX-lea, în urma prestigioasei activități științifice desfășurate de aceste școli, ideea care a stat la baza lor a fost îmbrățișată și în România. Vasile Pârvan scria în 1923 că, în 1914, el și ministrul Italiei la București, baronul Fasciotti, ajunseseră la o înțe-

legere privind înființarea unei școli românești la Roma, dar războiul mondial a aminat proiectul. În 1919, Vasile Lucaciu, aflat în capitala italiană, va propune guvernului român cumpărarea unei case, găsită de el convenabilă pentru instalarea unei instituții școlare¹. Pe aceeași linie, a înființării unor școli românești la Roma și la Paris, va acționa și Nicolae Iorga încă din timpul războiului mondial, fără a avea cunoștință de demersurile paralele făcute de Vasile Pârvan².

Proiectul de lege pentru înființarea școlilor românești de la Roma și Paris a fost alcătuit de Nicolae Iorga și înaintat Camerei Deputaților, din inițiativă parlamentară deci, în august 1920; printre cei 45 semnatari erau, alături de istoric, deputații Vasile M. Kogălniceanu, Duiliu Zamfirescu, Ion Mihalache, Ioan Ursu, A.G. Papacostea — așadar, atît reprezentanți ai opoziției din acel moment, cît și ai majorității parlamentare. În expunerea de motive se menționa necesitatea contracarării, și prin aceste școli, a propagandei ostile României în Occident³; se motiva alegerea locului de amplasare în capitalele Franței și Italiei prin originea latină comună și necesitățile vitale ale statului român deplin unitar, format numai de doi ani: „Relațiile culturale ce s-ar îndruma astfel [...] ar fi baza înseși a viitoarelor noastre acțiuni comune cu Aliații în a căror operă, binefăcătoare pentru noi, a dominat concepția latină de drept și umanitate. Ele ar avea o statornicie care nu se poate cere de la relațiile economice”. Sarcinile acestor școli ar fi de a înția în știința, cugetarea, arta și viața popoarelor francez și italian, de a permite studii în biblioteci și arhive și de a strînge laolaltă pe acei studenți români care urmează cursuri ce nu se predau în țară. Concomitent se propunea facilitarea de către statul român a activității cercetătorilor francezi și italieni care ar dori să studieze în România⁴.

¹ „Ephemeris Dacoromana”, I, 1923, Introducere: relatarea aceluiași fapt în articolul *Școala Română din Roma*, de Alex. Marcu, în „Boabe de griu”, I, nr. 3 din mai 1930.

² Cf. scrisorii lui N. Iorga către Em. Bucuța, publicată în „Boabe de griu”, I, nr. 5 din iulie 1930; reluată în N. Iorga, *Correspondență*, I, ed. de Ec. Vaum, București, Edit. Minerva, 1984, p. 242.

³ În 1936, în timpul unei întrevederi cu președintele Franței, Albert Lebrun, N. Iorga va menționa aceeași idee: a făcut școlile românești din Roma și Paris pentru a contracara propaganda ostilă României, în special cea maghiară (N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 316).

⁴ „Neamul românesc”, XV, nr. 172 din 11 august 1920. N. Iorga consemna faptul că încă din 1917 se făcuse în Parlamentul din Iași propunerea, semnată de sute de senatori și deputați și înminată ministrului francez Albert Thomas, în trecere prin Moldova, înființării unor institute de propagandă culturală, propunere netransformată în lege datorită unei „zăbave neplăcută a biroului”.

Legea a fost adoptată de Adunarea Deputaților în ședința din 13 august 1920, cu o majoritate de 138 voturi, 3 fiind contra, și de Senat, în ședința din 23 august același an, cu o majoritate de 66 voturi și 4 contra⁵. Legea va fi promulgată prin Decretul regal nr. 4 285 din 22 octombrie 1920⁶.

Articolul 2 al Legii pentru înființarea școlilor românești de la Roma și Paris consemna secțiile viitoarelor instituții: o secție a studiilor de istorie și filologie a popoarelor romanice; o secție pentru continuarea studiilor universitare de specialitate, pentru acele discipline care nu se predau în România; o secție pentru cultivarea artelor. Urmas să fie primiți numai tinerii recomandați de așezămintele culturale românești și care au terminat strălucit studiile în țară (art. 3). Pentru susținerea propagandei românești în Occident, membrii școlilor trebuiau să prezinte periodic conferințe despre viața poporului român, sub toate aspectele (art. 5). Stagiul la cele două școli era fixat la un an, directorii avînd posibilitatea să-l prelungească încă un an pe baza rezultatelor obținute de fiecare membru (art. 6). Articolul 7 consemna modalitatea de obținere a sumelor necesare funcționării noilor instituții; taxe speciale impuse pe diplomele luate în străinătate, în cazurile în care studii similare se puteau face și în țară. Se preciza că directorii vor fi numiți la recomandarea Academiei Române (art. 8), iar un Regulament trebuia să fixeze amănunțele de organizare (art. 9). Prin partea finală se hotăra înființarea unui cămin în București, înzestrat cu tot ce este necesar pentru studii, destinat cercetătorilor francezi sau italieni care doresc să se perfecționeze în România⁷.

În 1930, răspunzînd unui articol al lui Alex. Marcu, Nicolae Iorga însuși prezenta momentul de început al celor două școli: „Singur eu, din propriul meu gînd, am făcut proiectul din inițiativă parlamentară. Eu l-am făcut să fie votat, ministrul fiind lipsă. Eu am cerut punerea la vot lui Duiliu Zamfirescu, atunci Președinte al Camerei [...]. Eu am cerut Academiei Române numirea la Roma a lui Vasile

⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 270/1921, f.2.

⁶ Ibidem, f.1. M. Bordeianu și P. Vlădevschi, în *Învățămîntul românesc în date*, Iași, Edit. Junimea, 1979, p. 328, consemnează greșit 31 octombrie 1920 pentru Legea privind înființarea școlilor românești de la Paris și Roma. O altă greșeală în articolul lui Alex. Marcu, *Școala Română din Roma*, în „Boabe de grîu”, I, nr. 3 din mai 1930, în care se scria că Parlamentul a votat în *unanimitate* legea.

⁷ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 270/1921, f.2.

Pârvan”⁸. Într-o adresă din 4 aprilie 1928 a Asociației foștilor membri ai Școlii Române din Roma (semnată de Emil Panaitescu ca președinte și Radu Vulpe ca secretar) se cerea lui Nicolae Iorga să susțină societatea, „cu atât mai mult, cu cât *domnia-voastră ați fost acela căruia i se datorește și inițierea legii de înființare a școlilor românești din Paris și din Roma*” [subl. n.]⁹. Numirea pe viață a directorilor de către Academia Română era cerută de Nicolae Iorga cu scopul de a scăpa așezămintele respective de „jocul de partide”¹⁰; tot el cerea lui Vasile Pârvan, într-o scrisoare din 12 decembrie 1922, să facă unele modificări în proiectul *Regulamentului* de funcționare a școlilor: „adausurile sînt foarte bune, afară de jurisdicția Academiei, putînd procura Ministerului un pretext de înlocuire. Dați fiind oamenii, ar putea trezi dificultăți. La directorii generali e necesar să se spună că n-au nici o funcție. Altfel directorii sînt debarcați din viața politică”¹¹.

Imediat după adoptarea Legii privind înființarea școlilor românești de la Roma și Paris, au fost inițiate acțiuni ostile ei. Prin adresa nr. 112 256/16 noiembrie 1920, Ministerul Instrucțiunii Publice cerea ca aceasta să fie supusă discuției Consiliului Universitar, pentru a se găsi cea mai bună formă de organizare; se baza pe faptul că articolul 9 prevedea adoptarea regulamentului special. Cererea era motivată prin faptul că Legea era făcută din inițiativă parlamentară și nu aceea a Ministerului, singurul în măsură să facă propuneri pozitive în domeniul învățămîntului. Rectorul va ruga, la rîndul său, facultățile să vină cu propuneri precise pentru Consiliul General Universitar, încercîndu-se astfel o diminuare a rolului inițiatorului acțiunii. Într-o scrisoare din 26 noiembrie 1920 către Nicolae Iorga, Vasile Pârvan consemna: „Intenția e limpede. Ministrul neputînd desființa legea de astă vară, pune Universitatea să o critice (legea e anexată la adresa către Rector) și deci să o modifice etc. etc. [...]. Contralovitura amicilor, trebuie să recunoaștem, poate fi, după cum vezi, destul de

⁸ „Boabe de grîu”. I, nr. 5 din iulie 1930. P.P. Negulescu, ministru al Instrucțiunii Publice în 1920, s-a arătat jignit că Legea a fost trecută prin Parlament fără avizul său și „n-a arătat o deosebită căldură” (cf. N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. IV, București, Edit. Minerva, 1981, p. 24).

⁹ Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.). Corespondența N. Iorga, vol. 346, f. 333. În 1930, solicitat să prezinte Școala Română din Franța în „Boabe de grîu”, Ion Breazu cerea lămuriri lui N. Iorga: „Eu cred că ați contribuit cu ceva mai mult decît se citește în articolul despre Școala din Roma, publicat de dl. Marcu în amintita revistă” (ibidem, vol. 361, f. 108).

¹⁰ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost, op. cit.*, vol. IV, p. 24.

¹¹ Scrisoare publicată de D.M. Pippidi în articolul *Din nou despre corespondența lui Vasile Pârvan*, în SC, XVI, 1974, p. 278.

neplăcută, dacă nu chiar fatală”¹². Prilejul a fost folosit de Ermil Pangratti pentru a propune prefacerea școlii de istorie, filologie și artă din Franța într-un mare institut, care să cuprindă și celelalte științe, „ceea ce i-ar fi permis amestecul pe care-l dorea”¹³. Tentative în același sens, al lărgirii sferei de cuprindere a celor două școli, vor fi repetate. La 10 martie 1922, Ministerul Cultelor și Artelor se adresa Ministerului Instrucțiunii Publice, solicitând o colaborare pentru a face unele modificări în Regulamentul școlilor din Roma și Paris. Rezoluția ministrului Instrucțiunii era categorică: „Se va întreba în prealabil dl. prof. Iorga, care este directorul Institutului român din Paris, dacă consimte la oarecare modificări aduse în Regulamentul acestui Institut. În urmă se va aviza”¹⁴. La 1 iulie 1926, Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj cerea Ministerului Instrucțiunii Publice ca la Roma și Paris să fie admiși și reprezentanții altor discipline decât istoria și filologia¹⁵. În 1932, Academia de Agricultură din București cerea ca doi bursieri ai săi să fie primiți la Roma și Paris¹⁶.

Cu toată opoziția unor membri ai Facultății de Litere și Filosofie din București la crearea școlilor românești din Roma și Paris¹⁷, pînă la urmă Nicolae Iorga și Vasile Pârvan au reușit să se impună, ei fiind cei ce vor concepe Regulamentul de funcționare al noilor instituții¹⁸. Redactat astfel, cu atîtea greutate, Proiectul de Regulament

¹² Vasile Pârvan, *Correspondență și acte*, ed. de Al. Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 308—309. În *Memorii*, vol. III, p. 85. N. Iorga nota la 26 noiembrie 1920: „P.P. Negulescu vrea să încunjure legea pentru școlile din Paris și Roma, cerînd avizul Senatului Universitar, cu motivația că legea e de inițiativă parlamentară”. În comparație cu acțiunile puțin binevoitoare ale ministrului Instrucțiunii Publice din guvernul Averescu, ministrul Instrucțiunii Publice din guvernul Ion I.C. Brătianu, doctorul Constantin Angelescu, a susținut permanent pe N. Iorga. În februarie 1921, N. Iorga obținuse pentru Școala Română din Franța și sprijinul lui Take Ionescu, în acel moment ministru de Externe (cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 114).

¹³ N. Iorga, *O viață de om... op. cit.*, vol. IV, p. 24.

¹⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922, f. 34. Interesant este faptul că nu se considera necesar să se ceară și avizul lui Vasile Pârvan, care ar fi fost la fel afectat de eventualele modificări.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 427/1926, f.1; D. Burileanu, din partea Ministerului, pune rezoluția: „Se va răspunde că Regulamentul Școlilor din Roma și Paris nu permite alte specialități”.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 530/1932, f. 15; N. Iorga scria pe adresa Academiei: „Nu mai e loc la Fontenay”.

¹⁷ N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 101—notă din 26 decembrie 1920. *Ibidem*, p. 114, altă consemnare pe aceeași linie: „La Take Ionescu pentru lămuriri privitoare la Școala Română din Franța, contra căreia oficialii continuă a face intrigi”.

¹⁸ Vasile Pârvan, *Correspondență și acte*, *op. cit.*, p. 245 — scrisoare din 12 decembrie 1920. N. Iorga afirma că la redactarea Regulamentului a participat și profesorul Ramiro Ortiz.

va fi înaintat de Universitatea din București Ministerului Instrucțiunii Publice, cu adresa 302/10 martie 1921¹⁹. Regulamentul, aprobat într-o ultimă formă de rectorul Mihail Vlădescu și de ministrul Instrucțiunii Publice, va fi oficializat prin publicarea sa în „Monitorul oficial” (nr. 105 din 13 august 1921, p. 4 149—4152).

Regulamentul de funcționare fixa ca principală menire a celor două școli „strângerea raporturilor noastre culturale cu surorile noastre latine Franța și Italia” (art. 1); caracterul școlilor era de „internat academic, cu disciplină strictă individuală și socială, atât morală cât și științifică” (art. 3); școlile dădeau posibilitatea de a se face studii speciale, de perfecționare și cercetare, tinerilor învățați și artiști români, în domeniul limbilor, literaturilor, istoriei și artelor plastice (art. 4). Capitolul II al Regulamentului insista asupra caracteristicilor celor trei secții ale școlilor asupra elementelor lor de individualizare: Școala din Paris urma să dea atenție deosebită cercetărilor de arhivă și bibliotecii din Franța, ca și din întregul Apus, iar Școala din Roma trebuia să urmărească în chip deosebit cercetările și săpăturile arheologice din Italia și țările mediteraneene (art. 6); cele două școli vor avea în vedere la fixarea temelor de cercetare ale membrilor lor „acele specialități științifice și artistice care nu se predau deioac sau sînt prea puțin dezvoltate în România” (art. 7). Alegerea temelor de studiu se face de către directorii respectivi (art. 8), care au ca sarcină și organizarea unei biblioteci și o arhivă de fotografii și diapozitive „atît pentru informarea străinilor cu material românesc asupra țării noastre, cât și pentru aparatul de mină general științific necesar lucrului zilnic de specialitate” (art. 10). Fiecare școală va publica un anuar sau buletin și o bibliotecă (serie de volume independente), redactate în limbile țărilor unde se aflau (art. 11). Capitolul III al Regulamentului se referă la membrii școlilor: aceștia se recrutau fie prin recomandarea instituțiilor superioare de învățămînt, fie prin concurs la secția artistică (art. 13); fiecare dintre cele patru universități existente (București, Cluj, Iași, Cernăuți) avea dreptul să recomande cîte doi membri pe an pentru fiecare școală (art. 14); membrii vor trebui să-și justifice activitatea prin memorii trimestriale și lucrări anuale; studiile vor fi publicate în organele proprii ale celor două

¹⁹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 172/1921, f. 4—17. Răspunzînd la adresa Ministerului din 16 noiembrie 1920, Universitatea București afirma, într-o adresă, că, înainte de a supune Consiliului Universitar Legea pentru școlile din Roma și Paris, spre a discuta cea mai bună formă de organizare ce s-ar putea da, a trimis-o facultăților. A răspuns doar Facultatea de Litere și Filosofie, singura interesată; adăuga și un proiect de Regulament, elaborat de o comisie.

școli, lucrările artiștilor vor fi expuse mai întâi la Paris și Roma și apoi la București (art. 17); membrii școlilor sînt datori a ține cîte o conferință despre viața poporului român sub toate raporturile, corespunzătoare specialității lor (art. 18). Capitolul IV se referea la directori : aceștia aveau caracter onorific, nu primeau salariu; cel puțin două luni pe an trebuiau să fie la Paris și Roma (art. 20). Capitolul V se referea la venituri și cheltuieli, subsidiile fiind date de Ministerul Instrucțiunii Publice, Ministerul Artelor și Ministerul de Externe; se adăugau taxele școlare ce se vor pune asupra diplomelor luate în străinătate, atunci cînd studii similare se puteau face în țară și bursele date de diverse instituții sau chiar de persoane particulare; se adăugau donațiile.

Astfel s-a ajuns la crearea celor două școli românești în Occident, școli a căror activitate reprezintă un moment de maximă importanță pentru întregul învățămînt românesc.

I

ORGANIZAREA ȘI FUNCȚIONAREA ȘCOLII ROMÂNE DIN FRANȚA (1921 – 1948)

Trecînd la aplicarea Legii din 13 august 1920, Nicolae Iorga, în-sărcinat, la propunerea Academiei, cu direcția Școlii Române din Franța, a început acțiunile practice menite să ducă la întemeierea acesteia: obținerea unei clădiri, a fondurilor necesare pentru cumpărarea și utilizarea ei, desemnarea, cu ajutorul universităților, a viitorilor membri. I-a trebuit istoricului mai mult de un an pentru a rezolva toate aceste probleme.

Pentru prima dată în bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice se înscriau, în 1921, la articolul 17, sumele destinate burselor pentru școlile românești din Paris și Roma, în valoare totală de 96 000 lei (deci cîte 48 000 lei pentru fiecare); aceeași sumă se va menține și în anul 1922¹. Găsirea banilor necesari pentru toate celelalte cheltuieli a fost foarte dificilă.

Cea mai spinoasă problemă legată de întemeierea Școlii Române din Franța a fost aceea a localului. Vasile Pârvan luase la Roma un apartament cu chirie, pentru ca apoi să treacă prin mai multe localuri pînă ce, în 1932, a fost finalizată construcția frumoasei clădiri realizate din fondurile Băncii Naționale, după planurile arhitectului Petre Antonescu. La Paris lucrurile s-au petrecut în alt fel. Nicolae Iorga însuși scria mai tîrziu că nu a vrut să înceapă într-o „trecătoare casă străină”. A respins înțelegerea, sugerată de ministrul României la Paris, Dimitrie Ghica, cu un liceu francez, propunere care i se părea sub demnitatea unui institut național. Datorită lipsei de fonduri din partea statului român, a acceptat și subsidii particulare, din dorința ca noua instituție să fie temeinic constituită, într-un

¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922, f. 27.

cadru care să servească scopurilor ei și să fie exclusă orice instabilitate, orice mutare ulterioară. Nicolae Iorga va găsi în pitoreasca localitate Fontenay-aux-Roses, cu 4 000 locuitori, situată la 4,5 km de Parisul epocii, ocolită de poluarea industrială și morală, având în apropiere pădurea Clamart, locul ideal pentru școală: „Având în spate două livezi întinse, o clădire cu patru rînduri alcătuite din odăi ca pentru un hotel sau un sanatoriu, se ridica în fața unor atenanse potrivite pentru orice destinație”². Cu cei 125 000 franci dați de Ministerul de Finanțe, condus în acel moment de Nicolae Titulescu, s-a cumpărat imobilul potrivit, iar cu cei 100 000 de franci donați de Banca Blank se vor mobila primele camere³, astfel încît la 28 decembrie 1921 lui Nicolae Iorga i se putea trimite de la Paris foaia de inventar a fiecărei camere a Școlii (mobilier foarte modest, dar reprezentînd strictul necesar)⁴.

Alegerea făcută de Nicolae Iorga era motivată prin dorința de a oferi membrilor un cadru optim pentru studiu și meditație, departe de tentațiile Parisului; erau obligați să doarmă noaptea la Fontenay-aux-Roses și să ia acolo micul dejun și cina. Mulți și-au arătat nemulțumirea față de acest regim, datorită căruia pierdeau aproximativ două ore pe zi cu transportul (40 de minute un drum cu tramvaiul) și se găseau în imposibilitate de a frecventa spectacolele de seară ale Parisului. Subdirector al Școlii a fost ales, de către Nicolae Iorga, un funcționar al Legației române din Paris, Victor Ianculescu, de formație jurist, care s-a făcut foarte apreciat de istoric. Corespondența regulată trimisă de Victor Ianculescu la Valenii de Munte, pînă în noiembrie 1940 (douăzeci de ani, în general cîte o scrisoare pe săptămînă), este una dintre principalele surse de informație privind evoluția Școlii și activitatea membrilor săi⁵.

² N. Iorga, *O viață de om... op. cit.*, vol. IV, p. 24—25; idem, *Memorii*, vol. III, p. 109. Conform consemnărilor lui N. Iorga, alegerea localului pentru Școala Română din Franța s-a făcut în timpul unei vizite pe care istoricul român a făcut-o la familia istoricului francez Ferdinand Lot, care locuia la Fontenay-aux-Roses. Mario Roques menționează faptul că N. Iorga a ales clădirea viitoarei școli „la sfatul lui Ferdinand Lot” (vezi Mario Roques, *Eloge funèbre de N. Iorga*, în *Nicolas Iorga. L'homme et l'œuvre*. À l'occasion du centième anniversaire de sa naissance. Recueil édité par D.M. Pippidi, Bucarest, 1972, p. 17).

³ Vezi interviul dat de N. Iorga pentru „Gazeta Transilvaniei”, an 84, nr. 30 din 10 februarie 1921.

⁴ Arh. Iorga — Pippidi — scrisoare a lui V. Ianculescu.

⁵ Corespondența păstrată înregistrează un singur moment major de răceală declarată a raporturilor dintre Nicolae Iorga și Victor Ianculescu; la 24 iulie 1927, istoricul scria subdirectorului de la Fontenay-aux-Roses: „E un vechi și bun obicei al meu acela de a nu mai considera ca prieteni pe aceia cari devin prietenii duș-

Inaugurarea oficială a celor două școli s-a făcut în 1922. La Fontenay-aux-Roses evenimentul a avut loc la 1 iulie, cu prezența unei serii întregi de personalități culturale franceze, între care P. Appell, rector al Universității din Paris, F. Brunot, Ch. Diehl, Em. de Martonne, G. Glotz, F. Brunel, Ch. Bémont, iar din partea română Victor Antonescu, ministrul României la Paris. A doua zi se va ține și o serbare pentru populația din Fontenay (care a cerut să se cânte și imnul național românesc), populație ce va înconjura cu o deosebită simpatie așezământul nou creat. pe toată perioada existenței sale⁶. Într-o scrisoare din 4 iulie 1922, Victor Ianculescu aprecia că „Fontenay-ul a devenit cel mai filoromân oraș din Franța”⁷.

Titulatura noului așezământ de cultură a fost de „École Roumaine en France”, deși Nicolae Iorga se pare că oscilase între aceasta și „Institutul Român din Franța”⁸.

Problemele materiale ale Școlii Române din Franța au fost lăsate pe seama subdirectorului Victor Ianculescu: reparațiile, noile construcții, mobilierul — deci organizarea practică a reședinței —, legăturile administrative cu Ministerul Instrucțiunii Publice sau cu alte instituții românești colaboratoare la bunul mers al Școlii, relațiile cu furnizorii, cu autoritățile franceze, excursiile.

Cu tot optimismul lui Nicolae Iorga, însăși cumpărarea clădirii pentru Școală s-a făcut cu multă greutate, nu numai din cauza banilor, dar și datorită vechilor proprietari, o bătrână și patru surori. Abia la 10 ianuarie 1922, Victor Ianculescu putea să anunțe că actele de vânzare fuseseră făcute și urmau să fie iscălite⁹. Clădirea a avut nevoie de o lungă perioadă pentru a fi adusă, cu anumite cheltuieli, la nivelul cerut de destinația ei. S-au făcut reparații costisitoare, amenajări

manilor miei. N-am nici un motiv să mă plîng de subdirectorul Școlii din Fontenay-aux-Roses și cu acela se vor continua relații pe care le-ai rupt cu prietenul d-tale. Ele vor fi însă strict de serviciu și voi lua măsuri pentru a aranja în acest sens șederea mea la Paris” (N. Iorga, *Correspondență*, 2, ed. de Ec. Vaum, București, Edit. Minerva, 1986, p. 179).

⁶ N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 309. Încă din timpul vizitei lui N. Iorga la Paris, noiembrie 1920, oficialitățile franceze se arătau interesate de viitoarea Școală Română din Franța; în mod special se interesa de ea ministrul Honnorat (ibidem, p. 77).

⁷ B.A.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 301, f. 631—632.

⁸ Ibidem, vol. 300, f. 255—256.

⁹ Arh. Iorga—Pippidi; V. Ianculescu scria că a amînat iscălirea actelor deoarece „cele patru lete coproprietare cu bătrîna sînt slădite între ele, încît trebuie să le aducem cu diplomație pe rînd, ca să nu se nască scandal”.

noi; electricitatea a fost introdusă la începutul lui 1922, deși instalația fusese terminată încă din 1921, Societatea de distribuție întârziind racordarea¹⁰. La început s-au putut mobila numai 7 camere, aceasta și datorită faptului că evacuarea chiriașilor, care cereau despăgubiri, a durat pînă la 15 ianuarie 1923¹¹. Printre amenajările considerate urgente de Victor Ianculescu erau o bibliotecă, un salon-birou de primire, o sală de mese; dorea să comande rafturi pentru bibliotecă, să cumpere mobilă pentru sufrageria de 12 persoane, să înceapă repararea camerelor goale¹².

În a doua parte a lui 1922 va fi cumpărat un nou pavilion, din spatele clădirii centrale, cu 9 000 franci proveniți în parte de la Banca Blank; tot atunci a fost achiziționat un teren alăturat Școlii, de 349 m.p.¹³.

Problemele financiare au fost aproape întotdeauna foarte greu de rezolvat de către subdirector, deseori fiind necesară intervenția lui Nicolae Iorga pe lângă autoritățile de resort. Reparațiile ce s-au făcut în 1922 au necesitat 30 000 franci, cu care numărul camerelor amenajate a ajuns la 15. În anul financiar 1922—1923 (început și încheiat în aprilie), bugetul Școlii Române din Franța era de 650 000 lei, sumă diminuată datorită fluctuației leului în comparație cu francul francez (în martie 1922 Victor Ianculescu anunța că leul era în creștere pe piața valutară franceză, pentru ca în august același an să scadă vertiginos)¹⁴. Astfel, în primul semestru cei 325 000 lei ce reveneau pe acest interval au putut fi schimbați doar pe 23 590 franci, iar cheltuielile, incluzînd și reparațiile, au ajuns la un total de 57 500 franci¹⁵.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 298, f. 223; vol. 301, f. 336.

¹² Ibidem, vol. 297, f. 328—330; fondurile permiteau ca numai o dată pe săptămînă, o femeie să poată fi angajată pentru curățenie, dar V. Ianculescu se arăta permanent optimist—afirma că a avut grijă „să nu lipsească nimic membrilor” (ibidem). Tot din 1922 datează și proiectul canalizării clădirilor Școlii (ibidem), vol. 298, f. 120—121.

¹³ Ibidem, vol. 297, f. 328—329; vol. 300, f. 106—107.

¹⁴ Ibidem, vol. 298, f. 121, 93—94; vol. 301, f. 585—586.

¹⁵ Ibidem, vol. 298, f. 5—7; lefurile personalului și stipendiile membrilor — 16 200 franci; reparațiile — 30 000 franci; biblioteca — 5 800 franci; întreținere și cumpărături — 5 500 franci. Pe anul financiar 1922—1923, Școala a primit în plus de la Legația României 4 250 franci rămînînd în final datoare doar cu 6 000 franci (ibidem). Despre greutatea împlinite la obținerea bugetului Școlii Române din Franța, scria Nicolae Iorga lui V. Ianculescu la 1 iunie 1923; tot despre buget la 23 iulie 1923 — Biblioteca Centrală de Stat (în continuare B.C.S.), mss 33 691 și mss 33 692.

Tot cu depășirea bugetului, în 1925 se fac lucrări pentru instalarea băilor, iar în 1927 pentru calorifere¹⁶.

În cadrul Școlii Române din Franța va fi înființată în 1922 o bibliotecă, pentru înzestrarea căreia se propunea un apel către editori sau chiar extinderea depozitului legal, așa încît să i se trimită cite un exemplar din tot ce se publica în țară¹⁷. Biblioteca a fost amenajată la etajul trei al clădirii centrale și dispunea de trei camere înzestrate cu dulapuri închise, fiecare desemnat printr-o literă a alfabetului. Cărțile erau inventariate dublu: cu numărul pe care-l aveau conform așezării la litera respectivă și, în ordinea intrării, după un inventar general¹⁸. Ideea călăuzitoare a fost aceea de a pune la dispoziția oricui ar dori, nu doar pentru membrii Școlii, un material cît mai bogat referitor la România, la trecutul ei, la situația politică și economică de după Unirea din 1918, „tot ceea ce constituie material necesar pentru a ne arăta străinilor sub aspectul adevărat”. Biblioteca era foarte folositoare pentru propaganda românească, cu atît mai mult cu cît Ministerul de Externe de la București nu prevăzuse și centre de informare pe lângă legațiile României în străinătate; însă pentru activitatea membrilor Școlii importanța ei era redusă, toți desfășurîndu-și cercetările în marile biblioteci ale Parisului. Accentul pe rolul de propagandă în Occident al bibliotecii românești de la Fontenay-aux-Roses era pus chiar de Victor Ianculescu, care în 1922 o consideră „ambasada intelectuală a țării”¹⁹. Același scria, în septembrie 1924, în urma trimerii de către Nicolae Iorga a unui nou lot de volume „În fine au sosit lăzile cu cărți. A fost o adevărată sărbătoare pentru băieți. Se poate spune că e singura bibliotecă din Apus mai completă de cercetat pentru chestiunile privitoare la noi. Și prin aceasta, Școala devine utilă străinilor [. . .]”²⁰. Pînă în 1924 în cadrul bibliotecii de la Fontenay-aux-Roses se adunaseră volume diverse,

¹⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 242—243; vol. 339, f. 257—259. Din scrisorile lui V. Ianculescu rezultă faptul că intervențiile lui N. Iorga la Ministerul Instrucțiunii Publice sau la alte foruri se soldau întotdeauna cu acoperirea deficitelor și poate tocmai de aceea subdirectorul nu se limita strict la buget.

¹⁷ Ibidem, vol. 297, f. 330.

¹⁸ Prin bunăvoința bibliotecarei Mariana Jaklovsky, autorul a putut cerceta unele volume ale Bibliotecii Școlii Române din Franța ajunse în fondurile B.C.S.; cel mai mare număr de inventar este 6 556, consemnat pe un volum pe care este înscrisă litera M. 225.

¹⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 298, f. 82—85.

²⁰ Ibidem, vol. 320, f. 334.

un bogat material de propagandă cuprinzând tot ceea ce presa română și străină publicase de la 1916 despre România²¹.

Cele mai multe donații pentru biblioteca Școlii au fost primite de la Tipografia „Datina Românească” din Vălenii de Munte, proprietate a lui Nicolae Iorga, sau chiar de la acesta direct. De asemenea, au contribuit substanțial Academia Română și Casa Școalelor. Pe aceeași linie se înscriu o serie întreagă de particulari, personalități culturale românești sau franceze. Dimitrie Gusti va promite, în 1923, întreaga colecție a revistei „Arhiva” (publicație a Institutului pentru reforma socială) și cărți de specialitate²²; Aristide Blank hotăra, în octombrie 1923, să doneze câte un exemplar din tot ce va apare la Editura „Cultura Națională”, pe care o patrona. Printre scriitorii români care au donat volume ale lor Școlii, un caz interesant este Panait Istrati; după cum aflăm dintr-o scrisoare a lui Basil Munteanu către Vasile Băncilă, Panait Istrati scia pe volumul donat: „Bibliotecii Școlii Române din Franța, închin acest modest prinos al unui șir de ani împănati de visuri și săgetați de suferințe. P.I. Paris, 11 iulie 1924. Cititorule! Crede neincetat într-o lume mai bună ca cea de azi”²³. Chiar în anul inaugurării oficiale a Școlii, bătrînul istoric francez Emile Chatelain, fost profesor al lui Nicolae Iorga, a dăruit trei lăzi cu cărți, scriind „cu mîna tremurîndă” pe volumul lui Louis M. Quicherat, *Thesaurus poeticus linguae latinae* (1836): „Juvenibus Rumanicis Fontenaei ad Rosas, studentibus. Aemil Chatelain, an MCMXXII”; între lucrările donate erau dicționare, teze de doctorat la Sorbona, o colecție bogată din „Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes” și „Bibliothèque de la Faculté des lettres de Paris”, colecția completă pe ultimii 14 ani din „La Revue de l'Art Ancien et Moderne” (de la anul IV la XIX). Cărți diverse se angaja să dăruiască, în iunie 1923, Generalul Berthelot, vechi prieten al României și al lui Nicolae Iorga: peste o lună va trimite trei lăzi cu cărți și două pachete cu pu-

²¹ Cf. Barbu Solacolu, *Școala Română din Fontenay-aux-Roses*, în „Neamul românesc”, XIX, nr. 168 din 29 iulie 1924. În februarie 1922, în dorința de a câștiga capital electoral, Partidul Național Liberal, ajuns la putere, va iniția o politică de economii; printre alte măsuri luate, a fost și aceea a concedierii unor funcționari de la Legațiile românești din străinătate, context în care V. Ianculescu va fi înlăturat de la Legația României din Paris (B.A.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 298, f. 279—282). Cînd va fi reprimis, în 1924, la intervenția lui N. Iorga, va organiza un serviciu de informații la Legație, serviciu al cărui depozit de publicații se va constitui la Fontenay-aux-Roses, pe lângă Biblioteca Școlii Române (ibidem, vol. 317, f. 355—358).

²² Ibidem, vol. 309, f. 380—383.

²³ Apud Basil Munteanu, *Correspondențe*, Paris, Edit, Ethos Ioan Cușa, 1979, p. 47—48.

blicații. În 1926, Charles Bémont a oferit 200 de volume de ediții vechi de texte franceze (valorind 10 000 franci, după aprecierea editorului Gamber aflat de față) și mai multe colecții complete de reviste, adăugându-le, în octombrie același an, colecția completă (de la 1866) din „Revue de deux mondes”, iar în septembrie 1929 un nou lot de cărți (apreciat de Victor Ianculescu la „100 kg”). De asemenea, au făcut donații Biblioteca Sainte-Geneviève din Paris și Ministerul Instrucțiunii Publice din Franța²⁴. O altă serie de cărți, mai ales de specialitate, vor fi cumpărate din bugetul Școlii.

În urma tuturor donațiilor și achizițiilor, se considera că biblioteca Școlii era cea mai completă din Occident în ceea ce privește problemele românești²⁵. În 1930 se ajunsese la 3 000 volume: pentru 1933—1934, foștii membri Barbu Slușanschi și Maria Oltea Cudalbu-Slușanschi apreciază la 3—4 000 numărul volumelor; potrivit amintirilor lui Emil Lăzărescu și Grigore Popa, în 1938—1939 erau aproximativ 8 000 volume. Dintre acestea, cele mai valoroase, pe plan sentimental, erau ținute într-un dulap separat: 300 de volume cu ștampila „Biblioteka Roméné din Paris fondată în 1846”: este vorba de Biblioteca Societății Studenților Români, înființată la Paris, la 8/20 decembrie 1846 (societatea data din 2/14 decembrie 1845) sub conducerea lui Scarlat Vîrnav²⁶.

²⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 298, f. 82—85; vol. 305, f. 70—71; vol. 307, f. 49—50; vol. 309, nenumărat (între f. 130 și 131); vol. 318, f. 382—384; vol. 331, f. 151—152, 471—475. Fișierul Bibliotecii va fi donat de editorul Gamber, iar fișarea cărților va fi făcută de membrii Școlii.

²⁵ Ibidem, vol. 320, f. 334.

²⁶ Ion Breazu, *Școala Română din Franța*, în „Boabe de griu”, 1, nr. 6 din august 1930. Datele pentru Biblioteca Societății Studenților Români din Paris sînt luate din lucrările: Petre Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți*. Dicționar cronologic, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 31—32, și Vasile Curticăpeanu, *Le mouvement culturel pour le parachèvement de l'état national roumain (1918)*, Bucarest, Edition de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1973, p. 13—14. Într-o *Cronică* din „Mélange de l'École Roumaine en France”, 1923 [partea I], p. 181, N.A. Constantinescu consemna: „În Biblioteca fondată de studenții români la Paris în 1840 [subl. n.], ale cărei cărți au fost transferate la Biblioteca Școlii Române din Franța, domnul Nicolae Iorga a găsit un manuscris aromân, inedit, de o frumoasă legătură și o scriitură foarte îngrijită, purtînd titlul «Jurnal al campaniei din Ungaria în 1717». Este un *in folio*, care cuprinde 73 de pagini scrise, o tabelă în afara textului și citeva foi albe”. Cumpărat din Biblioteca fostului Rege Ludovic Filip de către A. Paleolog, care l-a dăruit Bibliotecii Românilor din Paris în 1852. Pe prima pagină scrie „Bibliothèque du Roi. Palais Royal” și „Biblioteca română din Paris, fondată în anul 1840” (subl. n.). Repetarea datei înființării în 1840 ar exclude posibilitatea unei greșeli de tipar; s-ar putea să fie o greșeală a autorului cronicii (N.A. Constantinescu).

O clădire a cărei construcție a început în 1924 va adăposti Muzeul, inaugurat în 1925²⁷. Cuprindea trei camere spațioase, una dintre acestea fiind destinată atelierului membrilor secției artistice. Majoritatea obiectelor expuse erau donate de Nicolae Iorga: scoarțe populare, costume țărănești (expuse câte șase pe panouri speciale), stampe, tablouri cu vederi din țară²⁸. S-au adăugat treptat lucrări executate chiar de către artiștii plastici din Școală; între acestea, locul cel mai important îl deținea marea frescă realizată de pictorul Vasile Blendea, reprezentând un grup de personalități românești, între care și pe directorul Școlii Române din Franța. În primii ani de existență ai instituției se propusese și înființarea unei tipografii proprii²⁹, inițiativă nerealizată în practică.

Școala dispunea de o grădină de flori pe care, într-o scrisoare din iunie 1924, Victor Ianculescu o asemăna cu un rai: „S-au împlinit golurile dintre copaci, verdeța liliacului, a castanului, a celorlalți arbuști dinspre zid fac un singur masiv verde închis, bogat în umbră tainică și răcoroasă; la poalele lui buchete de flori, toată gama de culori și de parfum, iar din cînd în cînd, presărați în toată grădina, peste 50 de trandafiri, de diferite specii, în floare, îți fură și ochiul și gîndul”. Lîngă grădină era livada în care s-au plantat 100 de pomi fructiferi. Amîndouă ofereau plăcute momente de destindere pentru

²⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 318, f. 246; V. Ianculescu îl anunța pe N. Iorga că proiectează înființarea unui Muzeu, încă din 1922 (ibidem, vol. 298, f. 5—7); clădirea Muzeului a costat 40 000 de franci (ibidem, vol. 326, f. 248—251). Într-o scrisoare din 6 noiembrie 1923 către V. Ianculescu, N. Iorga consemna: „Pentru Muzeu am cerut Băncii Naționale restul de 17 000 de franci. Să vedem. . .” — B.C.S., mss 33 694. În 1924, V. Ianculescu scria că Banca Națională a donat cei 17 000 franci; rămăneau neacoperiți 23 000 franci. La cererea lui N. Iorga, Banca Națională s-a arătat de acord să contribuie și în 1925 cu 10—12 000 franci, restul trebuind acoperit din bugetul Școlii (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 318, f. 246). În 1923, A. Blank donă pentru Muzeu 5 000 franci (ibidem, vol. 307, f. 49—50). Relațiile lui N. Iorga cu A. Blank, care dorea să apară în postura de mecenat al culturii române (avînd inițiative valoroase), au fost sinuoase: cel mai interesant moment a fost anul 1920, cînd istoricul, lipsit de bani și de sprijinul statului, a reușit să-și publice la Paris volumul *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, cu ajutorul financiar al bancherului — gest de care a beneficiat întreaga propagandă românească în Occident. Ruptura între cei doi s-a produs în 1925. În *Memorii*, vol. IV, p. 221, N. Iorga nota (la 4 martie 1925): „Aflu că Aristide Blank, la adunarea băncii lui, a făcut lista cheltuielilor, cu mine, cu cartea mea, cu școala mea, cu fiul meu”.

²⁸ Ion Breazu, *art. cit.*; B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 317, f. 355—358.

²⁹ Ibidem, vol. 315, f. 516—617; vol. 342, f. 316—318. V. Ianculescu, în septembrie 1924, credea posibilă înființarea tipografiei cu banii împrumutați de la Creditul Francez, amortizați în rate de 30 de ani (ibidem, vol. 317, f. 81—83).

membrii școlii: „Locurile sînt reținute și respectate; colo o măsuță, un scaun, cărți, caiete — stă Lambrino, dincolo pe bancă citește, sârbătoarea, Giurescu, sub copacul din vale Nandriș și așa mai departe. Aceasta pentru zilele cînd biblioteca și cursurile sînt închise ”³⁰.

Subdirectorul va închiria, în 1927, sîmbăta, un teren de tenis lângă Școală, pentru ca după orele de muncă intelectuală să li se ofere membrilor un mijloc de destindere în plus, întrebuițînd mai bine timpul „decit prin cafenele”, cum făceau studenții din Paris³¹.

Cu toate aceste multiple amenajări, în 1932, Victor Ianculescu se arăta nemulțumit de ceea ce se realizase: „Dacă am fi putut avea o clădire mai încăpătoare și fonduri necesare pentru dezvoltarea activității și cultivarea și lărgirea relațiilor, rolul Școlii s-ar multiplica și ar fi admirat și invidiat de toți”³².

Deși se plingeau de depărtarea dintre Fontenay-aux-Roses și Paris și de pierderea de timp provocată astfel, toți membrii Școlii s-au arătat încîntați de așezarea acesteia. Din prima serie, Alexandru Rosetti-Bălănescu se declara mulțumit pentru că „liniștea este desăvîrșită, casa bine amenajată și împrejurimile plăcute”³³. Catul Bogdan admira așezarea Școlii în mijlocul unei naturi „gingașe”, care i-a dat „subiectele mai multor studii asupra peisajului sub mai multe aspecte”³⁴. N.A. Constantinescu scria: „Avem liniște și aer, ceea ce în Paris nu știu dacă s-ar fi putut obține, iar camerele sînt cît se poate de potrivite cu ceea ce trebuie”. Alexandru Rally credea că „e un mic Văleni Fontenay-ul”³⁵. De la a doua serie de elevi, interesante sînt aprecierile lui Constantin C. Giurescu, din octombrie 1924: „Am re-

³⁰ Ibidem, vol. 314, f. 354—357; vol. 340, f. 9—12. Într-o scrisoare din 2 mai 1922, C. Marinescu menționa: „Vă scriu din liniștea de la Școală. Cînd veți sosi — vă așteptăm cu multă bucurie cît mai curînd — nu veți mai recunoaște curtea și grădina, Ianculescu face elacă la «defrișare». Pînă acum, în afară de mine și de el, au lucrat aici: preotul, diaconul și conducătorul de cor de la Biserica noastră, un medic și... un artist român de la Opera Comică” (Arh. Iorga — Pippidi). Același corespondent, într-o scrisoare din 17 mai 1922, spunea că la Școală „este frumos de nespun” (ibidem).

³¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 343, f. 208—209. C.C. Giurescu, în *Amintiri*, I, București, Edit. Sport-Turism, 1976, p. 167, consemnează instalarea în grădina mare a Școlii a unui joc de popice.

³² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f.1—2.

³³ Ibidem, vol. 299, f. 162—163. Într-o altă scrisoare către N. Iorga, Al. Rosetti-Bălănescu afirma (la 20 ianuarie 1922): „Localul este, după cum mi-ai spus, cît se poate de plăcut și bine situat. Mobilele noi și curate, odăile luminoase încît totul se prezintă sub aspectul cel mai vesel” (Arh. Iorga—Pippidi).

³⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922, f.2.

³⁵ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 297, f. 342—343, 143—145.

găsit cu adevărată emoție mediul atât de prielnic studiului și atmosfera prietenească ce există între membrii Școlii. Amintirea ei va constitui unul din punctele luminoase ale vieții. Mă simt dator să vă mulțumesc încă odată că mi-ați dat posibilitatea să petrec doi ani într-un astfel de mediu”³⁶. Din această serie, Petre P. Panaitescu scria lui Nicolae Iorga la 30 noiembrie 1924: „La Fontenay-aux-Roses mă bucur de toate condițiile de „bien-être” favorabile unei munci spornice”³⁷. Dacă scrisoarea către Nicolae Iorga poate fi bânuită de încercare de a-i face plăcere directorului Școlii, scrisorile către viitoarea sa soție nu ridică o asemenea problemă; și în ele, imaginea Școlii Române din Franța este superlativă. La 27 noiembrie 1924, scria: „Fontenay-aux-Roses este un colț minunat. Un orașel pe colinele deasupra Senei, plin de grădini, cu aier tineresc”³⁸. Același, la 22 aprilie 1925, scria: „Fontenay-ul este acum ca o adevărată grădină de flori albe, foarte liniștită și senină [. . .]. E cu atât mai mare contrastul cu Parisul, care e la o jumătate de oră numai”³⁹. Iar la 7 iunie 1925: „În Fontenay este un miros adânc de esență de parfum [. . .]. Până târziu noaptea pe fereastra mea deschisă deasupra grădinii, veneau undele lui [. . .]”⁴⁰. Peste câțiva ani, Ecaterina și Radu Vulpe apreciau și ei viața la Fontenay-aux-Roses, desfășurată în condiții „foarte plăcute”. Tocmai de aceea, despărțirea de Școală provoca emoții foarte vii; conform relațiilor lui Victor Ianculescu, la 1 octombrie 1925. Vasile Munteanu și Scarlat Lambrino părăseau Fontenay-aux-Roses „plingînd ca niște copii”⁴¹.

Aprecieri foarte elogioase la adresa Școlii Române din Franța erau făcute de diverse personalități venite din țară la Paris. În 1923, Ioan Bianu considera instituția foarte frumoasă; Dimitrie Gusti se

³⁶ Scrisoare publicată de Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă în „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare* (I), AIIAI, XXII/1, 1985, p. 350. În octombrie 1923, C.C. Giurescu scria că Școala din Fontenay-aux-Roses i-a făcut o impresie dintre cele mai bune, „prin așezarea și modul confortabil, chiar cochec, în care e instalată” (ibidem, p. 349). Și în *Amintiri. op. cit.*, p. 166—167r C.C. Giurescu consemnează faptul că i s-a dat o „cameră frumoasă cu parchet francez din elemente lungi și cu un șemineu de marmură albă, sculptată”, și că atmosfera era foarte caldă, prietenească.

³⁷ Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.*, p. 353.

³⁸ P.P. Panaitescu, *În lumina scrisorilor de tinerețe*, București, Edit. Minerva, 1970, p. 74.

³⁹ *Ibidem*, p. 135—136.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 149.

⁴¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 326, f. 248—251; vol. 250, f. 84. În 1928, Ion Breazu aprecia, într-o scrisoare către N. Iorga, că „atmosfera de la Fontenay-aux-Roses e o neîntreruptă reconfortare a nervilor, atât de hărțuiți în haosul parisian” (ibidem, vol. 346, f. 162—163).

arăta entuziasmat („De cite ori a venit, l-am văzut entuziasmat — scria Victor Ianculescu — . Nu știe cum să laude mai frumos Școala, să respire mai din adînc aerul curat, să savureze parfumul florilor și liniștea decorului”). Gh. Munteanu-Murgoci aprecia ca monumental ceea ce se făcuse. În 1927, Cezar Petrescu afirma că Școala este „raiul domnului Iorga”. În același fel se vor exprima de-a lungul anilor D. R. Ioanițescu, profesorul clujean Petre Sergescu, Gh. Ionescu-Șișești, Vasile Sauciuc, Gheorghe I. Brătianu, dr. Ion Cantacuzino, dr. Constantin Angelescu (în 1926 și 1932), diplomatul Ion Mitileneu, generalul Presan, Cincinat Pavelescu, Nae Ionescu, Vasile Bogrea, Isabela Sadoveanu, Constantin Argetoianu, Ion Inculeț, C. Rădulescu-Motru ș.a. ⁴².

De multe ori, vizitatorii își exprimau admirația pentru cele văzute prin scrisori către directorul instituției. În iunie 1923, Gh. Ionescu-Sișești, Constantin Stroescu, Vasile Sauciuc, Nae Ionescu (alături de care semnau Scarlat Lambrino și Victor Ianculescu) scriau: „Din frumosul Fontenay-aux-Roses — pămînt al țării noastre — trimitem inițiatorului și creatorului acestui fericit cuib de români, gîndurile noastre de admirație și respectuos devotament, urîndu-i mulți ani buni de muncă rodnică pentru fericirea neamului” ⁴³. Chiar adversari politici înverșunați ai lui Nicolae Iorga vizitau Școala. Octavian Goga îi spunea lui Victor Ianculescu, în 1925: „[...] cu toate neînțelegerile vremelnice de ordin politic, dar care le lăsăm în țară — dintre mine și domnul Iorga — doresc mult să-i vizitez școala, despre care am auzit așa de frumos vorbindu-se”. Iar după vizită exclama: „Foarte frumos, admirabil, bună idee [...]” ⁴⁴.

O vizită care-l va supăra pe Nicolae Iorga a fost aceea a lui Panait Istrati, în iulie 1924. Foarte plastic este descrisă vizita de Vasile Munteanu într-o scrisoare către Vasile Băncilă: „Deși am avut cîntea să mă pup cu Istrati (inițiativa lui, firește) și să *chefuiesc* (vorba vine) cu

⁴² Ibidem, vol. 301, f. 39, 631—632; vol. 302, f. 77—78, 123; vol. 305, f. 70—71, 296; vol. 307, f. 358; vol. 309, f. 380—383; vol. 316, f. 331—332; vol. 317, f. 81—83; vol. 323, f. 65; vol. 324, f. 73—74; vol. 331, f. 431—434; vol. 334, f. 478—479; vol. 337, f. 16; vol. 339, f. 626—628; vol. 390, f. 226—227; vol. 392, f. 195—197; vol. 408, f. 256, și N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 222. I. Inculeț, care trecea pe la Fontenay-aux-Roses venind din Statele Unite ale Americii, unde fusese găzduit într-un colegiu universitar, aprecia că Școala Română din Franța era mult mai frumoasă decît instituția americană (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 331, f. 471—475).

⁴³ Ibidem, vol. 305, f. 296. În septembrie 1927 vor face o vizită la Școala Română din Franța toți elevii Liceului „Carol” din Craiova (ibidem, vol. 337, f. 16).

⁴⁴ Ibidem, vol. 321, f. 396—399.

el o noapte, imaginea pe care mi-a lăsat-o a fost din capul locului tulbure [...]. Ne-am ciorovăit de la 9 seara pînă a doua zi la 7, ne-am ciorovăit mai mult *à sec*, fără vin aproape; alcoolul meu era curiozitatea iscoditoare, al lui, patima doctrinară, tot fermentul, acru al mizeriilor de zeci de ani [...]. Istrati a ținut să ne citească o poveste de el Oncle Angel [...]"⁴⁵.

Unii oameni politici, impresionați sincer de realizările de la Fontenay-aux-Roses, promiteau ajutor material. În 1923, vicepreședintele Senatului, C.D. Dimitriu, scria lui Nicolae Iorga că este hotărît să pună umărul „unde trebuie pentru a sprijini cît mai mult această instituție — care are atîtea nevoi și poate fi de mare folos culturii românești”. În 1925, Octavian Goga se angaja, în caz că va intra din nou în guvern, să dea tot sprijinul Școlii Române din Franța. În anul următor, Dumitru Axentie, director general al Băncilor Populare, și Ionescu-Râmniceanu, secretar general la Ministerul Lucrărilor Publice, se angajau fiecare în numele instituțiilor pe care le reprezentau să dea cîte 50 000 lei⁴⁶. Dr. Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice în Guvernul liberal, în 1926, întrece pe toți ceilalți promițînd sumele necesare pentru cumpărarea unor noi terenuri, pentru construirea unui pavilion special destinat celor însurați, lărgirea capacității de cazare la 30—40 membri, o sală de reuniuni, una de conferințe, sufragerie nouă, lărgirea bibliotecii; promitea ca primele sume să fie date peste 6 luni, dar între timp guvernul liberal a căzut. În 1935, tot dr. Angelescu, din nou ministru, va relua ideea lărgirii Școlii, idee neacceptată de Nicolae Iorga, planurile fiind con-

⁴⁵ În urma criticii pe care N. Iorga o va face, în „Ramuri”, unui volum al lui Panait Istrati, acesta publică o scrisoare cu conținut injurios, aducînd ca dovadă a calităților sale literare însăși convorbirile avute la Fontenay-aux-Roses cu membrii Școlii, care l-ar fi recunoscut ca mare scriitor („Adevărul literar și artistic”, V, nr. 199 din 28 septembrie 1924). Pentru vizita la Fontenay-aux-Roses a lui Panait Istrati, vezi și B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 319, f. 185; vol. 320, f. 355—356, 476—477 și scrisoarea istoricului polonez Otto Forst Battaglia către N. Iorga (15 iunie 1925), în care scria de „ciuma aceasta de Panait Istrati” (ibidem, vol. 322, f. 439). Scrisoarea lui Basil Munteanu către Vasile Băncilă în Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 46—48. N. Iorga nu va răspunde direct la scrisoarea injurioasă a lui Panait Istrati; într-un interviu pe care i l-a luat Ioan Massoff („Rampa”, 12 noiembrie 1924), N. Iorga îl caracteriza, însă, acid pe scriitor: „Opera lui Panait Istrati ne arată elocvent că avem de-a face cu un hamal din portul Brăilei. D-nul Panait Istrati mi-a trimis „Kira Kiralina” cu dedicație. Am încercat s-o citesc, dar am fost nevoit să arunc cartea imediat; asemenea lucruri nu se pot citi”.

⁴⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 308, f. 275—276; vol. 321, f. 396—399; vol. 329, f. 122—123. Nu s-au păstrat documente care să ateste onorarea sau nu a promisiunilor.

siderate „pretențioase și capabile de a strica ansamblul”; nu va admite nici primirea la Fontenay-aux-Roses a celorlalți studenți români din Paris⁴⁷. În 1932, Constantin Argetoianu, ministru de interne și de finanțe în guvernul condus de Nicolae Iorga, va face și el mari promisiuni, probabil mai mult ca să-i afle primul ministru bunele intenții⁴⁸.

Cu toate aceste promisiuni, în practică reparațiile anuale, extinderile, noile amenajări, scăderea cursului leului în comparație cu cel al francului, întârzierile în expedierea din țară a subsidiilor au provocat permanente greutăți financiare Școlii Române din Paris⁴⁹. La cererea lui Dinu Cesianu, ministrul României în Franța, la 19 februarie 1931, Victor Ianculescu îi va prezenta situația financiară a Școlii de la constituirea ei. Subsidiiile lunare au fost la început de 6 000 franci, iar în 1930 de 12 000 franci, „sumă de multe ori neîndestulătoare”; se întrețineau cu ea 30 camere, iluminate și încălzite, o bibliotecă, un muzeu-atelier, grădină, livadă, 15 persoane (membri și ospitanți), personal de serviciu. Numai plățile pentru furnizori însumau în perioada 1923,—1930, 76 250 franci⁵⁰. Tot din 1931 datează un *Memoriu* al lui V. Ianculescu către guvernul român (prezidat în acel moment de Nicolae Iorga), cerind lucrări majore la Școală. Se afirma că imobilul a devenit insuficient pentru strictul necesar; îndeosebi pavilioanele, clădiri vechi de peste 150 ani, făcute din material șubred, nu mai pot fi folosite; se cerea dărîmarea lor și ridicarea pe același loc a unui imobil asemănător cu clădirea centrală, care e în bună stare. În noua clădire proiecta să funcționeze: o mare sală de mese, biblioteca, sala de cursuri și de recepții „absolut indispensabile pentru întreținerea atmosferei creată în jurul Școalei și a importanțelor relațiuni

⁴⁷ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 215.

⁴⁸ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 392, f. 195—197. V. Ianculescu scria că C. Argetoianu a examinat locul pe care s-ar mai putea clădi și a conceput o formulă financiară prin care, repartizînd pe zece ani cheltuielile de refacere; contribuția anuală devenea de minimă importantă; „La surusul nostru sceptic, a ținut să afirme: «Argetoianu are numai un cuvînt»”. A însărcinat chiar pe D. Zeuceanu cu alcătuirea unui plan financiar și a vorbit cu arhitectul Legației României despre posibilitatea de extindere a Școlii. Realist, V. Ianculescu conclusea: „Vremurile sînt atît de grele, ne-am deprins cu atîtea lipsuri și necazuri, incît și această mare bucurie este umbrîtă de o nuanță de pesimism”.

⁴⁹ Ibidem, vol. 298, f. 93—94, 120—121; vol. 301, f. 585—586; vol. 325, f. 403—407; vol. 390, f. 226—227; vol. 402, f. 70—71; vol. 408, f. 106—107, 154, 181—182; Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 570/1936, f. 11. În mai 1922, pentru a nu face cheltuieli suplimentare, N. Iorga scria subdirectorului să nu cumpere mobilă specială pentru camera directorului (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 300, f. 255—256).

⁵⁰ Ibidem, Arh. N. Iorga, XXV Varia 420.

în domeniul cultural și științific, precum și pentru buna ei funcționare”. Arhitectul Petru Ionescu, de la Ministerul Muncii, a și alcătuit planurile. În total ar fi fost necesari 500 000 franci⁵¹.

Greutățile financiare prin care trecea Școala provocau deseori proteste ale furnizorilor neplătiți la timp; uneori doar sosirea lui Nicolae Iorga în Franța impunea Ministerului Instrucțiunii Publice onorarea obligațiilor financiare ce-i reveneau⁵².

În 1931—1932, în timpul Guvernului prezidat de istoric, mulți se așteptau ca Școala Română din Franța să fie favorizată, ceea ce nu s-a întâmplat — spre surprinderea declarată a ministrului României la Paris. Cu toate acestea, în Adunarea Deputaților s-au făcut auzite voci ce întrebau, în contextul economiilor generale impuse de criza economică, dacă nu ar fi bine să fie desființată Școala de la Fontenay-aux-Roses. Răspunzînd, primul ministru afirma că instituția respectivă este indispensabilă pentru țară și „cheltuiala este minimă”, deoarece nu cuprinde decît un număr foarte mic de membri; directorul nu primește salariu, ci doar o indemnizație de 100 000 lei pe an, pentru drumul la Paris și rămînerea acolo timp de două luni⁵³. După căderea Guvernului condus de istoric, la 6 iunie 1932, în august același an, noul ministru al Instrucțiunii Publice, Dimitrie Gusti, a încercat să retragă chiar și o parte (350 000 lei) din fondurile normale

⁵¹ Ibidem, vol. 368, f. 194—195.

⁵² În Arh. Iorga—Pippidi se păstrează telegrama Ministerului Instrucțiunii Publice (1929) anunțînd lui N. Iorga, aflat la Paris, trimiterea subvenției. La sfîrșitul lui 1932, V. Ianculescu scria lui N. Iorga: „Furnizorii vă așteaptă ca de leac” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 401, f. 123). N. Iorga îi răspundea la 18 decembrie: „De la Ministeriu mi se spune că s-au trimis banii pentru noiembrie. Și la Banca Națională voi încerca. Dar spune-mi cit e *indispensabil* ca să n-am neplăceri cu furnizorii” (B.C.S., mss 33 697). La începutul lui ianuarie 1933, V. Ianculescu scria: „S-a epuizat toată doza de răbdare a furnizorilor. Este absolută nevoie să aduceți cu Dv. măcar 30 000 franci (din 52 000 franci),’ca să-i potolim puțin” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 401, f. 52—53).

⁵³ DAD, nr. 54 din 16 martie 1932, ședința din 2 martie 1932, p. 2 056—2 057; N. Iorga afirma în Adunarea Deputaților: „Eu nu am cu ce mînca la un restaurant, sunt silit să mă înțeleg cu subdirectorul meu ca să mîninc și eu acolo, în Școală, și nu pot pofti pe cineva, în schimbul tuturor amabilităților pe care mi le fac colegii, nu pot pofti la masa pe care să o dau și eu în schimb”. Ironii „de prost gust”, la adresa Școlii Române din Franța, se făcuseră în Adunarea Deputaților și în iunie 1931 (cf. DAD, nr. 8 din 30 iunie 1931, ședința din 24 iunie 1931, p. 250). Un răspuns la aceste ironii l-a dat N. Iorga în „Neamul românesc”, XXVI, nr. 140 din 26 iunie 1931: Școala Română din Franța nu cuprinde decît „un foarte mic număr de licențiați și doctori de la noi. Cheltuiala e minimă și, fiindcă anumite persoane indelicatelor par să spună că este un izvor de ciștig pentru mine, (în să spun că eu nu am nici o leafă pentru conducerea Școlii de la Fontenay-aux-Roses și pentru corectarea volumelor de *Mélanges*”.

ale Școlii⁵⁴; în decembrie 1933, Nicolae Iorga era anunțat că Banca Națională nu trimisese bugetul pe lunile octombrie-decembrie și Școala trăia din datorii⁵⁵. În toamna lui 1932, guvernul Iuliu Maniu a suprîmat bursele membrilor școlilor române de la Roma și Paris; într-o scrisoare către ministrul Instrucțiunii Publice, Nicolae Iorga afirma că „Este desigur o greșeală, o măsură financiară neputînd să definițeze astfel de instituții care au contribuit și contribuie așa de mult nu numai la dezvoltarea științei românești, dar și la stringerea și întreținerea legăturilor culturale cu țeri de care sîntem legați așa de mult ca Franța și Italia”. Pe scrisoare era pusă o rezoluție favorabilă, ceea ce a salvat cele două instituții de la dispariție⁵⁶.

În anii următori, Garda de Fier a lansat o serie de injurii la adresa lui Nicolae Iorga, pe tema presupuselor venituri pe care acesta le-ar fi obținut de la Școala Română din Franța; scrisorile de amenințare trimise de legionari la Vălenii de Munte menționau, uneori, „misiunile gras plătite în străinătate, la Fontenay-aux-Roses”⁵⁷.

Probabila dispariție a arhivei proprii a Școlii Române din Franța, faptul că autorului studiului de față nu i s-a permis să cerceteze arhiva Legației României la Paris (unde cu siguranță este corespondența legată de Școală) și informațiile incomplete ce pot fi extrase din fondul Ministerului Instrucțiunii Publice, din corespondența Nicolae Iorga și din amintirile foștilor membri face ca lista acestora din urmă, pe care o putem întocmi astăzi, să aibă unele goluri.

În 1921—1922 erau la Fontenay-aux-Roses Constantin Marinescu, Nicolae A. Constantinescu, Al. Rosetti-Bălănescu, Vasile Sauciuc, Virgil Bogdan, Catul Bogdan, Alexandru Rally⁵⁸. În 1922—1923 se adaugă Scarlat Lambrino, Vasile Munteanu, Grigore Nandriș,

⁵⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 389, f. 30—31. Dinu Cesianu îi reproșă lui V. Ianculescu, după căderea guvernului Iorga, că nu a știut să ceară cu destulă insistență „cînd se putea”, chiar 2—3 milioane pentru mărirea Școlii. În 1931, tot Dinu Cesianu, însă, încercase să impună un intermediar între Școală și furnizorii săi, pentru ca Legația României din Paris să poată controla strict cheltuielile și, eventual, să le micșoreze (ibidem, Arh. N. Iorga, XXV Varia 420).

⁵⁵ Ibidem, vol. 402, f. 70—71; o prezentare a datoriilor Școlii pe 1934, în vol. 408, f. 106—107, 154, 181—182.

⁵⁶ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 530/1932, f. 42. În urma unui raport al lui V. Ianculescu, Dimitrie Gusti va interveni la Ministerul de Externe pentru a se menține și subvenția de 350 000 lei, care fusese amenințată cu suspendarea (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 389, f. 30—31).

⁵⁷ Ibidem, vol. 429, f. 95.

⁵⁸ Scrisoare a lui V. Ianculescu din 26 aprilie 1922 (Arh. Iorga—Pippidi).

Vasile Mușlea, Elena Brătescu, Maria Grigorescu; ultimele două erau la secția artistică. Propunerea Ministerului Instrucțiunii Publice de a se mai trimite încă o pictoriță la Fontenay-aux-Roses a fost întâmpinată cu răceală de Victor Ianculescu, care-i scria lui Niolae Iorga: „O fată la secția artistică e minunat, două la aceeași secție încă mai merge, dar de îndată ce vor fi trei, înseamnă că sint destule pentru a nu mai fi liniște”⁵⁹. Printre cei veniți în 1923—1924 se aflau Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, N. Georgescu Tistu, Nicolae Popa⁶⁰. Lor li se alătură, în 1925, Vasile Băncilă, Vasile Voiculescu, Sever Pop, Ioan M. Rașcu, Richard Hette, Ioan Nițescu⁶¹, iar ca ospitanți (membri fără drepturi depline, numiți pe trei sau șase luni), I. Popescu-Spineni, Lucreția Mihail⁶²; în 1926 Dumitru Murărașu, Dimitrie Paschiewski (Bănățeanul), Ioan Șiadbei, Nicolae C. Be-

⁵⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 307, f. 476—480. Sc. Lambrino a fost mai întâi șase luni ospitant, apoi membru (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1923, f. 1, 2). Aceeași situație a avut-o și V. Munteanu. La 4 noiembrie 1922, N. Iorga îi scria lui V. Ianculescu: „D. Vasile Munteanu, recomandat pentru valută de Consiliul Facultății de Litere în caz de vacanță la Școala noastră, poate ocupa o odaie ori un loc într-o odaie până la plecarea unui membru, i-am da și bursa” (B.C.S., mss 33 689). La 10 decembrie 1922, V. Munteanu scria că odată cu venirea lui N. Iorga la Paris va fi stabilită și situația sa de membru cu drepturi depline (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 299, f. 61—62). La 21 ianuarie 1923, V. Munteanu ruga pe N. Iorga să-l recomande Senatului Universitar pentru a fi numit membru al Școlii Române din Franța, dar era deja găzduit la Fontenay (ibidem, vol. 312, f. 335—336). Pentru E. Brătescu și M. Grigorescu, vezi scrisorile lui N. Iorga către Ministerul Instrucțiunii Publice (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1923, f. 4, 9, 16).

⁶⁰ Ibidem, dosar 470/1924, f. 8 — scrisoare publicată de Ec. Vaum în vol. N. Iorga, *Corespondență*, I, București, Edit. Minerva, 1984, p. 27; B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 303—304. N.I. Popa, recomandat încă din 1922 de Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, va putea veni la Fontenay-aux-Roses doar în 1923 din cauza unor probleme personale; era prezentat laudativ lui N. Iorga de către Gh. I. Brătianu (vezi Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstăsă, „Școala nouă” de istoria, *Mărturii documentare* (I), AllAI, XXII/1, 1985, p. 343).

⁶¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 196—200, 312—313; Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 482/1925, f. 3, 4, 5, 6, 11. Conform unei lucrări recente, I.M. Rașcu ar fi fost la Fontenay-aux-Roses încă din toamna lui 1924 (vezi Mihail Steriade, *Scrisori către I.M. Rașcu și Florin Steriade*, București, Edit. Litera, 1984, p. 47); adresa Ministerului Instrucțiunii Publice, de numire a lui I.M. Rașcu, nr. 42 367, datează însă din 13 aprilie 1925 (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 328, f. 185).

⁶² C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 166. Tot din același an datează și o cerere a pictorului R. Schweitzer - Cumpăna de a fi primit ca ospitant, cerere aprobată de N. Iorga — B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 526. Pe o listă a membrilor Școlii, din aceeași perioadă, apare ca ospitant și un profesor secundar sas,

jenaru, iar ca ospitați se adaugă Iluș Kristóf și Ion Buzdugan⁶³. O scrisoare din 1927, a subdirectorului Școlii, consemnează în acel moment pe Eugen Pahontzu, Vasile Blendea, Virginia Vasiliu, Ion Armeanca, Dorin Popescu, Constantin I. Andreescu, Ion Breazu⁶⁴. În lista de bursieri aprobată de Ministerul Instrucțiunii Publice, pentru străinătate, pe anul 1928—1929, figurează pentru Școala Română din Franța: Eugen Pahontzu, Virginia Vasiliu, Aurelian Sacerdoțeanu, Nicolae Corivan, Olimpiu Boitoș, Elvira Georgescu, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Radu Vulpe, Ion Marșic, Vasile Blendea, Miltiade Cuparencu, Despina Manoliu, Nicolae Marinache, Gheorghe Maxim-Burdujeanu, Grigore Avachian, Gerhart Kelp. Vasile Vasiliu⁶⁵. Pentru 1930—1931 apăreau în listele membrilor: Despina Manoliu, Valeriu Papahagi, Gheorghe Maxim-Burdujeanu, Ion Irimescu, Nicolae Marinache, Coralia Călin, Radu Paul, Adina Moscu, Vasile Mihordea, iar ca ospitați Gerhart Kelp, Cornelia Șiadbei, Emilia Alexandrescu⁶⁶. În 1931 mai vin și Dimitrie Ionescu, Traian

Otto Folberth, viitorul biograf al lui Stephan Ludwig Roth (ibidem, vol. 312, f.491). După o întrerupere de trei ani, V. Băncilă va reveni la Fontenay-aux-Roses în 1928 (ibidem, vol. 355, f. 50—51).

⁶³ Ibidem, vol. 324 f. 469; vol. 331, f. 304—306, 471—475; vol. 334, f. 15. Tatăl lui Iluș Kristóf, profesorul universitar clujan Gh. Kristóf (de naționalitate maghiară), mulțumea lui N. Iorga, în decembrie 1926, pentru bunăvoința acordată fiicei sale (ibidem, vol. 343, f. 53); despre aceeași ospitanță, V. Ianculescu scria că „a făcut o admirabilă impresie”, integrându-se imediat în viața Școlii (ibidem, vol. 329, f. 494—495) (Pentru a-și perfecționa cunoștințele de limbă română, în 1924—1925 Iluș Kristóf, recomandată de Sextil Pușcariu, participase la Cursurile de vară de la Vălenii de Munte — ibidem, vol. 314, f. 60). Vezi actele de numire la Școală în Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 482/1925, f. 15, 17, 19; dosar 427/1926, f. 2, 4, 14.

⁶⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 341, f. 176—177. N. Iorga cerea numirea lui D. Popescu, în noiembrie 1926, a lui E. Pahontzu, V. Blendea și V. Vasiliu, în noiembrie 1927 (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 427/1926, f.5 și dosar 466/1927, f. 8, 11, 12).

⁶⁵ Ibidem, dosar 485/1928, f. 14, 35; dosar 539/1929, f. 60, 69, 73, 74, 75, 80; ibidem, fond N. Iorga, dosar 5, f. 10; B.A.R., Arhiva N. Iorga XXIV Varia 248 și 352, f. 6, 43—44; ibidem, Corespondența N. Iorga, vol. 344, f. 155; vol. 349; vol. 354, f. 46, 144—145. În 1928, ca ospitant era primit la Școală și Gustav Barthmes filolog sas (ibidem, vol. 346, f. 326). Despina Manoliu, profesoară de franceză la Iași, era fiica lui Mihail Sadoveanu, care îi scria lui N. Iorga, la 7 aprilie 1929: „Îți mulțumesc din inimă pentru protecția pe care o acorzi unor tineri săraci și cuminți, și te rog să primești din parte-mi, odată cu aceste mulțumiri, încredințarea unei vechi prietenii și admirații” (scrisoare publicată de Petre Țurlea în „Manuscriptum”, XVII, nr. 4(69) din 1987, p. 115).

⁶⁶ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 468/1930, f. 1, 18, 22, 27, 30. Aprobarea pentru V. Papahagi este din 11 noiembrie 1929 (B.A.R.; Corespondența N. Iorga, vol. 354, f. 199); în listele Școlii Române din Franța, el apare abia în 1930.

Chelariu, Nichita P. Smochină, Iulian Jura, Adrian Petroaie, Vasile Lungu⁶⁷. În 1932 noii numiți erau Paul Miracovici, Barbu Slușanschi și Alexandru Elian, iar ca ospitanți Andrei Gaftței, Alexandru Ciucurencu, Mihai Tomazian⁶⁸. În 1934—1935 erau înregistrați (unii continuându-și stagiul din 1933): Alexandru Ciorănescu, Valerian Nuțu, Eufrosina Dvoicenco, Ortansa Hămbășanu, Minodora Ignat, Dumitru Berlescu, Theodor Holban, Nicolai Dănilă, Ontario Podea, Maria Dumbravă, Constantin Popescu, Carol Göllner, Victoria Cosmescu, Emil Turdeanu, Ion Tureacă, Dumitru Macrea, Maria Oltea Cudalbu-Slușanschi, Vasile Grosu, Grigore Popa⁶⁹. Nume noi apar în 1937: Francisc Pall, Ioan Popenciuc, Magda Cuza, Mihai Colinescu, Gabriel Popescu⁷⁰. În 1938 erau: Emil Lăzărescu, Nicolae Laslo (Lascu), Emil Condurachi, Constantin Pantelimon, Ioan Popenciuc, Emanoil Haivas, Zaharie Macovei, Constantin Nicuță,

⁶⁷ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 468/1930 f. 43; dosar 485/1931, f. 86. Ibidem, f. 125 — procesul-verbal al ședinței Consiliului Profesorat al Facultății de Litere și Filosofie din Cluj, recomandând pe Ioan Costea (care primise 7 voturi, față de 6 primite de Aurel Decei); I. Costea a stat mai puțin de un an la Fontenay-aux-Roses (1 octombrie 1931 — 1 august 1932); la întrebarea Ministerului Instrucțiunii Publice, din octombrie 1932, dacă I.C. se mai află la Școală, subdirectorul răspundea că acesta a plecat definitiv la 1 august (ibidem, dosar 530/1932, f. 22, 29, 31).

⁶⁸ Ibidem, f. 19, 20, 41, 45; dosar 556/1933, f. 72. A. Ciucurencu informa pe N. Iorga că a fost desemnat ca ospitant pentru că nu mai erau locuri de membru (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f. 20); într-o scrisoare din 18 decembrie 1932, N. Iorga anunța pe V. Ianculescu: „Ciucurencu, recomandat pentru pictură, îmi scrie de la Fontenay, fără altă adresă. Dacă are loc, firește că-l poți primi” (B.C.S., mss 33 697).

⁶⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 409, f. 270; vol. 418, f. 279—280; vol. 423, f. 215—216. Încă din toamna lui 1933, sculptorul I. Tureacă era recomandat de O. Han și acceptat la Școală (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 556/1933, f. 41—43, 44). În 1934, în locul lui Th. Holban, care a întârziat plecarea la Fontenay-aux-Roses datorită serviciului, Facultatea de Litere și Filosofie din Iași a recomandat pe C.A. Stoide (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 406, f. 167); pînă la urmă, cel care s-a dus a fost Th. Holban (care fusese recomandat de P.P. Panaitescu, cf. Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (II), în AIIAI, XXIII/1, 1986, p. 374). O. Podea fusese călduros recomandat de C. Marinescu (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 402, f. 152). I. Popenciuc fusese recomandat de Facultatea de Litere și Filosofie din Cernăuți tot în 1933, în locul lui V. Nuțu, dar apare în lista membrilor Școlii doar în 1937 (ibidem, Arh. N. Iorga, XXVII Varia 22—27).

⁷⁰ Ibidem, Corespondența N. Iorga, vol. 426, f. 190; Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1937, f. 64.

Marcel Ciuntu, I. Horia Rădulescu, Octavian Vuia⁷¹. Din 1939 s-a păstrat dosarul de numire a lui Bucur Teodor⁷². Pentru anul 1940, Arhiva Ministerului Instrucțiunii Publice nu menționează numele celor aflați la Fontenay-aux-Roses, dar în Arhiva Iorga—Pippidi se păstrează memoriile de activitate ale lui Nicolae A. Gheorghiu, Octav Nandriș, Valentina Pleșca-Bardu și un memoriu al lui Zaharie Macovei (care apare și în 1938).

⁷¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 429, f. 45; pentru numirea lui E. Haivas, C. Nicuță, Oct. Vuia, C. Pantelimon (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1937, f. 32, 35, 43, 58. Rapoartele membrilor din 1938 în Arh. Iorga—Pippidi).

⁷² Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 874/1940, f. 31.

I

ACTIVITATEA MEMBRILOR ȘCOLII ROMÂNE DIN FRANȚA

Reglementată prin Regulament, activitatea membrilor Școlii Române din Franța era foarte bogată, planul esențial fiind acela al acumulărilor în domeniul respectiv de specialitate. Pentru a demonstra tocmai aceste acumulări, erau obligați să prezinte trimestrial rapoarte de activitate și anual lucrări științifice pentru a fi publicate în *buletinul Școlii*. De asemenea, erau antrenați în activitatea de propagandă românească în Occident, avînd, astfel, un statut aparte față de cel al studenților obișnuiți. Se poate urmări activitatea membrilor din rapoartele lor către Nicolae Iorga, păstrate, însă, doar în parte; indicații, uneori foarte amănunțite, desprindem din scrisorile trimise la Vălenii de Munte de subdirectorul Școlii.

Erau audiate cursuri la mai multe instituții franceze de învățămînt superior : Sorbona, École Pratique des Hautes Études, École des Langues Orientales Vivantes, Collège de France, École des Chartes. Dintre istorici și filologi, primele serii preferau pe profesorii Ferdinand Lot, Mario Roques, Joseph Bédier, Edmond Faral, Gabriel Millet, Emile Bourgeois, Jules Gilliéron, Antoine Meillet, Ferdinand Brunot, Hubert Pernot, Charles Diehl, Charles Bémont. Seriiile de după 1930, pe lîngă cei menționați, au audiat și cursurile profesorilor Jean Boutière, Paul Valéry, Paul Hazard, Henri Focillon, Etienne le Roy, Paul Rey, Etienne Gilson, Louis Robert, Jaques Zeiller, Eugène Albertini, Albert Grenier ș.a. Pe lîngă cursuri, o mare parte a timpului era destinată studiului la Bibliothèque Nationale, în arhive și alte instituții culturale franceze¹.

¹ În iulie 1925, P.P. Panaitescu scria lui N. Iorga că a avut norocul să poată lucra într-una din cele mai bogate biblioteci slave din Europa, care aparține rezidenței iezuite de la Paris; deși biblioteca era închisă pe timpul vacanței de vară, totuși i se dăduse voie să lucreze (Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (II), în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 373—374).

Contactul direct cu școala franceză a făcut posibilă comparația cu nivelul de pregătire dat de școala românească. Astfel, s-a putut constata uneori, chiar la începutul perioadei interbelice, superioritatea studenților români. Într-o scrisoare către Nicolae Iorga, din 12 martie 1920, Gheorghe I. Brătianu, aflat la studii la Paris, consemna: „Am putut, odată mai mult, să constat pregătirea superioară pe care o au cei ieșiți din școala d-voastră. E pentru mine, începător, o adevărată satisfacție națională să văd că la Chartes un român, pregătit la București de profesori români, e mult mai tare în istoria generală a Apusului decît toți francezii de acolo”². În același sens se exprima și Alexandru Rally, la 11 februarie 1922: „Trebuie să spun, domnule profesor, că m-am găsit, cu toată dezordinea mea cunoscută, bine pregătit și față de colegii francezi de la cursuri, cît și de cei chinezi, englezi, mulatri sau ruși. Le sînt cu mult superior la lectura istorică [...]”³. Mulți dintre membrii Școlii Române din Franța au intrunit aprecieri foarte bune din partea profesorilor francezi. Într-o scrisoare de recomandare dată de Ferdinand Lot pentru Constantin Marinescu (pentru a o atașa memoriului de activitate), la 29 iunie 1922, se afirma: „Je suis extrêmement satisfait de sa collaboration et je suis heureux de pouvoir affirmer que depuis vingt ans peu d'étudiants, français ou étrangers, m'ont donné autant de satisfaction”⁴. Tot Constantin Marinescu anunța pe Nicolae Iorga, în august 1923, că a primit scrisori de apreciere foarte măgulitoare, cu privire la contribuția sa la „Mélanges de l'École Roumaine en France”, de la William Miller și X. Rubió y Lluch. În același an, Nicolae Cartoian scria fostului său elev, Vasile Munteanu, membru al Școlii Române din Franța: „Am auzit că mai toată colonia românească de la Fontenay-aux-Roses a izbutit să-și cucerească un loc de cinste în școlile superioare din Paris”⁵.

Astfel, treptat, pentru unele discipline ce! puțin, se ajunge la înfirmarea tezei rămîinerii în urmă a învățămîntului românesc, teză ajunsă aproape dogmă și datorită căreia mulți români preferau să-și

² *Ibidem* (1), în AIIAI, XXII/1, 1985, p. 342.

³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 297, f. 143—145.

⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922, f. 7; o copie a acestei scrisori în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 309, f. 446. La inițiativa lui Ferdinand Lot, C. Marinescu va fi invitat la Congresul Internațional de Istorie de la Bruxelles (*ibidem*, vol. 304, f. 44).

⁵ Basil Munteanu, *Corespondența*, Paris, 1979, p. 238. În 1923, deja, V. Ianculescu putea să afirme, într-o scrisoare către N. Iorga, că „toată lumea vorbește de tinerii savanți de la Școala d-lui Iorga” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 304, f. 45).

facă studiile în străinătate, în special la Paris (în 1923 erau aici 1 300 studenți din România, aceasta fiind țara cu cei mai mulți studenți în Franța, ceea ce-l făcea pe un ziarist să afirme, în 1930, că Sorbona devenise a cincea universitate românească).

Temele abordate de membrii Școlii în primele lor lucrări erau influențate în mod evident de cursurile pe care le audiau. Nicolae A. Constantinescu anunța, în iunie 1922, că pregătește o lucrare cu titlul *Soarta țăranilor în Imperiul Bizantin*, după ce urmasa la Sorbona cursul ținut de Ferdinand Lot, *Țăranii în Franța medievală*⁶. Al. Rosetti-Bălănescu, în august 1922, trimițând lui Nicolae Iorga lucrarea pentru „Mélanges”, scria: „Cu privire la fondul și la forma studiului, sînt dator d-lui Roques odată mai mult, cu mulțumiri. D-sa a binevoit să-l examineze amănunțit în două rînduri și neapărat că am profitat mult de la sfaturile d-sale”⁷. În finalul studiului său din „Mélanges”, Scarlat Lambrino afirma că își îndeplinește o plăcută datorie aducînd mulțumiri profesorului Glotz, de la Sorbona, pentru sugestiile și sfaturile sale, care au contribuit la încheierea cu succes a lucrării⁸; același autor își va dedica următorul studiu publicat profesorului E. Bourguet⁹. În 1925, pentru același fel de ajutor, Grigore Nandriș mulțumea lui Antoine Meillet¹⁰. Și Virgil Bogdan se declara influențat de profesorul de logică Salande, în alcătuirea studiului *Izvoarele neocriticismului în Franța în secolul al XIX-lea*¹¹. Trebuie menționat, însă, că întotdeauna ultimul cuvînt în alegerea temei pentru lucrările anuale aparținea lui Nicolae Iorga¹².

Relațiile dintre membrii Școlii Române din Franța și profesorii francezi erau complexe, presupunînd influență în ambele sensuri, românii oferind date noi, interpretări necunoscute în Occident ale istoriei țării lor; de aceea, uneori se făcea apel la ei pentru a lămuri unele probleme. În decembrie 1923, Constantin C. Giurescu era sollicitat de G. Millet, specialist în istoria artei bizantine, să-și spună pă-

⁶ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922 f. 13—14; B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 297, f. 342.

⁷ Ibidem, vol. 301, f. 585—586.

⁸ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1923, partea a II-a, p. 133.

⁹ Ibidem, 1924, partea a II-a, p. 193.

¹⁰ Ibidem, 1925, partea a II-a, p. 25.

¹¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 263, f. 53—54. Într-o altă scrisoare-raport, din 30 septembrie 1922, V. Bogdan anunța încheierea lucrului pentru studiul său și faptul că l-a încredințat profesorului Salande pentru a-l citi înainte de publicare (Arh. Iorga—Pippidi).

¹² În 1932, V. Ianculescu scria lui N. Iorga: „Membrii Școlii așteaptă hotărîrea d-stră privitoare la subiectele ce v-ar conveni pentru „Mélanges” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 392, f. 210).

rerea despre un lot masiv de documente fotocopyate de el la mănăstirile de la Muntele Athos; erau documente românești, unele, din secolele XIV—XVII, redactate în limba slavonă, iar altele, din secolele XVII—XIX, în limba română. La cererea istoricului francez, Constantin C. Giurescu și Grigore Nandriș vor prelua fotocopiile pentru a le publica¹³. Sever Pop, în 1927, era solicitat să participe la o lungă anchetă lingvistică internațională, condusă de rectorul Universității din Zürich, în sudul Franței, în Italia și Germania; rezultatele obținute de tânărul învățat român erau foarte bine apreciate¹⁴. Și alți membri ai Școlii au fost chemați să participe la rezolvarea unor probleme cercetate de profesorii francezi.

Este indiscutabil faptul că aprecierea de care se bucurau membrii Școlii Române din Franța în lumea științifică se datora, în cea mai mare parte, muncii lor, seriozității cu care s-au antrenat în cercetarea de profunzime, fiecare în domeniul de specialitate respectiv. Dar, o mare influență pozitivă o avea și faptul că se aflau sub patronajul lui Nicolae Iorga, personalitate mult apreciată în capitala Franței. Pe această linie, interesantă este consemnarea lui Carol Göllner: „Noi puteam aborda și alte teme, Nicolae Iorga recomandându-ne personal unor mari savanți, care ne onorau cu sprijinul lor ca «élèves» prof. Iorga — simțeam pretutindeni o apreciere deosebită, fie că lucram la Bibliothèque Nationale din Paris, unde directorul La Roncière era coleg de studii al profesorului, la Veneția sau în Biblioteca British Museum din Londra”¹⁵. Orice acțiune a lui Nicolae Iorga, care impresiona lumea științifică pariziană, se transforma într-o sporire a simpatiei față de Școala Română și, în general față de studenții

¹³ La început C.C. Giurescu considerase documentele ca având valoare mică (ibidem, vol. 306, f. 514—515; vol. 307, f. 191—192). În 1937, Gr. Nandriș va publica documentele în limba slavonă: *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos (1372—1658)*, București, Edit. Fundației Regele Carol I; fotocopiile documentelor în limba română, care urmau a fi publicate de C.C. Giurescu, s-au pierdut în 1950 (cf. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173—174). Într-un memoriu de activitate din 23 iunie 1924, C.C. Giurescu scria: „Am tradus și rezumat în franțuzește un număr de circa 50 de documente românești găsite de profesorul G. Millet la Muntele Athos. Regestele franceze vor apărea ca o parte a publicației zisului profesor despre mănăstirile de la Muntele Athos” (Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (III), AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 433).

¹⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 339, f. 386—387.

¹⁵ Scrisoare a lui C. Göllner, Sibiu, 2 august 1986 (Arh. autorului). Atunci cînd stăteau în Franța, membrii Școlii Române, de la specialitatea istorie, lucrau mai ales la Biblioteca Națională, a cărei plastică descriere o face P.P. Panaitescu în 1925: „În adevăr, lucrez ca un disperat, învăț rusește, consult cărți erudite și eficiente pentru suflet. Biblioteca Națională este o imensă hală plină de cititori

români din Franța. După Congresul de bizantinologie de la București, din 1924, Charles Diehl, G. Collinet, J. Zeiller vor telefona la Fontenay-aux-Roses, lui Victor Ianculescu, pentru a-i exprima uimirea și admirația față de „superba primire, pentru minunata organizare, pentru bogata ospitalitate”; profesorul Collinet a convocat la Universitate pe toți studenții români de la Drept (100) și, în fața amfiteatrului plin de francezi și reprezentanți ai altor națiuni, a descris Congresul „insistînd că inițiativa, organizarea celui mai perfect congres din cîte a văzut” sînt datorate lui Nicolae Iorga¹⁶. Prețuirea acordată marelui istoric român a generat și o atenție sporită față de tot ceea ce acesta realiza și față de elevii săi.

Din documentele păstrate se poate constata că după 1930 sînt urmărite mai puține cursuri la instituțiile de învățămînt superior franceze și o parte din ce în ce mai mare a timpului era destinată studiului individual, în special în arhive. Această schimbare a ponderii între studiul individual și urmărirea unor prelegeri se datora și faptului că treptat învățămîntul românesc superior se perfecționa; se introduseseră cursuri noi, astfel încît pregătirea absolventului era echivalentă, în tot mai multe specialități, cu a absolventului de la cele mai bine cotate universități din Occident.

O parte dintre membrii Școlii Române vor rămîne perioade îndelungate în afara Franței, pentru cercetări în arhivele din Italia, Spania, Portugalia, Anglia, Polonia, Germania, Austria, Bulgaria. Dacă din primele serii pe această linie se înscriu destul de puțini — Constantin Marinescu, care o cercetat arhivele spaniole, Petre P. Panaitescu, care a lucrat în Polonia —, din 1929 numărul celor interesați de arhive crește simțitor. În 1929, la îndemnul lui Nicolae Iorga, Olimpiu Boitoș va merge la Londra pentru a studia arhiva lui Paul Bataillard (francezul filoromân de la jumătatea secolului al XIX-lea) rămasă în posesia urmașilor săi¹⁷. Încă înainte de a ajunge membru al Școlii,

care au mutre fioroase de erudiți. Predomină cheliile și bărbile nepieptănate. Popi sînt în mare număr, de asemenea cucoanele cu ochelari. Din cînd în cînd se plîmbă pe sub scaune o pisică enormă neagră, un fel de apariție diabolică, și se așează pe vreun fotoliu rămas liber. Este pisica gardianului și sufletul negru al cărților [...]” (P.P. Panaitescu, *În lumina scrisorilor de tinerețe*, op. cit., p. 79).

¹⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 314, f. 356. În *Memorii*, vol. IV, p. 154. N. Iorga nota că participanții la Congres au avut „cele mai călduroase cuvinte la despărțire”.

¹⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 352, f. 67—68; vol. 357, f. 19—20; 281—282; însuși N. Iorga avusese, la 9 februarie 1923, o comunicare la Academia Română pe marginea activității lui P. Bataillard, considerat „un auxiliar francez al Unirii Principatelor” (N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 53).

în 1932, Alexandru Ciorănescu era trimis de Nicolae Iorga pentru a lucra în arhivele venețiene și în Biblioteca Marciană; era găzduit în „Casa Romena” din Veneția o altă ctitorie a marelui istoric¹⁸. Începînd cu stagiul la Fontenay-aux-Roses, Alexandru Ciorănescu se va specializa în literatura franceză și legăturile acesteia cu literaturile romanice. Uitîndu-se, întîmplător, într-un catalog al Arhivei spaniole din Simancas, a aflat că acolo s-ar găsi mai multe documente inedite privitoare la relațiile țărilor române cu Spania; astfel s-a născut ideea explorării acestei arhive, acțiune pentru care cerea îngăduința lui Nicolae Iorga în noiembrie 1934¹⁹. Călătoria și cercetările în Spania, în 1935, cu rezultatele ei atît de fructuoase, anunțate cu entuziasm directorului Școlii²⁰ vor duce la publicarea unui valoros volum: *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas* (București, 1940), recenzate elogios de Nicolae Iorga²¹. În urma unei alte etape de studiu în Italia, Alexandru Ciorănescu semnala posibilitatea ca Academia Română să cumpere Arhiva Cardinalului Anton-Maria Graziani (care scrisese o biografie a lui Despot-Vodă), conținînd documente din timpul lui Mihai Viteazul²². În 1936, Francisc Pall va face cercetări de arhivă, timp de cîteva luni, la Roma, unde Nicolae Iorga aproba să-i fie trimisă bursa²³. Alexandru Elian a lucrat, în timpul stagiului la Școala Română din Franța, 7 luni la Veneția — potrivit raportului pe care-l va face lui Nicolae Iorga la 9 august 1933— strîngînd informații puțin cunoscute despre notarii venețieni din Peloponez și documente inedite despre Pasva-

¹⁸ În august 1932, Al. Ciorănescu scria lui N. Iorga că a găsit un material valoros, pe care i-l va prezenta, mulțumind astfel pentru posibilitatea dată de a studia în Italia (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f. 9—10; documentele, strînse vor fi publicate la București în 1934: *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659) culese mai cu seamă din arhivele Veneției*).

¹⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 410, f. 28—29.

²⁰ Ibidem, vol. 417, f. 40 — scrisoare din 18 iunie 1935; vol. 415, f. 127 — scrisoare din 30 august 1935; vol. 415, f. 174 — scrisoare din 11 septembrie 1935; în aceasta din urmă se afirmă că documentele identificate erau așa de multe, încît pentru copierea lor ar trebui cel puțin un an, astfel de documente aflîndu-se și la Madrid; semnala, printre altele, descoperirea a patru scrisori ale lui Mihai Viteazul (două originale către Filip al III-lea și două în copii către Guillen de San Clemente, ambasadorul regelui Spaniei la Praga).

²¹ „Revue historique du sud-est européen”, XVII, nr. 7—9 din 1940, p. 230—236, sub titlul *Relations hispano-roumaines au XVIe siècle*; volumul era considerat „o prețioasă culegere de documente”.

²² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 425, f. 57—58; Arhiva Graziani conținea 388 codice, registre și mănunchiuri de manuscrise și scrisori.

²³ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 570/1936, f. 17.

noglu, din rapoartele ambasadorilor Venetiei la Constantinopol către Senat în perioada 1795—1797; de asemenea anunța că a găsit în Biblioteca Marciană multe lucrări foarte rare privind țările române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor²⁴. Tot la Venetia a studiat mai mult timp Valeriu Papahagi, care-i raporta regulat lui Nicolae Iorga rezultatele obținute²⁵.

Și din rapoartele altor membri ai Școlii Române din Franța de după 1930, se poate constata o predilecție către studiul în arhive, pentru descoperirea și publicarea unor documente legate de trecutul românesc; era direcția în care chiar Nicolae Iorga își îndemna discipolii, direcție pe care el însuși acționase publicând aproape 40 de volume de izvoare istorice. Vasile Mihordea anunța, în iulie 1932, că descoperise 550 documente inedite — scrisori de la Constantin Racoviță către ambasadorii francezi de la Varșovia și Dresda, corespondență cu curtea franceză, rapoarte de ambasadori care în marea lor majoritate privesc țările române între 1749—1760. În legătură cu activitatea trimisului Franței la Varșovia, De la Roche, la jumătatea secolului al XVIII-lea, a găsit, de asemenea, 300 documente, iar alte 100 despre familia Milo în 1762²⁶. Primul grup de documente va constitui baza tezei de doctorat a lui Vasile Mihordea, publicată la București în 1937, cu titlul *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea (1749—1760)*. Theodor Holban își concentrase atenția asupra perioadei de început a secolului al XIX-lea, descoperind multe documente privitoare la războiul din 1812 și românii, precum și o colecție de memorii și hărți privind țările române în epoca lui Napoleon I²⁷; în 1939 va publica în București un volum de *Documente românești din arhivele franceze*. Același membru al Școlii, în 1934, în drum spre Paris stătuse două săptămâni la Varșovia, unde a cules documente despre români²⁸. Cercetător pasionat al arhivelor se

²⁴ Ibidem, dosar 556/1933, f. 61—63.

²⁵ Una dintre scrisorile-rapoarte ale lui V. Papahagi este publicată de N. Iorga în „Revista istorică”, XVI, nr. 7—9 din 1930, p. 178—180.

²⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f. 39—40.

²⁷ Ibidem, vol. 419, f. 3.

²⁸ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 410, f. 129. În medaționalul *Profesorul Teodor Holban la 80 de ani*, AIIAI, XXI, 1984, p. 721—722, Ștefan S. Gorovei menționează faptul că unele documente din Polonia, pe care le-a copiat T. Holban, au fost distruse în timpul celui de-al doilea război mondial (cele din Biblioteka Ordynacji Krasynskich), copiile căpătând, astfel, valoare de unicat. Colecția lui T. Holban nu a fost în întregime publicată; un număr important de documente au apărut în AIIAI, XIII, 1976, p. 281—331; XV, 1978, p. 465—471 și XIX, 1982, p. 591—596.

arăta și Emil Lăzărescu, care-și îndrepta activitatea, în 1938, asupra problemei apărării liniei Dunării de către bizantini, de la Justinian la Heraklios și a știrilor despre români în secolul al XIII-lea²⁹. Trecînd din arhivele Vienei (unde fusese bursier timp de 2 ani) în cele ale Parisului, Carol Göllner se va opri asupra documentelor din secolul XVII relative la o încercare de cruciadă sub conducerea lui Charles de Gonzague, între anii 1935—1936³⁰; într-o scrisoare din august 1986, afirma că îndrumat de Nicolae Iorga a cercetat izvoarele occidentale ale secolului al XVI-lea cu privire la istoria Imperiului otoman și a țărilor române, adunînd materialul necesar pentru a publica mai tîrziu volumul *Michael der Tapfere im Lichte des Abendlandes* (Sibiu, 1943); după al doilea război mondial, avînd ca bază cercetările începute în timpul stagiului la Fontenay-aux-Roses, va publica trei volume sub titlul *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des 16 Jahrhunderts* (1961, 1968, 1978), ultimul distins cu Premiul „Nicolae Iorga” al Academiei; tot directorul Școlii l-a sfătuit să cerceteze tema *La Milice chrétienne. un instrument de croisade au XVII-e siècle*, care va constitui un studiu publicat în „Mélanges de l'École Roumaine en France” (1936)³¹.

Unii membri ai Școlii Române din Fontenay-aux-Roses se specializau în culegerea de articole privitoare la români, apărute în presa franceză. Hortensia Hămbășeanu parcurge, astfel, „Gazette de France” și „Mercure de France” din 1784—1785, unde a găsit multe știri privitoare la revoluția lui Horea; Marcel Ciuntu a cercetat, în 1938, ziarele franceze din secolul al XIX-lea, pentru problema Unirii Principatelor (în special „Le Moniteur”); aceeași problemă, dar urmărită în revistele culturale, o cerceta și Zaharie Macovei, în 1938—1939³².

Activitatea membrilor secției artistice a Școlii este mai puțin subliniată de documentele păstrate. Își împărțeau timpul între studiul artei occidentale, a noilor curente care-și aveau centrul tocmai la Paris și vizitarea muzeelor, lucrul în atelier sau frecventarea unor academii de pictură și sculptură. Uneori erau folosiți de Nicolae Iorga pentru lucrări grafice destinate volumelor pe care le publica. Printre

²⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 429, f. 45—46; Arh. Iorga — Pippidi; relatarea verbală a lui Emil Lăzărescu (1986).

³⁰ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 418, f. 156; vol. 422, f. 206.

³¹ Scrisoare C. Göllner, Sibiu, august 1986 (Arh. autorului).

³² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 419, f. 68—69; N. Iorga dăduse lui H. Hămbășeanu ca subiect căsătoria contesei Dash cu Grigore Sturdza. Rapoartele lui M. Ciuntu și Z. Macovei în Arh. Iorga—Pippidi.

cei ce au reușit să-și facă un nume în artele plastice românești după ce au trecut pe la Fontenay-aux-Roses, figurează Catul Bogdan, Vasile Blendea, Ion Irimescu, Adina Moscu, Alexandru Ciucurencu, Schweitzer-Cumpăna.

O parte dintre lucrările artiștilor erau reținute pentru Muzeul Școlii; de multe ori tablourile erau acceptate la diverse expoziții pariziene sau chiar la Salonul Oficial. În 1929, Victor Ianculescu, consemnând că lucrările lui Marșic și ale Mariei Știubei au fost primite la Salon, afirma că acela era al treilea an când se obținuseră asemenea succese, deci primele tablouri au fost acceptate în 1927. Unele lucrări au fost prezentate elogios în publicațiile franceze de specialitate: „Gazette de Beaux-Arts”, „Arts”, „Les artistes d'aujourd'hui” și uneori premiate³³.

Relațiile cele mai interesante între membrii secției artistice și directorul Școlii sînt cele stabilite de Vasile Blendea. În 1929, Nicolae Iorga i-a cerut să facă o investigație în mai multe centre culturale europene (din Germania, Austria, Elveția) pentru a descoperi și copia vechi manuscrite românești sau tablouri istorice cu subiect românesc. Pictorul raporta, la 3 iunie 1929, că a început copierea unui *Evangelhilar*, la München³⁴; din Viena, la 11 iulie, expedia la Vălenii de Munte copia unui portret al lui Vlad Țepeș, găsit la Kunsthistorisches Museum (unde era și „tabloul lui Frenken în care Mihai Viteazul ține ușor de braț pe împărăteasa Austriei”)³⁵. Totodată copia un alt *Evangelhilar*, „mult mai frumos decît cel de la München”. La Innsbruck a văzut un tablou reprezentînd pe Vlad Țepeș și a solicitat directorului Muzeului să-l doneze României (ministrul României la Viena promitea și el că va răscumpăra tabloul)³⁶. Conform cererii lui Nicolae Iorga, Vasile Blendea a făcut fotocopii ale unor tablouri din Viena³⁷. Ultima escală, în septembrie 1929, la Neuschâtel, pe urmele pictorului Jules Jacob Guillarmod, „care a iubit mult Ardealul,

³³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 317, f. 480; vol. 320, f. 198, 202; vol. 346, f. 315. Rapoarte ale pictorilor, ibidem, vol. 306, f. 486 și Arh. Iorga — Pippidi.

³⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 351, f. 47, 104.

³⁵ Ibidem, vol. 357, f. 157. O variantă a tabloului, provenită din Muzeul Ermitaj, Leningrad, va ajunge în 1934 la Academia Română (vezi pe larg, Andrei Pippidi, *Mihai Viteazul în arta epocii sale*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1987, p. 47, n. 126).

³⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 357, f. 258 — scrisoare și desen color reprezentînd portretul lui Vlad Țepeș.

³⁷ Ibidem, vol. 353, f. 228, 224 (file numerotate greșit în volum).

unde a lucrat cu același foc ca și Grigorescu la Cimpina”³⁸. Vasile Blendea era legat cel mai strâns, dintre artiști, de Școala Română din Franța; el va realiza, în 1929, o mare frescă în Muzeul Școlii, fiind reprezentat și Nicolae Iorga între Brîncoveanu și Kogălniceanu³⁹.

Cei mai mulți dintre membrii Școlii Române din Franța au desfășurat și diferite activități în cadrul propagandei românești în Occident: conferințe, articole publicate în presa franceză ș.a. În 1922, Alexandru Rally se oferea pentru conferințe de propagandă, dorind să contracareze „minciunile grosolane ori meșteșugite care se spun din toate părțile despre țară”⁴⁰. În 1925, Petre P. Panaitescu și Constantin C. Giurescu au îngrijit o mare expoziție de artă și istorie românească la Paris. În 1938, Emil Lăzărescu a prezentat, de la 19 august la 7 octombrie, curierul săptăminal al vieții intelectuale și artistice la Radio Paris Mondial (societate de stat). În multe cazuri, diverși cercetători occidentali luau informații despre România de la membrii Școlii⁴¹.

În conformitate cu articolul 11 din Regulament, Școala Română din Franța va publica, începînd din 1923, o revistă anuală, în care vor apare o parte dintre lucrările membrilor secției istorice și, în mai mică măsură de la secția filozofică și filologică; purta titlul „Mélanges de l'École Roumaine en France”. Anuarul va apare la editorul Gamber din Paris (originar din România), dar imprimarea se va face în țară — partea I din 1923 la Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, patronată de Aristide Blank; partea a doua din 1923 la Tipografia „Lupta” N. Stroilă; celelalte numere la Tipografia „Datina Româ-

³⁸ Ibidem, vol. 357, f. 379—380. La Muzeul din Neuchâtel, V. Blendea a identificat cinci schițe și două tablouri mari cu subiect transilvănean ale lui J.J. Guillardod; la particulari erau alte 20 de schițe și cinci tablouri în ulei (medaliate la Viena și prezentate în broșura *La Transylvanie*, de William Ritter). Cu aprobarea Ministerului de Interne din Berna, V. Blendea a fotocopiat tot. Alte tablouri similare erau identificate la Lausanne. În urma acestor investigații, în martie 1931, fiul pictorului elvețian anunța pe N. Iorga că posedă și el o serie de alte tablouri cu subiecte românești (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 363, f. 85).

³⁹ V. Ianculescu anunța că V. Blendea lucra la frescă, în aprilie 1928 și septembrie 1929 (ibidem, vol. 318, f. 384; vol. 346, f. 319). O corespondență bogată se va purta între N. Iorga și sculptorul Vasile Vasiliu, între 1927—1930 (ibidem, vol. 339, f. 62—63; vol. 351, f. 79—81; vol. 353, f. 69—70, 166—168; vol. 354, f. 52, 82—83, 108—109; vol. 355, f. 247—248). Răspunsurile lui N. Iorga în Arhiva familiei Vasiliu (București) — comunicate autorului de Andrei Pippidi. O scrisoare de la A. Ciucurencu, legată de șederea sa la Fontenay-aux-Roses, în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f. 20. Pentru admiterea lui I. Irimescu, propus de Camil Ressu, vezi Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 539/1929, f. 74.

⁴⁰ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 297, f. 143—145.

⁴¹ Ibidem, vol. 322, f. 242—243, 280; Arh. Iorga—Pippidi.

nească” din Vălenii de Munte. Din 1934, dispărind Editura Gamber, în locul editorului va fi înscris numele Școlii Române din Franța.

Imprimarea în țară va produce anumite greutăți legate de corectarea șpalturilor de către autorii aflați în Franța, de posibilitatea de a supraveghea și impulsiona pe tipografi ș.a. Prima problemă a rezolvat-o Nicolae Iorga preluând sarcina corectării, ceea ce a trezit și unele nemulțumiri (fără a fi exprimate public)⁴². Existase și varianta tipăririi la Fontenay-aux-Roses; într-o scrisoare din 25 septembrie 1922 către Al. Rosetti Bălănescu, Nicolae Iorga îi comunica: „Aștept pentru *Mélanges* banii de la Ministeriu. Tiparul la Fontenay ar fi mai scump decât crezi, și n-aș putea să am o supraveghere, care în unele cazuri e necesară”⁴³.

Multe nemulțumiri față de felul cum lucrau tipografiile la anuar le regăsim în scrisorile către directorul Școlii sau chiar în „*Mélanges*”. Unii membri nu erau satisfăcuți nici de tehnica învechită ce se folosea. Emil Turdeanu consemna, peste 50 de ani, că nu a publicat nici un studiu în anuar deoarece acesta apărea în condiții precare, Tipografia de la Vălenii de Munte neavînd utilajul necesar pentru a tipări, convenabil, studii care reclamau caractere slave; de aceea, și-a concentrat aproape toată colaborarea din acel timp la „*Cercetări literare*”, luxoasa revistă a profesorului Nicolae Cartoian (care-l recomandase în 1935 pentru Școala Română din Franța)⁴⁴.

În 1923, primul volum al anuarului a avut două părți, imprimate în locuri diferite; schimbarea tipografiei nu a accelerat, însă, ritmul de lucru. Prima parte a „*Mélanges*”-ului din acel an trebuia să cuprindă și un studiu al lui Al. Rosetti Bălănescu, scris în 1922; tipărirea a durat atît de mult, încît între timp autorul a realizat o altă lucrare ce urma să apară în publicațiile de la *École Pratique des Hautes Études*⁴⁵ și în care se făceau trimiteri la studiul din anuarul Școlii

⁴² C.C. Giurescu își exprima nemulțumirea că N. Iorga îi făcea corecturile, într-o scrisoare către V. Munteanu (cf. Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 409—410); nemulțumirile se refereau la corectarea unor cuvinte din manuscrisul italian al lui Niccolò Barsi, publicat în „*Mélanges de l'École Roumaine en France*”, partea I, 1925, p. 277—330.

⁴³ *Scrisori către Al. Rosetti*, ed. îngrijită, prefață, note și indici de Al. Rosetti, București, Edit. Minerva, 1979, p. 251.

⁴⁴ Scrisoare Em. Turdeanu, Fresnes, 21 mai 1986 (Arh. autorului). În fruntea unei erate la un studiu al său, C. Marinescu scria: „Lucrarea fiind imprimată la București, lectorul este rugat să scuze numeroasele greșeli de ortografie”. „*Mélanges de l'École Roumaine en France*” 1923 [partea I], p. 1—6 (erata este tipărită separat, de aceea apare numerotarea de la 1 la 6).

⁴⁵ Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, Edit. Champion, 1924, 76 pagini (Bibliothèque de l'École des Hautes Études, fasc. 240).

Românești; întirzierea acestuia l-a obligat să facă modificări, eliminând multe trimiteri⁴⁶. Tot Al. Rosetti Bălănescu a avut încurcături și cu lucrarea pentru anul al doilea al stagiului la Fontenay-aux-Roses: cerind Tipografiei „Lupta” manuscrisul pentru corectat a fost refuzat și, ca urmare, va ruga pe Nicolae Iorga să-i fie retrasă lucrarea „ca și anul trecut”, deoarece „un articol științific nu poate căpăta bunul de imprimare decît după ce a fost corectat cel puțin de două ori de către autor”⁴⁷. Și Constantin Marinescu solicita, fără rezultat, corectarea și completarea lucrărilor lui⁴⁸. Meticulozitatea membrilor Școlii Române din Franța, atunci cînd era vorba despre lucrările pe care le publicau în „Mélanges”, este ea însăși o dovadă a seriozității lor și a caracterului profund științific al anuarului. Această meticulozitate a fost unul dintre factorii care i-au impus în lumea culturală franceză. Deși, deseori își arăta admirația pentru activitatea membrilor Școlii, uneori subdirectorul îi critica pentru tendința de a rezolva deplin problemele studiate, ceea ce întirzia realizarea lucrărilor: „E ceea ce spuneți dv. [N. Iorga] odinioară «Tinerii de astăzi au frica și nesiguranța definitivului, ca și cum ar putea fi ceva definitiv, dar au mai ales

⁴⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 304, f. 42—43; la începutul lui 1923, V. Ianculescu consemna, într-o scrisoare către N. Iorga, că nu se primiseră corecturile pentru „Mélanges” și „băieții sint desperați”.

⁴⁷ Ibidem, vol. 308, f. 129—130; cereri ale lui Al. Rosetti Bălănescu pentru corecturi în vol. 304, f. 18—19 și vol. 305, f. 376—377.

⁴⁸ Ibidem, vol. 306, f. 468. C. Marinescu solicita, pentru că între corectura lui și a lui N. Iorga erau mari deosebiri, să-i fie retrasă lucrarea din „Mélanges”. Unele greșeli de tipar din anuar sint foarte vizibile: atît în interiorul părții a II-a din 1924, p. 192, cit și la tabla de materii a volumului e trecut Al. Lambrino, în loc de Sc. Lambrino; pe foaia de titlu a articolului lui D. Murărașu — prima parte a anuarului pe 1926, p. 218 — este scrisă perioada investigată 1500—1539, deși studiul se întinde pînă în 1549 ș.a. Unii membri ai Școlii se arătau, însă, foarte satisfăcuți de condițiile în care le apăreau lucrările. B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 333, f. 315. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1923, cuprinde: partea I — C. Marinescu, *Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples, et l'Albanie de Scanderberg*, p. 1—135; V. Sauciuc, *Deux poèmes français de Narcisse adaptés d'Ovide*, p. 137—179; N.A. Constantinescu, *Chronique; Un journal de campagne de Hongrie en 1717—1718*, p. 181—183. Partea a II-a — C. Marinescu, *La Catalogne et l'Arménie au temps de Jacques II (1291—1327)*, p. 3—37; V. Sauciuc, *L'emploi du participe passé dans la Chanson de Guillaume*, p. 39—78; N.A. Constantinescu, *Paysans et „komai” dans l'Orient hellénistique*, p. 79—108; Sc. Lambrino, *Les frais de gravure des Decrets attiques au IV-ème siècle*, p. 109—133; V. Munteanu, *Le problème du retour à la nature dans les premiers ouvrages de Senancour* (prima parte), p. 135—171. Corespondență privitoare la volumul din 1923 în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 304, f. 18—19, 42—44; vol. 305, f. 376—377; vol. 308, f. 129—130 și Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922, f. 5, 8, 9—10, 11—12.

boala meticulozității»⁴⁹. Chiar și după trimiterea lucrărilor, unii membri se arătau neîncrezători în rezultatul final obținut⁵⁰.

În 1924, membrii Școlii promiteau să dea cel mai mare „Mélanges”, deși nu toți au respectat termenul de predare⁵¹. De acum înainte, imprimarea fiind făcută la Tipografia „Datina Românească”, aflată sub conducerea directă a lui Nicolae Iorga, au fost mai puține greutăți. În 1925 și 1926 se păstrează, de asemenea, două părți ale anuarului⁵². În 1927 și 1928 va apare în cîte un singur

⁴⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 315, f. 69—70. În septembrie 1924, C.C. Giurescu scria lui N. Iorga că va întîrzia două săptămîni cu trimiterea lucrării, deoarece vrea să mai verifice data unui document din 1401, aflat la Biblioteca Națională din Paris. „Nu fac — scria C.C. Giurescu — de altfel, decît să aplic unul din sfaturile ce ne dădeai la seminar «de a nu afirma niciodată un lucru pînă cînd nu sintem convinși întîi noi de adevărul lui și pînă cînd n-am verificat această convingere”. Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă. *op. cit.* (III). AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 434. În septembrie 1926, P.P. Panaitescu scria că a întîrziat cu trimiterea lucrării pentru „Mélanges”, deoarece găsise la Biblioteca Academiei Române un material bogat, pe care a trebuit să-l cerceteze (ibidem (I), în AIIAI, XXII/1, 1985, p. 354). În 1929, Ecaterina și Radu Vulpe, după ce își terminaseră lucrările pentru „Mélanges”, doreau, totuși, să se ducă în Bulgaria „spre a putea verifica la fața locului unele din constatările făcute cu prilejul lucrărilor” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 357, f. 409). Traian Chelariu anunța, în 1929, că va întîrzia cu lucrarea, pentru a-i da o redactare mai bună (ibidem, vol. 402, f. 94—95).

⁵⁰ În decembrie 1928, A. Sacerdoțeanu scria lui N. Iorga că în studiul său „vor fi multe lucruri pe care nu le voi fi văzut la justa lor valoare și căroră le voi fi atribuit o însemnătate cu mult mai mare decît are însuși izvorul” (ibidem, vol. 264, f. 600—601).

⁵¹ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1924, cuprinde: Partea I — Gr. Nandriș, *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien*, p. 1—36; C.C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés Roumaines au commencement du XVIII-e siècle*, p. 37—63; J. Mușlea, *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire*, p. 65—110. Partea a II-a — V. Munteanu, *Le problème du retour à la nature dans les premiers ouvrages de Senancour* (partea a II-a), p. 113—191; Al. (sic!) Lambrino, *Les fleuves du Paradis*, p. 192—213. Corespondență referitoare la volumul din 1924, în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 314, f. 355; vol. 315, f. 128; vol. 320, f. 351; vol. 326, f. 355—356 și Arh. Iorga—Pippidi.

⁵² „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1925, cuprinde: Partea I — J. Mușlea, *La mort-mariage : une particularité du folklore balcanique*, p. 1—32; P.P. Panaitescu, *Nicolas Spatar Milesco (1639—1708)*, p. 33—180; N. Georgescu-Tistu, *Emile Picot et ses travaux relatif aux Roumains*, p. 181—276; C.C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, p. 277—330. Partea a II-a — Gr. Nandriș, *Les diphtongues à liquides dans les éléments slaves du roumain*, p. 1—25; N.J. Popa, *Le thème et le sentiment de la mort chez Gérard de Nerval (1808—1855)*, p. 27—171. Corespondență referitoare la volumul din 1925 în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 315, f. 128, 543; vol. 316, f. 552—553; vol. 326, f. 35—36, 355—356; vol. 333, f. 315; vol. 342, f. 332. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1926: Partea I — P.P. Panaitescu, *L'influence*

tom⁵², în 1929 din nou în două⁵⁴, în 1930—1933 cite o singură parte⁵⁵,

de l'œuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines. p. 1—95; N. Georgescu-Tistu, *Correspondance d'un secrétaire princier en Roumanie: Emile Picot (1866—1868)*, p. 99—215; D. Murărașu, *La poésie néolatine et la renaissance des lettres antiques en France (1500—1549)*, p. 218—364. Partea a II-a — Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, p. 1—216; V.I. Bănățeanu, *Sur les désinances de l'indicatif parfait en latin*, p. 218—354. Corespondență referitoare la volumul din 1926: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 329, f. 71, 294—295; 494—495; vol. 331, f. 471—475; vol. 333, f. 398—399, 453—454; vol. 335, f. 43—44, 425—426, 616—617; citeva din aceste scrisori publicate de Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (I), AIIAI, XXII/1, 1985, p. 354—355.

⁵³ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1927: C. Andreescu, *La France et la politique Orientale de Catherine II, d'après les rapports des ambassadeurs français à St. Petersbourg*, p. 1—155; Dorin Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, p. 157—209; Jean Breazu, *Edgar Quinet et les Roumains*, p. 211—401. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1928: Virginia Vasiliu, *Sur une chronique italienne regardant la conquête turque dans la seconde moitié du XV-ème siècle*, p. 1—54; E. Pahontzu, *L'activité patriote d'Helène Vacaresco. Contribution au folklore roumain en France*, p. 55—102; A. Sacerdoțeanu, *Considération sur l'histoire des Roumains au Moyen-Âge*, p. 113—114. Referiri la anuarul din 1927 și 1928: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 339, f. 96; vol. 350, f. 156—157.

⁵⁴ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1929: Partea I — N. Corivan, *Le „Journal” d'Alex. Andronic Ghica, prétendu fils de Grigoire Ghica, prince de Moldavie*, p. 1—116; Const. I. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II d'après les rapports des ambassadeurs français à St. Pétersbourg (1775—1792)*, p. 117—297; Virginia Vasiliu, *Sur la seigneurie de „Tedoro” en Crimée au XV-e siècle, à l'occasion d'un nouveau document*, p. 299—336. Partea a II-a — Olimpiu Boitoș, *Paul Bataillard et la Révolution roumaines de 1848. Contributions à l'histoire des relations franco-roumaines*, p. 1—158; A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, p. 159—335; Radu Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balkanique*, p. 337—507; Catherine Dunăreanu-Vulpe, *Considérations sur certaines formes caractérisant l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale*, p. 509—566. Referiri la anuarul din 1929: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 198, 202—203, 232—233.

⁵⁵ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1930: G. Maxim-Burdujanu, *Démètre G. Goleșco (1807—1892)*, p. 1—85; Lia Manoliu, *Aperçu sur Champfleury comme écrivain et critique d'art*, p. 87—148. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1931: Elvire Georgesco, *Un voyage en Orient au commencement du XVII-e siècle*, p. 1—26; V. Papahagi, *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVII-e et XVIII-e siècles*, p. 27—124. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1932: V. Mihordea, *Les Principautés Roumaines dans la presse française au XVII-e siècle (1680—1699)*, p. 1—163. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1933: A. Petroaie, *L'activité philo-roumaine d'Eliaș Regnault*, p. 1—45; B. Slușamschi, *Un poète français patriote moldave: Edouard Grenier en Moldavie, 1855—1856*, p. 47—151; N.P. Smochină, *Sur les émigrés roumains à Paris de 1850 à 1856*, p. 153—203. Referiri la anuarul din 1930—1933: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f. 39—40; vol. 402, f. 94—95; vol. 406, f. 9—10, 172.

în 1934 din nou se publică două părți⁵⁶, iar în intervalul 1935—1940, câte un volum pentru doi ani⁵⁷. Totalul paginilor anuarului (1923—1940) fiind de aproximativ 5 300, ponderea cea mai mare o dețin studiile istorice — în jur de 3 700 pagini; celelalte specialități (filologie, filosofie etc). au mult mai puțin—1 600 pagini. Un calcul foarte precis nu se poate face și datorită faptului că unele studii se află la interferența a două specialități.

Unele dintre lucrările membrilor Școlii Române din Franța erau atât de valoroase, încît după apariția lor în „Mélanges” au fost acceptate ca teze de doctorat, chiar în forma în care fuseseră publicate. N. Georgescu-Tistu și-a prezentat ca teză studiul *Émile Picot et ses travaux relatifs aux roumains*, apărut în anuarul din 1925 (partea I), avînd în anexă corespondența lui Émile Picot, publicată tot de el în 1926; a primit un raport foarte laudativ din partea lui Sextil Pușcariu și unul de asemenea laudativ, dar mai rece, din partea severului critic și profesor G. Bogdan-Duică (Cluj, februarie—martie 1927)⁵⁸. În multe alte cazuri, materialul necesar tezelor era strîns în timpul activității la Fontenay-aux-Roses. Examenle de doctorat erau susținute, uneori, în timpul stagiului la Școală, cu lucrări aicătuite anterior:

⁵⁶ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1934: Partea I — El. Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la Cour de Jacques I-er, roi d'Angleterre*, p. 1—32; Minodora Ignat, *Les manuscrits inédits d'Arfagart et du comte de Caylus*, p. 33—62; Al. Ciorănescu, *Les imitations de l'Arioste de Philippe Desportes*, p. 63—152. Partea a II-a — Basile J. Lungu, *Les Grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, p. 1—192; Const. G. Popesco, *Le Symbolisme Français et les Roumains*, p. 193—240. Referiri la anuarul din 1934: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 406, f. 199; vol. 410, f. 28.

⁵⁷ „Mélanges de l'École Roumaine en France”, XIII, 1935—1936: Al. Ciorănescu, *Les Romans de la princesse de Conti*, p. 1—55; C. Göllner, *La Milice chrétienne, un instrument de croisade au XVII-e siècle*, p. 57—118; Gr. Popa, *L'actualité de Pascal*, p. 119—221. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, XIV, 1937—1938: Oltea Cudalbu-Slușanschi, *Contributions à la biographie et à l'œuvre de J.A. Vaillant (1804—1886)*, p. 1—113; N. Dănilă, *Le voyage en Orient de Gustave Flaubert (1849—1851)*, p. 115—168; D. Macrea, *Le dictionnaire albanais de 1635*, p. 169—187; J. Popenciuc, *La Tonnellerie en France (avec terminologie correspondante dans les autres langues romanes)*, p. 189—233; E. Haivas, *Alexandre de Stourdza (1791—1854). Sa vie et son œuvre*, p. 235—319. „Mélanges de l'École Roumaine en France”, XV, 1939—1940: I. Horia Rădulescu, *Scribe sur la scène roumaine, dans la première moitié du XIX-e siècle*, p. 1—97; Const. Nicuță, *Les rapports de l'histoire et de la sociologie d'après A.D. Xenopol*, p. 99—142; Fr. Pall, *Les consuls des Puissances étrangères et le clergé catholique en Valachie au début du XIX-e siècle*, p. 143—265. Referiri la anuarlele din 1935—1940: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 418, f. 156; vol. 422, f. 206; vol. 425, f. 81—82; Arh. Iorga—Pippidi.

⁵⁸ Vezi dosarul de doctorat al lui N. Georgescu-Tistu în Arh. St. Cluj-Napoca, fond Universitatea, cutia 97, poziția 56.

Alexandru Ciorănescu, în 1935, anunța că strînge material pentru o teză cu titlul *Les imitations françaises de l'Arioste au XVI-e siècle*⁵⁹; lui Francisc Pall, „membru al Școlii Române din Franța”, i se accepta teza de doctorat — *Ciriaco din Ancona și cruciada împotriva turcilor* — în decembrie 1936, la Universitatea din Cluj⁶⁰; Emil Lăzărescu anunța, în 1938, că pregătește teza de doctorat cu titlul *Apărarea bizantină a Dunării de la Justinian la Herakles*⁶¹.

Munca membrilor Școlii era cunoscută și apreciată atît în țară, cît și în străinătate. Pe raportul de activitate înaintat lui Nicolae Iorga de Horia Rădulescu, la 4 noiembrie 1937, Dumitru Caracostea scria: „Pe baza lucrărilor și materialului prezentat la înapoierea de la Paris, mi-am făcut convingerea că d. Horia Rădulescu a lucrat conștiincios. Față de timpul pe care l-a avut la dispoziție, cercetările sale se dovedesc a fi rodnice. [...] Domnul Horia Rădulescu [...] merită încurajarea pe care d. profesor N. Iorga a dat-o totdeauna celor care înțeleg să urmeze înaltele sale directive”⁶².

Nu toate lucrările din „Mélanges” se ridicau la cote foarte înalte de valoare, fapt remarcat uneori chiar de către membrii Școlii. În 1929, Victor Ianculescu afirma că studiile seriei din acel an vor fi mai bune, deoarece realizatorii lor erau „mai înzestrați” decît seria anului anterior. Într-o scrisoare către Nicolae Iorga, din 16 decembrie 1935, Carol Göllner vorbea despre „modestele studii ale d-rei Elvira Georgescu”, publicate în anuar; modeste pentru că nu exploataseră cum trebuia cele mai importante surse⁶³ (o oarecare nemulțumire față de aceeași membră a Școlii răzbate chiar dintr-o scrisoare a directorului acesteia către G. Hanotaux, din 27 decembrie 1930⁶⁴). Într-un caz este folosită ca bază a studiului o sursă considerată inedită, dar în realitate publicată încă din 1902⁶⁵.

⁵⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 417, f. 40.

⁶⁰ Vezi dosarul de doctorat al lui Fr. Pall, Arh. St. Cluj-Napoca, fond Universitate, cutia 106, poziția 124. Lucrarea lui Fr. Pall va fi publicată de N. Iorga în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, tome XX, București, 1938, p. 9—68 — *Ciriaco d'Ancona e la cruciata contro i Turchi*; la sfîrșitul studiului se făcea mențiunea: Francesco Pall, Socio dell'Accademia di Romania in Roma, Roma, l'11 aprile 1936 (își susținuse teza cînd era membru al Școlii Române din Franța, dar o realizase în timpul cît a fost membru al celei din Roma).

⁶¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 429, f. 45.

⁶² Arh. Iorga—Pippidi.

⁶³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 198, 202—203; vol. 418, f. 156.

⁶⁴ N. Iorga, *Corespondență*, 2, ed. de Ec. Vaum, București, Edit. Minerva, 1986, p. 154—155.

⁶⁵ Este vorba despre studiul Minodorei Ignat din „Mélanges...”, 1934, Partea I — manuscrisul lui Grefin Arfagart, considerat inedit, fusese publicat de J. Chevenon: *Relation de Terre Sainte (1533—1534)*, Paris, 1902 (informație primită de la Andrei Pippidi).

Mai multe dintre lucrările de an ale membrilor Școlii nu au putut intra în „Mélanges”. Theodor Holban anunța, la 28 iulie 1936, că și-a completat studiul cu noi documente descoperite în Polonia, și-l va expedia pentru anuar; nu va apare în „Mélanges”, ci în volum separat, peste câțiva ani: *Henri de Valois en Pologne et les Roumains*, București, 1942. Pentru al doilea an, Theodor Holban pregătise o colecție de documente franceze de la începutul secolului al XIX-lea, de asemenea publicate separat: *Documente românești din arhivele franceze*, București, 1939. Și din corespondența altor membrii rezultă că își încheiaseră lucrările, fără ca acestea să apară în „Mélanges”; I.M. Rașcu, în decembrie 1926; Tr. Chelariu, în noiembrie 1933; Silvia Slușanschi, în ianuarie 1934⁶⁶. De asemenea, nu au putut fi tipărite în „Mélanges” lucrările multora dintre membrii ultimelor serii, din cauza încetării apariției revistei. Pentru aceste ultime serii, aflăm activitatea unei părți a membrilor și dintr-o broșură publicată în 1939, cuprinzând memoriile înaintate directorului. Conține memoriile lui Marcel Ciuntu (p. 3—5), Emil Condurachi (p. 6), Emil Haivas (p. 7—9), Nicolae Laslo (p. 10—11), Emil Lăzărescu (p. 12—13), Zaharie Macovei (p. 14), Constantin Nicuță (p. 15—16), Constantin Pantelimon (p. 17—18), artiștii Nicolae Popescu și Horia Rădulescu (p. 20—23) și filosoful Octavian Vuia (p. 24—25)⁶⁷.

„Mélanges de l'École Roumaine en France” era trimis institutelor de învățământ superior din străinătate, intrând astfel în circuitul cultural internațional. Studiile publicate erau larg accesibile deoarece erau scrise în limba franceză.

Sub egida Școlii Române din Franța și cu contribuția unor membri ai ei, a apărut la Paris, în 1933, volumul omagial *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*⁶⁸. Subdirectorul Școlii, Victor Ianculescu era prezent în volum cu studiul *Les tribunaux internationaux mixtes*; Dimitrie Ionescu publica *Quelques miniatures trouvées dans un évangile du XVIIIe siècle*; Vasile Mihordea, *Contribution aux relations franco-roumaines*

⁶⁶ Corespondența privind finalizarea tuturor acestor lucrări: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 355, f. 616—617; vol. 402, f. 94—95; vol. 406, f. 199; vol. 419, f. 3; vol. 423, f. 284.

⁶⁷ Informațiile asupra broșurii de la Andrei Pippidi.

⁶⁸ Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1933; volumul era imprimat, de L. Bellemard et fils, la Fontenay-aux-Roses. Pentru coordonarea acestui volum, N. Iorga mulțumea lui V. Ianculescu la 6 februarie 1933 (B.C.S., mss 33 698): „În rinduri care rămân vreau să-ți arăt cât îți sint de îndatorat pentru opera de prețuire în care ai pus și atîta inteligență și atîta muncă și atîta bună prietenie pentru mine și care fără curajoasa d-tale inițiativă nu s-ar fi putut face. Crede-mă al d-tale bun prieten”.

au XVIIIe siècle; Matei G. Nicolau (care semna „Membre honoraire de l'École Roumaine en France), *Le problème du Fenus unciarum*⁶⁹.

În 1937—1938, Alexandru Ciorănescu, Emil Turdeanu și Carol Göllner au avut inițiativa unei acțiuni publicistice mai largi, sub patronajul Școlii: apariția unei biblioteci-colecție, cuprinzând o serie istorică (cu două volume pe an), una literară și alta filologică. Primul volum trebuia să fie un omagiu adus Franței, însumind extrase din operele lui Nicolae Iorga despre istoria și literatura franceză și un studiu al lui Alexandru Ciorănescu — *L'Arioste en France*. Seria a doua trebuia să cuprindă traduceri în limba franceză din literatura română — primul volum urma să fie *Viața la țară*, de Duiliu Zamfirescu, urmat de o antologie de poezie românească tradusă de Elena Văcărescu, un volum din poeziile lui Eminescu, traduse de Maria Holban, și un volum de teatru al lui Nicolae Iorga. Conform prospectului care menționa viitoarele publicații⁷⁰, conducerea Școlii Române din Franța acceptase să susțină și o altă serie a colecției, intitulată „Études Roumaines”; seria trebuia să cuprindă volume cu câte trei studii asupra unor probleme speciale interesând România, primul volum fiind destinat lui Mihai Viteazul, iar al doilea unor probleme de artă. Proiectata colecție trebuia dirijată de un comitet prezidat de Nicolae Iorga, comitet în care intrau și francezii De Martonne, Henri Focillon, Mario Roques, S. Charley⁷¹.

⁶⁹ La p. 857 se consemnează: „Comitetul de publicare estimind că membrii prezenți ai Școlii Române din Franța — care este sub patronajul Universității din Paris — pot colabora la Mélanges Iorga, prezentind memoriile redactate în limba franceză, i-a invitat să participe”.

⁷⁰ Singurul prospect, pe care autorul lucrării de față l-a putut găsi, i-a fost oferit cu mare amabilitate de către profesorul universitar Emil Turdeanu. Într-o scrisoare a lui V. Ianculescu din 1937 — B.A.R. Corespondența N. Iorga, vol. 426, f. 161—162 — se prezintă proiectul viitoarei colecții, un singur element fiind deosebit față de prospectul publicat: în loc de extrase din opera lui N. Iorga despre literatura și istoria Franței, se consemna proiectul traducerii *Istoriei poporului francez*, publicată de N. Iorga în 1919 (traducător P. Angelescu): proiectul a existat, dar volumul va apare în franceză — avînd același traducător și prefața de Em. de Martonne — abia în 1945; la începutul volumului se publica și o scrisoare de mulțumire a lui N. Iorga, din 14 ianuarie 1937, către traducător.

⁷¹ Din toate lucrările proiectate, au apărut: Al. Ciorănescu, *L'Arioste en France*, două volume (teză de doctorat de Stat „ès-lettres”); D. Zamfirescu, *Mathieu Damian*; *Études roumaines*, I, 1938, cu titlul *Trois mémoires sur Michel le Brave* (Al. Ciorănescu, *Michel le Brave et l'Espagne*; C. Göllner, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michelle Brave*; Em. Turdeanu, *Quelques Ragusain'auprès de Michel le Brave*)—volumul a apărut în două serii cu același conținut: una care poartă pe copertă ca editor „Les Presses universitaires de France”, Paris, alta care menționează ca editor „Cartea Românească”, București, ambele fiind tipărite în Franța. Numărul 2 al revistei, deși era pregătit, nu a mai apărut

Aceste inițiative publicistice implicau un ajutor din partea statului, unele fonduri speciale. Dirijarea acestora cu o anumită larghețe de către Victor Ianculescu a atras suspiciunea Ministerului Instrucțiunii Publice, care-l atenționează pe Nicolae Iorga. În acest context, istoricul scria subdirectorului Școlii, la 27 mai 1937: „Toată afacerea-mi displace. N-am aprobat ideea unei colecții cu *atît mai mult una în care s-ar vorbi de mine*. Mi s-a prezentat o traducere. I-am dat voie să facă dintr-însa ce vrea. Cere și o participare a statului. Am cerut-o lui Victor Antonescu și a acceptat-o. Atît”⁷². Se pare că acțiunile cam neclare ale lui Victor Ianculescu și reînnoirea atenționării asupra lor din partea Ministerului l-au făcut pe Nicolae Iorga să sisteze orice publicație, afară de „Mélanges”. La 23 ianuarie 1938, scria din nou subdirectorului de la Fontenay-aux-Roses: „Toate aceste afaceri de reparații, edituri și întreprinderi îmi displac”. Cere ca practica să înceteze. „Altfel ar trebui să aleg între demisia mea de la Școală și despărțirea de cineva care, înainte de aceste planuri, mi-a fost atîția ani un colaborator prețuit”⁷³. Va reveni asupra problemei printr-o scrisoare din 29 ianuarie 1939: „După cetirea scrisorii d-tale, din care lipsesc precizări pe care le-ași fi dorit, repet hotărîrea mea de a se înceta, afară de lucrările în curs ce nu s-ar mai putea opri, orice planuri de reparații și de edituri, care atrag chelruieli de pe urma cărora am suferit pînă acum prea mult”⁷⁴.

Tot la capitolul activității publicistice a membrilor Școlii Române din Franța, trebuie menționat faptul că marea lor majoritate au fost acceptați să-și includă studiile sau articolele în revistele de specialitate conduse de Nicolae Iorga: „Revista Istorică”, „Revue Historique du Sud-Est européen”, „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”; alții erau ajutați să publice în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, „Neamul românesc” ș.a. Cei mai mulți au rămas colaboratori și după terminarea stagiului la Școală, iar unii au fost chiar cooptați în comitetele de direcție ale publicațiilor respective.

din cauza evenimentelor internaționale (articolul pe care Em. Turdeanu îl avea pentru acest număr s-a tipărit în revista lui N. Cartoian, „Cercetări literare”, IV, 1941, p. 164—214 — *Les épitaphes moldaves des XV-e et XVI-e siècles*) — date transmise autorului de profesorul universitar Emil Turdeanu, Fresnes, 2 noiembrie 1986 (Arh. autorului).

⁷² B.C.S., mss. 33 715.

⁷³ Ibidem, mss. 33 717.

⁷⁴ Ibidem, mss. 33 718; la 7 februarie 1939, N. Iorga va reveni asupra interdicției — Ibidem, mss. 33 719. V. Ianculescu a încercat să ocolească interdicția directorului; acesta îi scrie, supărat, la 1 mai 1939. „Nu mi-a plăcut că prin d. Tătărăscu [ministru al României la Paris], măgulindu-l cum ști, ai căpătat suma pe care o doreai. Trebuia, cred, să știu și eu de această sumă” (ibidem, mss. 33 721).

„Revista istorică” avea pe Virginia Vasiliu-Sacerdoțeanu ca secretară de redacție, din 1931: în Comitetul de redacție care figurează pe coperta revistei din 1936, sînt și foști sau actuali membri ai Școlii: N.A. Constantinescu, Em. Lăzărescu, V. Papahagi, A. Sacerdoțeanu, C. Marinescu. După 1930 și în Comitetul de redacție de la „Revue Historique de Sud-Est européen”, sînt consemnați N.A. Constantinescu, Emil Lăzărescu, V. Papahagi, A. Sacerdoțeanu, V. Sacerdoțeanu. Astfel, s-a ajuns ca membrii Școlii Române din Franța să aibă posibilitatea de a-și publica toate lucrările realizate, și mulți s-au folosit de această posibilitate — conform unui raport de activitate din 20 mai 1937, Carol Göllner putuse deja să publice 9 din cele 14 studii și articole realizate în 1936—1937⁷⁵.

Contactul membrilor Școlii cu cultura franceză era completat fericit prin excursiile care erau organizate, începînd din 1924, pentru cunoașterea marilor monumente de artă și arhitectură. Durata lor varia de la o zi la două săptămîni, în funcție și de mijloacele materiale disponibile. Într-o singură zi erau văzute, în martie 1926, Versailles, Chantilly, Rouen; o altă serie își programa numai Rouen pentru o zi întregă. În 1928 se vizita, tot într-o zi, Barbizonul (pe urmele lui Nicolae Grigorescu) și malul Senei pînă la Fontainbleau. În 1927, de Paște, era proiectată o excursie de trei zile pe Valea Loarei. În 1938 se va face cea mai mare excursie în Normandia și la castelele de pe Valea Loarei de unde, din fiecare localitate, excursioniștii trimiteau ilustrate semnate în colectiv la Vălenii de Munte (între participanți au fost și români din afara Școlii, ca filosoful Constantin Noica). Toate aceste excursii erau facilitate de ajutorul material dat de unele instituții de stat sau particulare. În majoritatea cazurilor Căile Ferate Franceze acordau reduceri de 50 la sută. După 1930, în mod frecvent fabricile de armament franceze, care aveau contracte cu România, puneau la dispoziție gratuit cite un autobuz pentru excursiile Școlii, aceasta plătiind numai benzina. Uneori, excursiile erau susținute și de Legația României la Paris⁷⁶.

Așadar, activitatea membrilor Școlii Române din Franța a fost foarte complexă, depășind cadrul unei stricte pregătiri în specialitatea aleasă. De aici și amprenta deosebit de pronunțată lăsată pe drumul formării personalității fiecăruia.

⁷⁵ Arh. Iorga—Pippidi; din articole publicate, majoritatea apăruseră în revistele conduse de Nicolae Iorga.

⁷⁶ Informații despre excursiile făcute de membrii Școlii Române din Franța, în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 333, f. 509—511; vol. 334, f. 262—264; vol. 339, f. 620—621; vol. 343, f. 147—150; vol. 428, f. 13, 14, 15, 18; vol. 429, f. 130, 152, 167 și relatările verbale, foarte amănunțite, ale lui Emil Lăzărescu (1986).

III

RELAȚIILE DINTRE MEMBRII ȘCOLII ROMÂNE DIN FRANȚA ȘI NICOLAE IORGA

Relațiile membrilor Școlii Române din Franța cu directorul acestei instituții au fost foarte complexe, constituind capitolul cel mai dificil de tratat, dar și cel mai interesant.

Având în vedere faptul că Nicolae Iorga era o personalitate cu totul ieșită din comun, nici o numire nu era făcută de către Ministerul Instrucțiunii Publice fără avizul acestuia. Nici o recomandare, potrivit documentelor de arhivă, nu s-a făcut împotriva voinței directorului Școlii, cei neagreați de acesta fiind respinși, cum a fost cazul lui Iorgu Iordan în 1923. Chiar atunci când interveneau conducerile facultăților, ultimul cuvânt îl avea tot istoricul. În 1923, Ion Petrovici, decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Iași, protesta în numele Consiliului Profesoral pentru respingerea lui Iorgu Iordan; constata că „suveranitatea directorului pare a nu fi îngădită de faptul existenței unor dispoziții legale și din această cauză școala în chestiune capătă tot mai mult caracterul unui institut personal”¹. Cu toată această intervenție, candidatul tot nu a fost

¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1923, f. 15. Serisorile lui I. Iordan solicitând lui N. Iorga admiterea la Școala Română din Franța, în B.A.R., Correspondența N. Iorga, vol. 304, f. 40—41; vol. 305, f. 244—245; una dintre ele, împreună cu două scrisori de răspuns ale lui N. Iorga, a fost publicată de I. Iordan în „Manuscriptum”, V, nr. 2 din 1974, p. 82—84. Se păstrează și dosarul pentru numirea lui I. Iordan la Școală— Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 447/1922, f. 31, 33. Solicitând, la Minister, acceptarea recomandării pe care i-o făcuse Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, Iorgu Iordan a primit de la directorul general al Învățământului Superior, C. Kirițescu, slatul de a se duce să vorbească mai întâi cu N. Iorga, motivând prin dreptul pe care-l avea directorul Școlii de a decide în ultimă instanță; la nedumerirea solicitantului, care nu credea normală o asemenea interpretare a Legii, „Kirițescu a dat a înțelege, foarte clar de altminteri, că în cazul de față

primit. Însuși personalul instituției românești de la Fontenay-aux-Roses îl considera pe Nicolae Iorga deasupra hotărîrilor Ministerului; într-o scrisoare din 10 ianuarie 1922, prezentînd o cerere a lui Alexandru Rally, pe care acesta o considera legală, Victor Ianculescu afirma că o va rezolva conform dispozițiilor directorului, „care este singura lege” pentru el².

Avînd în vedere atotputernicia istoricului, cei mai mulți candidați făceau cereri direct către acesta, iar nu către conducerile facultăților. În octombrie 1932, Alexandru Elian scria că *are recomandarea lui Nicolae Iorga și urmează să o ia pe aceea a Consiliului Facultății de Litere și Filosofie din București*³. Diversele intervenții pentru numiri la Școala Română din Franța erau făcute pe lângă directorul acesteia, iar nu la Ministerul Instrucțiunii Publice: în octombrie 1923, Gheorghe I. Brătianu va interveni pentru Nicolae I. Popa, iar în 1926, prin două scrisori, pentru Constantin Andreescu, amîndoi din Iași; în 1935, Constantin Marinescu transmitea lui Nicolae Iorga *rugămintea Consiliului Facultății de Litere și Filosofie din Cluj pentru acceptarea lui Carol Göllner ca ospitant („un tînăr format științificește”)*; într-o altă scrisoare, din august 1936, C. Marinescu constata că „excelentul și tînărul învățat Carol Göllner” a fost primit de Nicolae Iorga chiar suplimentar (deci încălcînd legea)⁴. În alte cazuri, Ministerul Instrucțiunii Publice cerea, prealabil numirii, avizul lui Nicolae Iorga, sau candidații erau propuși de acesta — fapte de ase-

saturația se prezintă altfel, dată fiind personalitatea excepțională a directorului de la Paris”; motivul pentru care I. Iordan a fost refuzat era faptul că studiasc în Germania după războiul mondial (cf. Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, București, Edit. Eminescu, 1977, p. 65—66. Vezi și Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, 1982, p. 357).

² Arh. Iorga—Pippidi. Al. Rally dorea să locuiască în Școală cu viitoarea sa soție, ceea ce Regulamentul interzicea.

³ Arh. St. București, fond Nicolae Iorga, dosar 5, f. 28; alte documente privind numirea lui Al. Elian la Școala Română din Franța, ibidem, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 530/1932, f. 44, 45, 48.

⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 108—109; vol. 329, f. 151; vol. 330, f. 139; vol. 417, f. 184—185; vol. 423, f. 162—163. C. Marinescu își afirma credința că bunăvoința deosebită a lui N. Iorga față de C. Göllner „va fi răsplătită printr-o frumoasă producție științifică și prin recunoștința celui atît de larg sprijinit” (ibidem, vol. 417, f. 125). Pentru urgentarea admiterii lui C. Göllner ca bursier plin la Fontenay-aux-Roses, N. Iorga va face o intervenție la Ministerul Instrucțiunii Publice în decembrie 1935, pentru același scop trimițînd, de la Sceau (Franța), chiar o telegramă, la 28 ianuarie 1936, ministrului de Finanțe: „Prier envoyer urgence bourse Göllner admis comme nouveau membre” (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 570/1936, f. 16. N. Iorga va prelungi stagiul lui C. Göllner pînă în aprilie 1938 (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 426, f. 34).

menea contrare legii și care nu se puteau întâmpla la Școala Română din Roma⁵. Autonomia foarte largă față de Minister a Școlii Române din Fontenay-aux-Roses reiese și din faptul că unii candidați recurgeau la directorul acesteia atunci când organele în drept îi refuzau. În 1926, Ion Șiadbei primise un răspuns „tranșant” de la Minister, în iulie, dar în august se arăta incredințat că marele istoric va găsi soluția pentru a-l primi la Școală⁶; și într-adevăr, soluția a fost găsită; într-o scrisoare ulterioară, 21 octombrie 1926, Ion Șiadbei cerea lămuriri în legătură cu plecarea sa, aprobată, la Paris⁷. Exprimând cu fidelitate realitatea, într-o scrisoare către Vasile Băncilă, din 26 iulie 1924, Vasile Munteanu afirma că „drumul la Fontenay duce pe la Vălenii de Munte”⁸.

Mulți dintre membrii secțiilor istorică și filologică fuseseră studenți ai lui Nicolae Iorga și se recunoșteau ca atare. De aceea, dosarele de numire la Școala Română din Franța pot sublinia, în majoritatea cazurilor, o bună cunoaștere a candidaților, indicată de înseși formulele de acceptare. Primul dintre cei recomandați a fost Constantin Marinescu, „unul dintre cei mai buni elevi ai miei”⁹, în septembrie

⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1923, f. 1—7, 11—15. La 20 august 1923, Ministerul anunța pe N. Iorga, prin adresa nr. 87 067, că *aprobă propunerile făcute de acesta pentru noii membri ai Școlii Române din Franța* (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 318, f. 181). În 1928, Consiliul Profesorat al Facultății de Litere și Filosofie (decan I. Bianu) din București a renunțat la dreptul său legal de a face recomandări pentru Fontenay-aux-Roses, însărcinându-l pe N. Iorga să aleagă viitorii membri — (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 485/1928, f. 4 (a fost desemnat A. Sacerdoțeanu). În octombrie 1937, pe marginea propunerii Consiliului Profesorat al Facultății de Litere și Filosofie din București, prin care recomandă pe H. Rădulescu, Ministerul ruga pe N. Iorga să-i comunice dacă este de acord; în același an fusese numit Em. Lăzărescu „cu asentimentul” lui N. Iorga (Arh. Iorga — Pippidi).

⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 333, f. 451—452; I. Șiadbei se angaja să reprezinte bine țara, ducând mai departe tradiția școlii istorice ieșene, a lui A.D. Xenopol.

⁷ Ibidem, vol. 334, f. 15.

⁸ Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 36. Având în vedere dreptul de veto al lui N. Iorga asupra oricăror numiri la Școala Română din Franța, drept respectat cu strictețe de Minister, apare curioasă și, probabil, nefondată, afirmația recentă, (după 64 de ani) a academicianului Al. Rosetti, că a fost primit la Fontenay-aux-Roses deși „Iorga s-a opus cu vehemență” — scrisoare din 28 octombrie 1985, București, arh. autorului. Întreaga corespondență între Al. Rosetti și N. Iorga, din acea perioadă, este plină de reciprocă simpatie, imposibilă în cazul intrării în Școală fără asentimentul directorului ei.

⁹ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, 1981, vol. IV, p. 15-

1920, înainte chiar de a fi promulgată Legea pentru înființarea Școlii¹⁰. Directorul noii instituții scria ministrului Instrucțiunii Publice, la 25 iunie 1923: „Vă rog să binevoiți a face să se consulte Facultatea de Litere din București cu privire la această cerere a d-lui Constantin C. Giurescu, pe care o întovărășesc, ca profesor al său, cu cele mai călduroase recomandări”¹¹. La 21 august 1923, o altă scrisoare către același ministru (dr. C. Angelescu): „Primesc astăzi abia prin Paris, înștiințarea dv. că Universitatea din Cernăuți a recomandat ca membru al Școlii Române din Franța pe d. Grigore Nandriș și, cunoscînd eu însumi valoarea acestui tînăr, care a fost și lector de românește la Universitatea din Cracovia, vă rog să binevoiți a-l numi pentru a-l putea înscrie între membrii Școlii”¹². Pe cererea lui Radu Paul, din august 1930, N. Iorga scria: „Directorul Școlii primește cu plăcere această recomandare”¹³. În 1932, pe cererea lui Alexandru Elian, N. Iorga scrisese: „Se recomandă călduros pentru numire”¹⁴. Alte recomandări

¹⁰ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 287, f. 13—16. C. Marinescu va începe să-i trimită lui N. Iorga rapoarte de activitate înainte chiar de a deveni, oficial, membru al Școlii — primul, se pare, cel din 25 decembrie 1920 (ibidem, vol. 302, f. 425—430).

¹¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1923, f. 8; pe verso, ciorna adresei Ministerului către Facultatea de Litere și Filosofie din București, anunțînd înaintarea *cererii* lui N. Iorga și a lui C.C. Giurescu. Răspunsul favorabil al Consiliului profesoral al Facultății, din 10 iulie 1923 (ibidem, f. 7, 16; documente publicate de Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (III), AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 432—433). Alte documente privind numirea lui C.C. Giurescu, în Arh. St. București, fond Direcția Generală a Arielor, dosar 826/1923, f. 10, 11, reproduse în vol. Vasile Pârvan, *Corespondență și acte*, ed. îngrijită de Al. Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 245. Consemnarea recomandării lui C.C. Giurescu de către N. Iorga și la Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 347. Într-o scrisoare din 23 iulie 1923, N. Iorga anunța pe V. Ianculescu că C.C. Giurescu și V. Mușlea au fost admiși la Școală (B.C.S., mss 33 692).

¹² Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 633/1923, f. 10.

¹³ Ibidem, dosar 468/1930, f. 27. Cereri de numire la Școala Română din Franța, adresate direct lui N. Iorga (ibidem, dosar 530/1932, f. 49; dosar 556/1933, f. 41—43; ibidem, fond N. Iorga, dosar 5, f. 34, 73, 85; B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 305, f. 69, 322; vol. 312, f. 355—356; vol. 339, f. 62—63; vol. 390, f. 20; vol. 406, f. 167).

¹⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 530/1932, f. 45 (ibidem, f. 46, 47 — singurul document reprezentînd o încercare de subordonare a directorului Școlii Române din Franța de către o instituție din țară: decanul Facultății de Litere și Filosofie a Universității București, C. Rădulescu-Motru, dorea să-i impună lui N. Iorga respectarea strictă a Legii din 1920, în sensul prezentării unui raport anual către Consiliul Profesoral. N. Iorga răspundea la 28 noiembrie 1932: „Cetesc cu uimire adresa pe care Facultatea de Litere, care nici nu putea corespunda decît prin Rectoratul Universității din București, v-a

sînt mai reci, neincluzînd nici un fel de aprecieri personale¹⁵. Pe una dintre cereri va scrie chiar c a este de acord „neavînd nimic  mpotriv ”¹⁶.

Din relatările foștilor membri ai Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses, se pare că Nicolae Iorga avea oarecare reținere față de cei ce optau pentru alte specialități decît istoria, de obicei fără efecte negative pentru cel în cauză.  n 1925, Vasile Băncilă era admis la Școală cu specialitatea „pedagogie”; inițial directorul l-a refuzat. Vasile Munteanu descrie cu umor, într-o scrisoare, ce s-a întimplat ulterior: „S-a format imediat o vastă coaliție, care s-a prezentat ieri dimineață la Iorga [...] Iorga revenise deja la sentimente mai conciliante și, c nd i s-a lămurit că pedagogia ta nu-i decît o firmă și că tu juri cu mina pe cruce pentru *Istorie*, oricare ar fi ea (a bumbilor, a pingelelor sau a pălăriilor de paie), ți-a mai decernat odată titlul de *băiat bun* și *te-a acceptat cu dragă inimă ca membru al Școlii*, de la toamnă”¹⁷.  n 1938, cu reținere a venit la Fontenay-aux-Roses Octavian Vuia, filosof, știind că directorul „nu-i poate suferi pe filosofi”; după prima discuție dintre cei doi, noul candidat a fost deplin acceptat, istoricul fiind mulțumit că acesta nu va apuca pe calea unor speculații „sofianice” și „mioritice” (aluzie la Blaga)¹⁸.

Față de membrii Școlii Române din Franța care-și îndeplineau îndatoririle și respectau Regulamentul de ordine interioară, Nicolae Iorga arăta o mare bun voinee, prelungindu-le stagiul, uneori chiar la 3 ani, acord ndu-le concedii, facilit ndu-le publicarea unor lucrări. Deși se afla numai două luni pe an la Paris, directorul era, la cererea sa, permanent informat asupra activității fiecărui membru prin scri-

adresat-o [deci  nc lc nd ierarhia] cer nd să-i înaintez raportul despre activitatea bursierilor recomandați». Nimic din Legea pentru  ntemeierea Școlii autonome în fruntea căreia stau nu dă Facultății acest drept, Academia Română fiind singura căreia p n  acum i s-a arătat, c nd a fost nevoie, mersul instituției”. Pe scrisoare, referentul Ministerului scria: „Cf. Regulamentului școlilor din Paris și Roma: art. 21.  ndatoririle directorilor sînt: f. Redactarea raportului de sf rșit de an, pe care il comunică în cite o copie Ministerului, Academiei Române și celor 4 facultăți de litere [...]” (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 530/1932, f. 47).

¹⁵ Ibidem, dosar 633/1923, f. 2, 4, 9; dosar 470/1924, f. 8; dosar 482/1925, f. 4, 6, 11, 17 și aprobarea dată pe cererea lui I.M. Rașcu nenumeroat  în dosar; dosar 427/1926, f. 5; dosar 466/1927, f. 8, 11, 12; dosar 539/1929, f. 60, 69, 73, 75, 78, 80; dosar 668/1930, f. 18, 30; dosar 485/1931, f. 86; dosar 530/1932, f. 20; dosar 663/1937, f. 32, 35, 43, 58, 64.

¹⁶ Ibidem, dosar 482/1925, f. 19.

¹⁷ Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 59.

¹⁸ Octavian Vuia, * ntilniri cu oameni mari. Promoția Nicolae Iorga*,  n „Re-vista scriitorilor români”, München, nr. 20, 1983, p. 172.

sorile subdirectorului¹⁹; în general aceste scrisori erau favorabile membrilor Școlii. Nicolae Iorga coresponda el însuși cu elevii săi, scrisorile fiind foarte apreciate. Nicolae Corivan, ca și Constantin Marinescu le considerau ca pe un stimul pentru activitatea științifică a fiecăruia²⁰. Directorul își încheia o scrisoare, din decembrie 1929, către Valeriu Papahagi cu urarea „Fii sănătos și lucrează voios!”. La îndoielile exprimate de elevul său asupra importanței muncii pe care o făcea, marele istoric îi răspundea, în ianuarie 1930: „Fă lucrarea d-tale, care va fi de mare ajutor”. Iar în iunie același an; „Mă bucur din inimă de buna d-tale ispravă”²¹. În mai 1935, Alexandru Ciorănescu mulțumea pentru îndemnul primit de la directorul Școlii de a întreprinde călătoria de studii în Spania și pentru ajutorul material primit cu această ocazie²². Nu lipsesc, însă, scrisorile mustrătoare, adresate acelor care încălcau Regulamentul.

Întotdeauna, prelungirea stagiului în anul al doilea — atribuție a directorului — era condiționată de predarea în bune condiții a lucrării pentru anuar și de activitatea generală desfășurată. Uneori se accepta chiar și un al treilea an²³.

¹⁹ La 16 septembrie 1923, N. Iorga scria lui V. Ianculescu: „Ce fac membrii Școlii? Aș vrea să aflu despre fiecare în parte” (B.C.S., mss 33 693). La 29 septembrie 1923, V. Ianculescu scria: „Îmi cereți informații precise despre fiecare membru în parte. Să-i iau în ordine alfabetică: Catul Bogdan [...] a avut tot timpul o activitate demnă și corectă [...] Virgil Bogdan [...] are planuri mari în domeniul filosofiei [...] N.A. Constantinescu nu s-a integrat, birfește cu Hudită, dar a muncit tot timpul, făcând eforturi continue. S-a torturat muncind [...]”. Scarlat Lambrino este „foarte muncitor, ne lipsit de la Biblioteca Națională, este bine apreciat de către toți străinii cu care vine în contact. Totdeauna demn, serios, ordonat și disciplinat impune celor din jur. Are un sincer respect și iubire pentru Școală și intimă admirație pentru dv”. V. Munteanu „din ospitant devine membru pe ziua de 1 noiembrie. Complet transformat de mediul Școlii, cuminte și disciplinat” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 308, f. 338, 341).

²⁰ Ibidem, vol. 299, f. 107; vol. 353, f. 159—160. La 6 martie 1922, C. Marinescu scria lui N. Iorga: „Am primit de la d-voastră atâtea încurajări — se apropie zece ani de când am început să le am! — am fost ajutat de atâtea ori în drumul meu destul de greu de bunăvoința d-voastră neîncetată, încît uitându-le ar însemna să mă scorb la cea mai respingătoare ingratitude. *Niciodată* nu voi ajunge acolo” (Arh. Iorga—Pippidi).

²¹ Arh. Marian Papahagi, Cluj-Napoca. Mulțumim, pe această cale, criticului Marian Papahagi pentru transmiterea copiilor scrisorilor lui N. Iorga aflate în posesia sa și pentru fișa biografică a lui V. Papahagi (prin intermediul lui Andrei Pippidi).

²² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 415, f. 40. În iunie 1934, Minodora Ignat scria că este preocupată „de toate indicațiile și sfaturile” primite de la N. Iorga (ibidem, vol. 410, f. 16—17).

²³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 352; vol. 402, f. 134—135; Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 556/1933, f. 60.

Membrii Școlii care aveau probleme personale deosebite beneficiau de îngăduința directorului. Al. Rosetti Bălănescu va obține, în 1923, dreptul de a se stabili la Paris pentru că se însurase²⁴; cu o caldă înțelegere i-au fost privite și greutățile financiare sau evenimentele triste din familie²⁵. Pentru „bunele cuvinte” trimise în împrejurări similare, mulțumeau și Scarlat Lambrino, în 1926, și Valeriu Papa-hagi, în 1933²⁶. Aceeași omenie o găseau membrii Școlii la Nicolae Iorga atunci când erau bolnavi sau aveau membri ai familiei aflați în suferință. În 1923, Constantin C. Giurescu scria: „Vă sînt adînc recunoscător pentru deosebita grijă ce-mi purtați, interesîndu-vă, în repetate rînduri, de sănătatea mea. Sper ca în curînd să fiu restabilit și să pot mulțumi prin viu grai”²⁷. Vasile Mihordea scria în martie 1931 că în urma sfaturilor primite în ceea ce privește sănătatea, s-a restabilit deplin și a putut să-și reia lucrul²⁸. Interesul pentru starea fizică a celor de la Fontenay-aux-Roses se materializa și prin acordarea unor sume de bani pentru tratarea bolilor ivite²⁹. Pentru situația grea a familiei sale, Vasile Băncilă va primi de mai multe ori concediu³⁰,

76. Nu s-au păstrat documente privind eventualele contestații ale membrilor Școlii la hotărârile lui N. Iorga privind prelungirea sau nu a stagiului. Lucrările pentru „Mélanges de l'École Roumaine en France” trebuiau terminate la 1 iulie, pentru ca volumul să poată apărea în acel an; dar, cei mai mulți membri nu puteau respecta termenul; chiar în anuar, la unele studii era trecut că dată a finalizării lor lunile septembrie sau chiar noiembrie. De aceea, V. Ianculescu îl considera pe N. Iorga prea îngăduitor și cerea, în 1929, o dispoziție scrisă ca lucrările să se prezinte pînă la 1 iulie (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 198, 202—203).

²⁴ Ibidem, vol. 308, f. 289—290 —publicată în vol. *Scrisori către Al. Rosetti*, op. cit., p. 251—252; Al. Rosetti răspundea: „Desigur că nu voi pierde contactul cu Fontenay-ul, de care mă leagă și prietenii și un an de muncă tihnită”.

²⁵ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 308, f. 292—293.

²⁶ Ibidem, vol. 335, f. 39; vol. 402, f. 183—184.

²⁷ Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, op. cit. (I), AIIAI, XXII/1, 1985, p. 349. N. Iorga l-a rugat pe doctorul Ionescu Mihăiești de la Institutul „Dr. I. Cantacuzino”, să-l consulte pe C.C. Giurescu; într-o scrisoare către N. Iorga, dr. Ionescu Mihăiești afirmă că bolnavul „nu are nici un motiv serios să fie alarmat” (Ibidem (III), AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 432).

²⁸ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 363, f. 24—25.

²⁹ Ibidem, vol. 340, f. 156—157. V. Bănățeanul mulțumea pentru că i s-au acordat 200 franci pentru a se trata. Din 1927 se instituie practica unor controale medicale periodice la Școala Română din Franța (ibidem, vol. 343, f. 208—209).

³⁰ Ibidem, vol. 322, f. 462—463; vol. 333, f. 420—421; vol. 335, f. 328—329; vol. 339, f. 590—591; vol. 343, f. 37—38. Într-o scrisoare din 23 februarie 1924 către V. Băncilă, V. Munteanu îl atenționa: „Fii gata însă pentru la vară, căci Iorga te vrea la Văleni. . . să te întrezemi, căci unul lăcu gugumănia să-i spună că tare ești slăbuț” (Basil Munteanu, op. cit., p. 59). La 26 iulie 1924, V. Băncilă

profesorul trimițându-i o scrisoare „foarte frumoasă și binevoitoare”, acceptînd ideea că trebuia mai întîi să aibă grijă de ai săi³¹. Atunci cînd erau cazuri deosebite, directorul accepta chiar încălcarea Regulamentului: lui Nicolae I. Popa i s-a îngăduit de două ori aminarea prezentării la Fontenay-aux-Roses, pentru a putea să se însoare și să-și ia examenul de capacitate³². Fînd concentrați în armată, lui Ion I. Russu și Octavian Vuia li se vor păstra locurile la Școală³³. O colecție de scrisori ale lui Nicolae Iorga către sculptorul Vasile Vasiliu (recent descoperite de Andrei Pippidi) sînt și ele foarte revelatoare pentru relațiile directorului cu membrii Școlii care aveau probleme deosebite. Într-una dintre scrisori, 6 iulie 1930, se scria: „Îmi pare foarte rău că boala te-a prins tocmai în momentul cînd te puteai consacra, în condițiile pe care le doreai de mult, lucrînd artistic. Voiu face tot ce pot pentru o repatriere care desigur nu-ți poate face decît bine. Bucuros îți acordăm titlul pe care-l vrei [cel de „fost membru al Școlii Române din Franța”] și pe care-l meriți”³⁴.

Unii membri ai Școlii Române din Franța erau atît de apropiați de Nicolae Iorga, încît acesta le incredința o parte a corecturilor lucrărilor sale ce urmau să apară la Paris. Cazul cel mai interesant l-a reprezentat Scarlat Lambrino; numeroase scrisori ale acestuia prezintă acțiunile sale pentru accelerarea tipăririi volumelor *Brève His-*

relata lui V. Munteanu: „Am fost la Văleni exact cu ideea de care-mi vorbiți voi [V.M. și Gr. Nandriș] convins că drumul la Fontenay duce pe la Vălenii de Munte și că e, în adevăr, calea cea mai cinstită pentru aceasta [...]. Acum m-am întors și sînt mulțumit de rezultat: am cîștigat la Văleni mai mult chiar decît aveam nevoie. Iorga mă cunoaște pentru totdeauna, m-a complimentat în repetate rînduri, a asistat la ultima mea conferință și mi-a spus că-i va face «plăcere» să țin lecții și în anul viitor [...]. Îmi place să țin conferințe la Văleni și în alți ani și fără nici un interes exterior” (ibidem, p. 36).

³¹ Ibidem, p. 72. Pe marginea acestor relații dintre N. Iorga și V. Băncilă, V. Munteanu scria celui din urmă la 11 octombrie 1926: „Atitudinea lui Iorga e îngerească. Te rog să-i spui că-l pup și că-l iubesc, deși tare l-aș bate citeodată” (ibidem, p. 73).

³² B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 301, f. 603; vol. 305, f. 311—312, 326—327; vol. 306, f. 87—88.

³³ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 874/1940, f. 1, 2, 29, 30. Oct. Vuia va relata pe larg acest episod din timpul stagiului său la Școala Română din Franța, în *op. cit.*, p. 173.

³⁴ Arh. familiei Vasiliu, București. La 8 octombrie 1930, N. Iorga intervenea în favoarea sculptorului pe lingă M. Manoilescu: „Te rog ajută pe soția distinsului și săracului, bolnavului sculptor Vasiliu să fie reintegrată ca impegată superioară la poștă. Ea a fost cu soțul la Paris, el fiind membru al Școlii noastre”. În februarie 1931, tot N. Iorga va interveni la Marele Stat Major pentru ca V. Vasiliu să fie scutit de armată (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 363, f. 186).

*toire des Croisades et de leurs fondations en Terre Sainte*³⁵ și mai ales *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*³⁶.

Marea majoritate a membrilor Școlii a apreciat ca deosebit de bune condițiile oferite de aceasta și relațiile lor cu directorul ei; de aceea, scrisorile de mulțumire, colective sau personale, felicitările cu diverse ocazii sînt numeroase³⁷. Două scrisori colective consemnează gestul de solidarizare cu Nicolae Iorga, atacat de studenții de dreapta din București, în februarie 1923³⁸: „În credința că misiunea dv. apostolică, că rolul dv. decisiv în afirmarea culturii noastre naționale nu poate fi curmat de un incident dureros și regretabil, dezaprobînd cu indignare orice manifestare nerespectuoasă față de îndrumătorul conștiinței studentești, asigurăm pe profesorul unui neam întreg de nețărmurita noastră admirație și profunda noastră dragoste”. Constantin Marinescu a vrut să-și exprime recunoștința într-un fel personal — dedicînd prima sa lucrare științifică lui Nicolae Iorga, în 1922 („A Monsieur Nicolas Iorga, hommage reconnaissant de son élève”³⁹). Grigore Nandriș, în 1925, afirma că cea mai bună recunoștință va fi munca pe care o va depune în folosul societății, acolo unde va fi trimis; era convins că aceasta îl va satisface și pe directorul Școlii mai mult decît orice⁴⁰. Terminîndu-și stagiul la Fontenay-aux-Roses, Ecaterina și Radu Vulpe scriau la 10 octombrie 1929: „Nobila și mult îndatoritoarea atitudine ce ați avut-o față de noi, acum ca și în alte împrejurări, ne leagă de domnia voastră într-un sincer senti-

³⁵ Paris, Edit. J. Gamber, 1924. Sc. Lambrino anunța pe N. Iorga că a făcut corecturile la *Istoria cruciadelor*, în noiembrie—decembrie 1923 (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 305, f. 347; vol. 306, f. 517).

³⁶ Paris, Edit. J. Gamber, 1926 (I), 1927 (II), 1928 (III și IV). Scrisorile lui Sc. Lambrino în legătură cu participarea lui, alături de N. Iorga, la corectarea volumelor respective, în B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 54—55, 359—360, 518; vol. 329, f. 317; vol. 333, f. 231, 449; vol. 334, f. 331; vol. 335, f. 206; vol. 339, f. 100—101, 661; vol. 340, f. 581, 583, 592, 627—628. Sc. Lambrino scria și lui V. Munteanu, la 31 august 1926, că lucrează la corectarea lucrărilor în curs de apariție ale lui N. Iorga (Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 474—475).

³⁷ Printre altele: B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 263, f. 504; vol. 303, f. 193, 195; vol. 305, f. 398; vol. 307, f. 216; vol. 311, f. 86; vol. 319, f. 226; vol. 327, f. 576; vol. 331, f. 110; vol. 332, f. 197; vol. 333, f. 70, 227; vol. 399, f. 194; vol. 410, f. 195; vol. 413, f. 171.

³⁸ *Ibidem*, vol. 312, f. 443, 491 (citatul este extras din a doua scrisoare, avînd semnătura tuturor membrilor).

³⁹ *Ibidem*, vol. 298, f. 101.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. 326, f. 438—439. Același Gr. Nandriș, într-o scrisoare către V. Munteanu, din 29 mai 1932, afirma: „Atmosfera de la Fontenay-aux-Roses față de Iorga domnește acum în toată țara față de politica incoerentă și anarhică a acestui om, care prezintă toate semnele nebunicii” (Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 567).

ment de grațitudine ce se adaugă la mândria de a vă fi școlari și la nemărginita admirație ce v-am purtat-o totdeauna pentru strălucirea cu care reprezentați geniul creator al națiunii noastre”⁴¹. Tot într-o scrisoare de mulțumire, Valeriu Papahagi îl considera pe Nicolae Iorga părintele său sufleteș⁴².

Membrii Școlii aveau întreaga libertate pentru a-și alege tema de cercetare, primind, uneori, doar sfaturi de la director, care, în final, avea dreptul de a accepta sau nu subiectele; deplină libertate aveau în ceea ce privește organizarea muncii științifice. Remarcând tocmai această caracteristică a activității în instituția respectivă, Carol Göllner consemna: „Simțeam spiritul larg, generos al profesorului Iorga, oferindu-ne posibilitatea să ne dezvoltăm, neîncătușați de planuri, într-un mediu științific de înalte valențe”⁴³. Directorul își rezerva dreptul de centralizare a lucrărilor și de a le reclama pe cele întârziate, pentru a le publica; el singur le citea, corecta și încredința tiparului. Deținea, prin lege, viza de ieșire în viața științifică a fiecărei lucrări, viză pe care nu a refuzat-o nimănui; de aceea, Alexandru Ciorănescu sublinia „atitudinea cu totul remarcabilă într-un savant care nu confunda rolul lui pedagogic cu pasiunile și opiniile personale și care, deși înconjurat de animozități și de atitudini polemice, nu le-a aplicat în acest teren”⁴⁴.

Relațiile membrilor Școlii Române din Franța cu Nicolae Iorga au cunoscut și momente de încordare, fără ca acestea să poată modifica impresia generală pozitivă.

În noiembrie 1922, inițiativa Ministerului Instrucțiunii Publice de a se plăti în lei bursele în străinătate (în locul monedei din țara respectivă) și de a nu se mai accepta schimbul valutar preferențial pentru cei aflați la studii a provocat un memoriu protestatar colectiv al celor de la Fontenay-aux-Roses. În adevăr, se pare că un membru al Școlii nu se putea întreține doar cu bursa — în 1922 aceasta era de

⁴¹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 353, f. 144. Alte scrisori de același gen. *Ibidem*, vol. 320, f. 365—366, vol. 341, f. 226—229.

⁴² Din aceeași scrisoare: „Iar când mă gândesc la cel mai frumos ideal pe care-l poate avea un elev al domniei voastre, acela de a fi membru al Școlii Române din Franța și care ideal mi-ați dat posibilitatea să-l realizez, mă întreb: Voi putea eu cu slabele mele forțe să dovedesc ilustrului meu maestru cit îi datoroz? Voi putea eu vreodată să-mi arăt tot cultul pe care îl am pentru acel vrăjitor al vorbei, sublimă expresie a unui neam și a înregii civilizații?” (*ibidem*, vol. 355, f. 165).

⁴³ Scrisoare a lui C. Göllner, Sibiu, 2 august 1986 (Arh. autorului).

⁴⁴ Scrisoarea lui Al. Ciorănescu, Santa Cruz de Tenerife, 15 noiembrie 1985 (*ibidem*). În funcție de spațiul tipografic al revistei Școlii Române din Franța, uneori N. Iorga solicita restrângerea lucrărilor prea mari (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 350, f. 156—157).

300 franci pe lună (care ar fi scăzut și mai mult în cazul plății în lei, monedă a cărei valoare fluctua), din care se putea lua numai o masă pe zi și plăti transportul la Paris, conform calculelor lui Constantin Marinescu⁴⁵. În același an, Alexandru Rally scria că 300 franci pe lună erau „foarte neîndestulători”⁴⁶. Spre sfârșitul perioadei interbelice se va ajunge la 1 200 franci pe lună, dar în condițiile în care francul se devalorizase foarte mult⁴⁷. De aceea, bursierii care nu aveau venituri suplimentare se întrețineau foarte greu. În urma unei dereglări a trimerii burselor, Constantin Marinescu anunța pe Nicolae Iorga, la 2 martie 1922, că trăiește într-o adevărată mizerie⁴⁸. Datorită măsurii proiectate de Minister în 1922, membrii Școlii se temeau că vor fi constrinși, în fața lipsurilor materiale, să părăsească Franța; însuși subdirectorul le dădea dreptate, încredințat fiind că „pentru a munci liniștit trebuie să fi lipsit de grijile materiale”⁴⁹. Se pare că Nicolae Iorga a considerat protestul colectiv ca pe un act îndreptat și împotriva sa; de aceea consemna minios în *Memorii*: „E dezgustătoare pretenția tineretului de azi, căruia nimic nu-i mai ajunge”⁵⁰.

Sint și câteva cazuri, izolate, de conflict deschis între unii membri ai Școlii Române din Franța și directorul acesteia. În 1922, Alexandru Rally încălcând Regulamentul a fost constrins să părăsească instituția și, drept răzbunare, a început o campanie de presă contra lui Nicolae Iorga⁵¹. În 1925, Nicolae Popa trimite Ministerului Instrucțiunii Pu-

⁴⁵ Ibidem, vol. 299, f. 31.

⁴⁶ Ibidem, vol. 297, f. 143—147: unii studenți români mîncau la cantina Băncii Blank, dar aceasta avea doar 80 de locuri, iar la Paris „nimeni n-ar da un pahar de apă fără bani peșin”.

⁴⁷ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 663/1937, f. 69.

⁴⁸ Arh. Iorga—Pippidi.

⁴⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 299, f. 24. În scrisoarea din 20 noiembrie 1922, V. Ianculescu descrie pe larg situația membrilor Școlii, care nu mai puteau schimba bani de trei luni: „Catul [Bogdan] nu mai avea culori nici pînă, Virgil [Bogdan] îmi cerea zilnic 5—10 franci pentru cheltuieli curente; lui Sauciuic îi împrumutasem 59 franci, lui Rosetti 30. Nevoile acestea nu erau știute decît de noi” (ibidem, f. 98—99). Al. Rosetti își amintește: „Ni se plătea și o sumă derizorie lunar, cu mari dificultăți” (Scrisoare Al. Rosetti, 28 octombrie 1985 — Arh. autorului).

⁵⁰ Vol. IV, p. 13, însemnare din 9 noiembrie 1922. Pentru rezolvarea cauzului în favoarea membrilor Școlii va interveni și Gh. Bogdan-Duică (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 312, f. 34—35).

⁵¹ Ibidem, vol. 299, f. 43—44, 69; vol. 301, f. 601—602. Cauza conflictului dintre Al. Rally și N. Iorga era prezentată de V. Ianculescu într-o scrisoare din 10 ianuarie 1922: Al. Rally, dorind să se căsătorească, a cerut imperios să fie admis cu viitoarea soție la Școală; în acei ani, N. Iorga nu îngăduia soțiilor membrilor să stea în Școală. Ulterior, Regulamentul va fi modificat.

blice o scrisoare, criticându-l pe directorul Școlii pentru că impunea ca masa să fie luată în comun la Fontenay-aux-Roses și se pierdea prea mult timp cu transportul la Paris; era nemulțumit și pentru că se impunea ca doctoratul să fie trecut în țară⁵². Aceeași problemă, a doctoratului, era ridicată și de Vasile Munteanu, căruia Nicolae Iorga îi interzice să rămână în Franța, sub amenințarea cererii de restituire a cheltuielilor⁵³. Provocat, probabil, de aceste incidente, în 1925, directorul Școlii va alcătui un nou Regulament, destul de sever⁵⁴, ceea ce a trezit unele nemulțumiri⁵⁵.

⁵² Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 482/1925, f. 22 — scrisoare a lui N. Iorga, pe marginea acțiunii lui N. Popa, adresată Ministerului Instrucțiunii; originalul în Arh. Iorga—Pippidi; publicată în N. Iorga, *Correspondență*, I, *op. cit.*, p. 28.

⁵³ Schimbul de scrisori pe această temă în vol. Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 453—454; B.A.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 328, f. 264. Pentru a susține teza de doctorat la Paris, va rămâne în Franța și V. Bănățeanul, în 1927, contrar voinței lui N. Iorga (*ibidem*, vol. 340, f. 298—299).

⁵⁴ Membrii Școlii Române din Franța nu aveau voie să primească vizite în cameră; trebuiau să locuiască permanent la Școală; nu aveau voie să-și aducă soțiile la Școală; la sfârșitul fiecărui trimestru, trebuia să depună un memoriu de activitate; în primele două luni ale anului erau obligați să comunice titlul lucrării pentru „Mélanges”; depunerea lucrărilor se va face cel mai târziu la 15 iulie (*ibidem*, vol. 324, f. 360). V. Munteanu scria lui V. Băncilă, la 12 septembrie 1923: „De Școală îți voi scrie curînd; e puțin de spus însă: nu există, de fapt, regulament de vreme ce Iorga e director; cel mai cumplit arbitrar. Deci totul e cu puțință și nimic” (Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 26). Același scria la 15 noiembrie 1925: „Școala-i Iorga. Cel mai cumplit arbitrar. [...] Nu poți locui cu nevasta. Iar cei 300 franci pe care ți-i servește sînt ridicol de nesuficienți; se adaugă imensul dezavantaj al depărtării de oraș; două ceasuri pierdute pe zi — cel puțin. Apoi mijlocul de transport constituie o remarcabilă cheltuială. Mie mi-e lehamite...” (*ibidem*, p. 30). La 20 februarie 1923 scria: „Pe Iorga nu-l pot suferi, Doamne ferește... E o fundamentală antipatie de temperamente (reciprocă, cred!) Hélas” (*ibidem*, p. 18). Dezmințindu-l, V. Băncilă îi scria prietenului său din Franța, în 1924: „La Valeni l-am văzut pe Iorga vorbind mult bine despre voi amîndoi [V. Munteanu și Gr. Nandriș]” (*ibidem*, p. 36). La numai șase luni, în iulie 1923, același V. Munteanu, care se arăta în particular atît de nemulțumit de Școală, scria lui N. Iorga: „Recunoștința mea rămîne întregă, căci nu voi putea uita că, vreme de aproape un an, șederea mea la Paris a fost cu puțință numai datorită generozității cu care mi-ați pus la dispoziție locuința, atunci cînd n-aveam nici un drept precis la aceasta și cînd totul depindea de dv. E ca și cum m-ați fi creditat fără garanții suficiente și solvabilitate; nădăjduiesc să vă pot vedea efectiv că nu sînteți în pagubă” — B.A.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 308, f. 515—516 (scrisoarea prin care V. Munteanu solicita să fie numit definitiv la Fontenay-aux-Roses, 10 decembrie 1922 (*ibidem*, vol. 299, f. 61—62).

⁵⁵ *ibidem*, vol. 325, f. 360. În 1933, N. Iorga a hotărît îndepărtarea din Școală a lui Barbu Șușanschi, un cercetător meticulos, dar care întîrziase predarea lucrării de an (*ibidem*, vol. 402, f. 134—135); va reveni, însă, asupra deciziei, după primirea lucrării. Cf. relatării lui B. Șușanschi (februarie 1989), a-

Puțem pune momentele de opoziție a membrilor Școlii Române din Franța față de directorul ei și pe seama impetuozității și al spiritului de contradicție propriu tinerilor în raport cu generațiile mai în vîrstă, ceea ce nu este specific numai acestor tineri. Nicolae Iorga, oricît de mici erau aceste diferende, se arăta profund afectat, consemnînd, cu mîhnire, că la Școala de la Fontenay-aux-Roses „o anume atitudine urîtă față de mine, creatorul și conducătorul ei, ajunsese încă de atunci să fie o tradiție, aproape chiar o datorie”⁵⁶. Era, în mod evident, o exagerare provocată de supărarea momentană. Dar, supărările lui Nicolae Iorga pe unul sau altul dintre membrii Școlii încetau imediat ce aceștia dovedeau buna lor credință. În acest sens, edificator este cazul lui Dan Băjenaru, care nu s-a prezentat la Fontenay-aux-Roses la termen, iar ulterior a încălcat și alte prevederi ale Regulamentului; ca pedeapsă, V. Ianculescu scria o adresă către Ministerul Instrucțiunii Publice, la 24 noiembrie 1926, prin care cerea înlocuirea lui; adresa a rămas, însă, nesemnată de director și, din această cauză, neexpediată⁵⁷. În 1927, Dan Băjenaru se angaja față de Nicolae Iorga că-și va răscumpăra greșeala muncind mai mult: va picta 30 tablouri și o mare compoziție intitulată „Meșterul Manole”, trei tablouri fiind deja aprobate pentru Salonul Oficial⁵⁸. În următoarea scrisoare, din iulie 1927, mulțumea pentru părerea bună pe care directorul o avea față de talentul său, iar în cea din decembrie 1927, pentru că a fost trimis în Spania la specializare⁵⁹.

În general, relațiile dintre cei găzduiți de Școală au fost foarte bune, creîndu-se un climat de camaraderie, care răzbate atît din corespondența membrilor, cît și din relatările subdirectorului. Acesta din urmă constata, în 1923, că „între membrii actuali domnește o plăcută înfrățire”⁶⁰. În 1924, Constantin C. Giurescu scria lui Nicolae Iorga: „Am regăsit cu adevărată emoție mediul atît de prielnic studiului și

ceasta — efectiv alarmat de perspectiva înlăturării sale, dar mai ales de faptul că l-a supărat pe marele istoric — a expediat manuscrisul cu avionul la București: cauzele întirzierii erau obiective. După 1930, N. Iorga a modificat unele dintre prevederile Regulamentului Școlii. O scrisoare, nedată (probabil 1932), către V. Ianculescu, în acest sens: „Soțiile membrilor Școlii n-au nici un drept în Școală, unde sint admise [subl. n.] din gentileța direcției, avînd și toate condițiile posibile. În cazul de nesupunere la această hotărîre, doamnele se pot muta în oraș fără vreo îndatorire pentru Școală” (B.C.S., mss 33 687; deci, soțiile au fost permise în Școală).

⁵⁶ N. Iorga, *O viață de om...* op. cit., vol. IV, p. 118.

⁵⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 334, f. 489; vol. 335, f. 20.

⁵⁸ Ibidem, vol. 341, f. 52—53.

⁵⁹ Ibidem, vol. 339, f. 273—274; vol. 342, f. 566.

⁶⁰ Ibidem, vol. 308, f. 88—89.

atmosfera prietenească ce există între membrii Școlii. Amintirea ei va constitui unul dintre punctele luminoase ale vieții”⁶¹. Petre P. Panaitescu scria viitoarei sale soții, în noiembrie 1924: „Societatea aici e foarte agreabilă, mai toți indivizii îmi erau cunoscuți și, mai mult sau mai puțin prieteni”⁶². Foarte bine s-au integrat în colectivul Școlii și reprezentanții naționalităților conlocuitoare⁶³. Într-o scrisoare colectivă, semnată de toți membrii, se spunea: „Ceea ce ni se pare deosebit de îmbucurător, după prevederile rele pe care le auzisem, șoptite abia [...] este înțelegerea perfectă, respectuoasă și amicală care s-a creat între toți membrii chiar de la început [...]”⁶⁴. Se stabileau relații de prietenie atât de durabile, încât dăinuiau și după terminarea stagiului de doi ani, uneori aceste relații ținând toată viața și generând o solidaritate de grup nemaiîntilnită pînă atunci între istoricii români. Edificator în acest sens este volumul de corespondență al lui Vasile Munteanu și cele trei grupaje de documente apărute sub titlul „Școala nouă” de istorie... în „Anuarul Institutului «A.D. Xenopol»”.

Și văzută din afară, atmosfera care domnea între cei găzduiți la Fontenay-aux-Roses era foarte bună. În 1924, Barbu Solacolu scria: „Ceea ce surprinde întotdeauna este armonia deplină dintre membrii Școlii Române din Franța. Aceleași idealuri, aceeași muncă, aceeași viață îi leagă trainic sufletește”⁶⁵.

După ce își terminau stagiul la Fontenay-aux-Roses, relațiile foștilor membri al Școlii Române cu Nicolae Iorga erau de asemenea foarte complexe și uneori contradictorii chiar cu aceeași persoană.

Pe marea majoritate a foștilor membri Nicolae Iorga i-a sprijinit pentru a-și susține doctoratul și docența, pentru a ocupa diverse posturi (de obicei universitare), pentru a-și publica lucrările etc. Ascensiunea în lumea științifică în cele mai multe cazuri era facilitată și accelerată, uneori chiar împotriva unor prevederi restrictive ale legislației, de către marele istoric. În 1922, neputînd să se înscrie la con-

⁶¹ Ibidem, vol. 317, f. 479—480; scrisoare publicată — Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (1), AIIAI, XII/1, 1985, p. 350.

⁶² P.P. Panaitescu, *În lumina scrisorilor de tinerețe. op. cit.*, p. 74.

⁶³ În 1929, Gerhart Kelp scria lui N. Iorga că a fost bine primit de ceilalți membri — B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 349, f. 149. Un alt ospitant sas, Gustav Barthmes, se arăta încântat de șederea la Fontenay-aux-Roses; va fi recomandat de N. Iorga pentru postul de lector de limbă germană la Universitatea din Lille (ibidem, vol. 351, f. 112).

⁶⁴ Ibidem, vol. 354, f. 144—145.

⁶⁵ „Neamul românesc”, AIA, nr. 168 din 29 iulie 1924.

cursul pentru o catedră universitară la Iași, pentru că nu avea încă doctoratul, Constantin Marinescu, după sfatul lui Nicolae Iorga, va cere Ministerului Instrucțiunii Publice amânarea concursului cu un an⁶⁶; peste un an va fi numit, la intervenția directorului de la Fontenay, conferențiar de științe auxiliare la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București⁶⁷, iar în 1924, având același susținător, va ocupa postul de profesor la Universitatea din Cluj⁶⁸. Existase și propunerea numirii lui Constantin Marinescu la Iași, alături de Gheorghe I. Brătianu. Într-o scrisoare din 27 mai 1923, Nicolae Iorga anunța pe Victor Ianculescu: „Regret că d. Marinescu nu vine ca să cer fixarea concursului. Îl înștiințez că se prezintă și Brătianu. Cum îmi sînt dragi amîndoi, aș cere scindarea catedrei. Am și vorbit cu ministrul”⁶⁹. În 1928, la recomandarea marelui istoric, Marinescu va fi numit în Comisia ce se ocupa cu învățămîntul istoric de pe lîngă Comitetul Internațional al Istoricilor⁷⁰. Constantin Marinescu va păstra cele mai cordiale relații cu îndrumătorul său pe plan științific, o corespondență regulată pînă în 1940, o permanentă colaborare cu acesta⁷¹.

⁶⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 299, f. 70. În 1924, pentru aceeași catedră, N. Iorga și V. Pârvan îl vor sprijini pe Gh. I. Brătianu (cf. Vasile Pârvan, *Corespondență și acte, op. cit.*, p. 258).

⁶⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 169 (scrisoare de mulțumire de la C. Marinescu, 17 august 1923).

⁶⁸ Ibidem, vol. 315, f. 305 — N. Iorga a făcut parte din Comisia pentru alegerea noului profesor; anunțul în acest sens al Decanatului Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, 3 noiembrie 1924, semnat de N. Bănescu, președintele Comisiei (ibidem, vol. 318, f. 273). Mai mulți membri ai Comisiei au încercat să se opună lui C. Marinescu (ibidem, vol. 318, f. 47—48). Poziția lui N. Iorga, de susținător consecvent al lui C. Marinescu, este cea care a determinat Comisia să-l accepte (ibidem, vol. 324, f. 89—90).

⁶⁹ B.C.S., mss 33 690.

⁷⁰ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 343, f. 116.

⁷¹ O corespondență foarte bogată între C. Marinescu și N. Iorga se păstrează la Biblioteca Academiei Române și în Arh. Iorga—Pippidi. Numai o singură dată, în 1924, relațiile dintre cei doi erau pe punctul de a se rupe, cînd N. Iorga a considerat o lucrare publicată de C. Marinescu — *Înfîntarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldava*, București, 1924, în AAR, MSI, s. 3, tom 2, m. 6 — ca „o declarație de război formală” contra sa; N. Iorga scria: „Nu te încurci în formule de politețe; ataci direct, pe bietul meu Dobrescu [fost profesor universitar de istorie a bisericii] mort, pe mine, vai!, încă viu”. Anunța că rupe orice relații, dar tot N. Iorga nota pe scrisoare: „Neexpediată. Era meritată” — B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 314, f. 510—511; publicată în N. Iorga, *Corespondență, op. cit.*, vol.2, p. 314; tot acolo, p. 299—321, majoritatea scrisorilor trimise de N. Iorga lui C. Marinescu. Inițial, N. Iorga dorise să-l aducă pe C. Marinescu la Fontenay-aux-Roses ca supraveghetor al secției istorice, nu simplu membru (ibidem, p. 299).

Un sprijin constant va acorda directorul Școlii Române din Franța lui Scarlat Lambrino, căruia-i scria în 1925 că „se îngrijește de soarta lui în țară”, pentru a fi integrat în învățământul superior; promitea să o ajute și pe soția lui, pentru ca „pregătirea ei științifică să nu rămână neîntrebuințată la noi în țară”⁷². Reintors în România, va fi susținut să ocupe postul de conferențiar de Epigrafie și anti-chități greco-romane, la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București. Graba de a urca toată scara ierarhică universitară îl făcea, însă, în 1929, să-l privească puțin critic pe profesorul său, crezând că acesta-l prefera pe George Cantacuzino⁷³. Peste trei ani, în 1932, Scarlat Lambrino își va da seama de greșeala făcută, atunci când doar datorită sprijinului lui Nicolae Iorga a putut dobândi postul de profesor universitar: „În tot acest timp — scria Scarlat Lambrino — Nicolae Iorga a fost de o bunăvoință și de o statornicie care m-a mișcat. Fără asentimentul lui tacit [ca ministru al Instrucțiunii Publice], care se manifesta prin semnarea la vreme a tuturor hîrtiilor și prin lovitura ce i-a dat-o concurentului (?) meu prin rezoluția de mai sus [G. Cantacuzino a cerut Ministerului să nu aprobe numirea lui Scarlat Lambrino; ministrul a răspuns: „Universitatea este autonomă”] nu puteam izbuti. Îi sînt nespuse de îndatorat [...]”⁷⁴. Valeriu Papahagi (1906—1983, aromân din Crușevo, Macedonia), după încheierea stagiului la Școală, a fost susținut pentru a-și lua doctoratul în Litere și Filosofie, în 1933, cu teza *Aromânii macedopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*; în 1935, teza va apare în volum, cu o prefață de Nicolae Iorga (Edit. Societății de Cultură Macedo-Română). Contribuțiile sale au fost primite în publicațiile marelui istoric.

Alți foști membri ai Școlii Române din Franța au primit ajutoare de altă natură. Emil Turdeanu, după ce și-a încheiat stagiul la Fontenay-aux-Roses (la 30 septembrie 1937), a obținut o bursă de la Guvernul francez și, totodată, îngăduința directorului Școlii de a locui în continuare acolo, plătind numai cina (ca și Carol Göllner). La propunerea lui Mario Roques, prieten cu Nicolae Iorga, a fost primit de rectorul Universității din Paris ca lector de limba și literatura română la Institutul de filologie română de la Sorbona și la Ecole Nationale

⁷² B.A.R. Corespondența N. Iorga, vol. 326, f. 261—262; Sc. Lambrino se căsătorise cu o cercetătoare franceză.

⁷³ Scrisoare către V. Munteanu, 27 martie 1929, în care, ironic, Sc. Lambrino îl considera pe N. Iorga „depozitarul tuturor comorilor spirituale de la noi”, care „l-a sfințit mare savant” pe G. Cantacuzino (Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 479).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 491.

des Langues Orientales⁷⁵. N. Georgescu-Tistu, solicitînd ajutorul lui Nicolae Iorga, va fi mutat din postul de asistent la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj, în cel de bibliotecar la Biblioteca Facultății similare din București, cumulînd și postul de bibliotecar la Așezămintul cultural „Ion C. Brătianu”⁷⁶.

Cazurile cele mai interesante, privind evoluția raporturilor lui Nicolae Iorga cu foștii săi elevi de la Fontenay-aux-Roses, sînt cele ale lui Constantin C. Giurescu și Petre P. Panaitescu, amîndoi beneficiînd de sprijinul marelui istoric pentru străbaterea rapidă a treptelor ierarhiei universitare. Constantin C. Giurescu și-a luat doctoratul în 1925, în Comisie primînd ajutorul lui Nicolae Iorga față de încercarea de obstrucție a lui Petre Cancel, căruia i-a dat „o lecție”⁷⁷. Tot în 1925 același sprijin îi va fi acordat și la docență⁷⁸. În 1927 va lua examenul pentru postul de profesor universitar. Recunoscînd constantul ajutor primit, fostul membru al Școlii Române scria în 1927: „Fiți încredințat, mult stimat domnule profesor, că sentimentele mele de recunoștință rămîn întregi”⁷⁹. Doar după ce a străbătut întreaga scară a ierarhiei universitare, Constantin C. Giurescu a început să se arate mai rece în relațiile cu Nicolae Iorga, ajungînd la ruptura din 1929—1930⁸⁰. Tot cu sprijinul directorului de la Fontenay-aux-Roses, Petre P. Panaitescu își va lua doctoratul, în

⁷⁵ Scrisoare a lui Em. Turdeanu, Fresnes, Franța, 21 mai 1986 — Arh. autorului. Em. Turdeanu va locui la Fontenay-aux-Roses pînă în septembrie 1940; va reveni ca lector la Sorbona în martie 1944; în 1948 a intrat în Centrul Național de Cercetări Științifice al Franței (CNRS), de unde a fost pensionat, în 1976, cu titlul de „Maître de recherche honoraire”; între 1977—1982 a deținut, ca profesor asociat, catedra de limbă și literatură română la Facultatea de Litere a Universității din Roma (înlocuind-o pe Rosa Del Conte), iar în 1982, în urma unui concurs, devine profesor plin.

⁷⁶ B.A.R., Corespondență N. Iorga, vol. 350, f. 199; vol. 353, f. 173—174; vol. 366, f. 238.

⁷⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 342, f. 81—82 — publicată de Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (I), AIIAI, XXII/1, 1985, p. 350—351; vezi și C.C. Giurescu, *Amintiri*, I, p. 196.

⁷⁸ N. Iorga a fost numit de Ministerul Instrucțiunii Publice președinte al Comisiei pentru examenul de docență al lui I. Vlădescu (15 septembrie 1925), cuplat ulterior cu cel al lui C.C. Giurescu (2 decembrie 1925) (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 22 și vol. 324, f. 516). Scriîndu-i lui N. Iorga în legătură cu aceste examene de docență, V. Pârvan afirmă, la 30 decembrie 1925: „Știu că țineți la Giurescu tot așa ca mine” (Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 276).

⁷⁹ Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (I), AIIAI, XXII/1, 1985, p. 351.

⁸⁰ Prezentată pe larg de Ștefan S. Gorovei—Ibidem, p. 335—340. Pentru sprijinul acordat lui C.C. Giurescu, vezi N. Iorga, „Școala nouă” de istorie. O lămurire definitivă, București, 1936, p. 6—7.

octombrie 1925, și docența, în ianuarie 1927; pentru el a fost creată, la inițiativa lui Nicolae Iorga, o conferință de Istoria Slavilor de răsarit la Facultatea de Litere și Filosofie din București⁸¹; va fi numit profesor agregat la 15 mai 1932, la Catedra de Istoria Slavilor de răsarit; înființată prin Legea din 22 aprilie același an, Nicolae Iorga fiind ministru al Instrucțiunii Publice (deci inițiatorul Legii) și prim ministru; în 1935 devine profesor titular. La 28 mai 1934 este ales membru corespondent al Academiei Române, propunerea fiind prezentată plenului Academiei de către Nicolae Iorga⁸². Ultimul moment de menținere la un înalt nivel de cordialitate a relațiilor dintre cei doi foști membri ai Școlii Române din Franța și directorul acesteia a fost vara lui 1929; în Programul cursurilor de vară de la Vălenii de Munte (14 iulie — 15 august), C.C. Giurescu se înscria cu tema *Problema Evului Mediu românesc*, iar P.P. Panaitescu cu *Influența slavă la români*. Același Program cuprindea și alți foști membri ai Școlii: N.A. Constantinescu, N. Georgescu-Tistu, Vasile Băncilă⁸³.

Constantin C. Giurescu și Petre P. Panaitescu vor fi principalii întemeietori ai noii școli de istorie, care era formată, cu excepția lui Gheorghe I. Brătianu și a unor nume minore, din foști membri la Fontenay-aux-Roses, fiind îndreptată explicit împotriva lui Nicolae

⁸¹ Vezi scrisoarea lui P.P. Panaitescu către N. Georgescu-Tistu, 14 octombrie 1926 (menționind Comisia de docență în frunte cu N. Iorga și intervenția acestuia pe lângă Guvern pentru conferință) (Ștefan S. Gorovei, Petre Turlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (II), AIIAI, XXIII/1, 1986, p. 362). Evoluția relațiilor dintre P.P. Panaitescu și N. Iorga, până în 1927, este descrisă pe larg de primul în jurnalul său. N. Iorga l-a apreciat încă din anii studenției (P.P. Panaitescu, *Pașuni de jurnal (1921—1927)*, ed. de Silvia Panaitescu, Cluj, Edit. Dacia, 1974, p. 13, 14, 16, 18, 21, 38). Autorul jurnalului nota la 25 iulie 1922: „Toate planurile mele sînt schimbate. Dl. Iorga, întilnind pe tata, i-a propus să mă trimită la Paris, la Școala de la Fontenay-aux-Roses”. N. Iorga îl ruga, totodată, să țină mai multe cursuri de istorie românească la Vălenii de Munte, dorind probabil să-și dea seama mai bine de calitățile lui; succesul prelegerilor la Universitatea Populară l-a făcut pe marele istoric să-și mențină propunerea (ibidem, p. 69—73). În timpul călătoriei de studii în Polonia, a obținut foarte ușor sprijinul istoricilor polonezi datorită recomandărilor scrise transmise de profesorul său (ibidem, p. 119). Rămînînd vacantă catedra lui D. Onciul, de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, în 1923, N. Iorga ar fi optat pentru neocuparea ei, deoarece „sînt tineri cari, peste cîțiva ani, vor fi foarte bine pregătiți, în special Panaitescu” (ibidem, p. 116). În „Revista istorică”, primele lucrări ale lui P.P. Panaitescu au fost recenzate foarte laudativ, lucru constatat cu plăcere de autor (ibidem, p. 143).

⁸² Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu. Coordonate ale unei evoluții*, AIIAI, XIX, 1982, p. 506 — 507, 509.

⁸³ Arh. St. București, fond N. Iorga, dosar 3, f. 2.

Iorga, „din nevoi polemice”, după fericita expresie a lui Mihai Berza⁸⁴. Astfel a început disputa „unică prin proporțiile și durata ei”, în istoriografia română, potrivit lui Constantin C. Giurescu⁸⁵. Sentimentele și manifestările antiiorghiste ale componentilor „noii școli” variau în forme și mai ales în intensitate de la un membru la altul; de asemenea, nici Nicolae Iorga nu-i punea pe toți pe același plan. Dacă, cu Constantin C. Giurescu ruptura era totală și definitivă, cu Petre P. Panaitescu corespondența va continua⁸⁶, fiind și multe momente de manifestare a unei prețuiri reciproce⁸⁷.

Înverșunarea cu care Constantin C. Giurescu îl urmărea pe fostul său profesor și încercarea de a-l discredita și în străinătate — prin trimiterea „Revistei istorice române”, în care apărea stufoasa critică făcută *Istoriei românilor și civilizației lor* de Nicolae Iorga⁸⁸ — se reflectă cu claritate în corespondența cu Vasile Munteanu. În octombrie și decembrie 1931, îi scria acestuia din urmă că a ajuns „la concluzii extrem de defavorabile individului”; pentru propagarea în Franța a acestor concluzii, în iulie 1933, cerea ajutorul lui Vasile Munteanu, care trebuia să răspundă revista menționată la toate instituțiile și persoanele ce se interesau de România⁸⁹. Această încercare de discreditare în Occident a avut slab ecou; singurul constant

⁸⁴ Mihai Berza, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, AAR, MSI, s. 3, tom XXVII, m. 10, București, 1945, p. 1.

⁸⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 172.

⁸⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 404, f. 107, 108, 185, 187; vol. 406, f. 105—106; vol. 414, f. 163, 187, 401, 402; vol. 409, f. 206; Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Năstasă, *op. cit.* (II), p. 374

⁸⁷ Noi mărturii ale acestor raporturi, în anii 1931—1940 (Ibidem, p. 375—382).

⁸⁸ Recenzia lui C. C. Giurescu a apărut și în volum: *O nouă sinteză a trecutului nostru...* București, „Cartea Românească”, 1932; rezumatul în limba franceză are 23 pagini.

⁸⁹ Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 433—435, 440—441. În 1935, după apariția volumului I din *Istoria românilor* de C. C. Giurescu, „Neamul românesc” va publica, mai multe numere la rînd, note cu titlul *Opera d-lui Constantin C. Giurescu pe două coloane*, dovedind preluarea, fără indicarea sursei (ceea ce echivala cu un plagiat), a numeroase idei și chiar pasaje întregi din lucrările lui V. Pârvan, O. Densușianu, D. Onciul („Neamul românesc”, XXX, nr. 141, 143, 144, 145 din 3, 5, 6, 7 iulie 1935). Autorul volumului va răspunde, cu duritatea-i caracteristică, în „Porunca vremii”, nr. 42 din 3 iulie 1935, și va provoca articolul nesemnat din „Mișcarea”, XXVIII, nr. 1 289 din 5 iulie 1935, ceea ce a dus la un schimb de scrisori între Gh. I. Brătianu, directorul ziarului, și N. Iorga — B.A.R., S —^{32(2, 4)}

CDIII și Ibidem, Corespondența N. Iorga, vol. 417, f. 163—164 — scrisori publicate prima dată în „Neamul românesc”, XXX, nr. 146 din 9 iulie 1935.

aderent, în Franța, la campania antiiorghistă, era fostul director al Institutului Francez din București, Paul Henry, care, ajuns în redacție la „Revue Historique”, scria pe această linie în publicația respectivă. Într-o scrisoare din 19 februarie 1935 către Victor Ianculescu, Nicolae Iorga afirma că Paul Henry a făcut, cu unele rezerve doar în privința tonului, cea mai entuziastă laudă a pamfletului lui Constantin C. Giurescu, „vechea broșură în care încheia că nu posed nici elementele trebuitoare pentru a scrie istorie”⁹⁰. La 13 februarie 1939, o nouă scrisoare pe aceeași temă: „Ceea ce se face la Paris, prin Henry, fostul director al Institutului francez din București, față de mine a ajuns intolerabil [...]. După ce, asociat cu banda din București, acest om, căruia i-am făcut numai bine, a lăudat pamfletul lui Giurescu contra mea, și-a pus în minte să treacă, în dările de seamă și buletinele de la *Revue Historique*, peste orice osteneală a mea [...] reneagă din nou orice am lucrat eu. La revistă se dă, cu unele rezumate de aprobare a articolelor contra mea, Revista grupului dușman, iar ambele reviste ale mele sint trecute supt tăcere [...].”⁹¹. Este evident că, această campanie antiiorghistă dusă de unii foști membri ai Școlii Române din Franța în Occident, corelată, chiar dacă nu intenționat, cu acțiuni similare ale unor istorici maghiari, făcea deservicii întregii istoriografii românești și, bineînțeles, țării.

Înverșunarea cu totul subiectivă a lui Constantin C. Giurescu împotriva celui care-l ajutase atât de mult (ajutor cunoscut în epocă)

⁹⁰ B.C.S., mss 33 704. Aceeași supărare față de atitudinea lui P. Henry reiese și din scrisoarea lui N. Iorga către C. Marinescu din 12 noiembrie 1938, când la atacurile „școlii noi” se adăugau cele ale istoriografiei maghiare (prin Alexandre Domanovsky, autor al volumului polemic *La méthode historique de M. Nicolas Iorga*, Budapest, Presses Universitaires, 1938): „[...] iată ce-mi scrie, de la Alger, Émerit (cit despre Henry — v. *Revue Historique* —, își împarte simpatiile între *Revista istorică română* și *Archivum Europae centro-orientalis*, revistă istorică maghiară, cu mulți colaboratori cu vederi revizioniste): *La Revista istorică [română]* vient de m'envoyer deux brochures de Giurescu [C. C. Giurescu, *În legătură cu „Istoria românilor”*. Răspuns recenziei d-lui N. Iorga: și idem, *Pentru „vechea școală” de istorie*. Răspuns d-lui N. Iorga, 1937], qui sont une satire violente de votre œuvre. D'autre part je reçois de M. Domanovski [...] un livre [...] (323 pages peu courtoises) [...]. Nous assistons donc à une offensive de grand style. Je vais essayer de réagir dans ma modeste sphère [...]”. Cu tot acest constant și amplu atac împotriva sa, Nicolae Iorga avea tăria să-și continue activitatea științifică, convins de importanța ei pentru țară; în aceeași epistolă către C. Marinescu, scria: „Eu termin cartea mea *Istoria românilor*, 10 volume; ultimele două volume sînt o luptă de fiecare pagină pentru neamul meu” — scrisoare publicată de Ecaterina Vaum (cu note foarte bune), în N. Iorga, *Correspondență*, 2, *op cit.*, p. 318—320.

⁹¹ B.C.S., mss 33 720.

a provocat celorlalți membri ai grupului oarecare jenă și încercarea de a-l tempera. Scarlat Lambrino, care tocmai atunci fusese susținut de Nicolae Iorga să devină profesor universitar, se arăta foarte stinjenit, și-i propunea lui Vasile Munteanu să urgenteze publicarea unui articol în revista „Europe Centrale”: „Ar veni tocmai la vreme, fiindcă Nicolae Iorga este profund amărit de articolul lui Giurescu care a apărut în Rev[ista] Ist[orică] Rom[ână]. Am căutat în toate chipurile să-l împiedic pe Giurescu să-l publice, dar n-a fost chip. Când m-am dus la Nicoleta Iorga să-i mulțumesc de numirea mea, m-a făcut de două parale. Deși nu apăruse revista, aflase de la tipografie de conținutul articolului și am fost silit să am o explicație cu el. Îți spun drept că eram într-o jenă grozavă, după îndatorirea făcută; eram însă cu sufletul împăcat, fiindcă îmi făcusem datoria să mă opun la publicare. De aceea, articolul d-tale, în care îi recunoști merite pe care Giurescu le trece sub tăcere și care va avea o altă răspundere decât a revistei noastre, îl va consola de neplăcerea suferită aici în țară și cred că-ți va fi recunoscător”⁹². Aceeași atitudine rezervată o avea și Petre P. Panaitescu⁹³. Poziția principială a lui Scarlat Lambrino și încercarea acestuia de a diminua atacurile la adresa fostului său profesor a provocat o ripostă vehementă din partea lui Constantin C. Giurescu⁹⁴.

Faptul că unii membri ai Școlii Române din Franța și-au schimbat, în timp, atitudinea față de directorul acesteia, de activitatea lui științifică nu ar fi condamnable dacă ar avea la bază numai gândirea obiectivă și schimbarea s-ar face doar din dorința de a sluji adevărul, dar inițiatorul „școlii noi” — potrivit propriilor afirmații din corespondența cu Vasile Munteanu și din *Amintiri* — avea aceleași păreri negative și în timpul stagiului la Școală, însă în scrisorile către Nicolae Iorga exprima cu totul alte sentimente. Și-a făcut publică părerea negativă numai după ce a ajuns profesor universitar, fapt ce denotă o calitate morală îndoielnică.

Treptat, Nicolae Iorga va începe să-i trateze cu o anumită detașare pe reprezentanții „noii școli” sau pe susținătorii lor. La o scrisoare

⁹² Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 491 — scrisoare comentată pe larg și cu deosebită finețe de Ștefan S. Gorovei, în *AI1A1*, XXII/1, 1985, p. 337.

⁹³ *Ibidem*, p. 338.

⁹⁴ Sc. Lambrino scria: „Cu Giurescu lucrurile s-au încurcat grozav. Astăzi vom avea o explicație, fiindcă ieri a avut o atitudine violentă, chiar necuviincioasă față de mine. Îl credeam echilibrat și sigur de el și-l admiram. Dar am putut vedea că echilibrul era rezultatul unei sforțări enorme și că lesne poate trece cu caracterul lui impetuos dincolo de limitele celor convenite” (Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 492).

de reproșuri și acuzații a lui Vasile Munteanu, din ianuarie 1936, răspunde olimpien: „N-am nevoie să urăsc pe nimeni [...]. Dorind să te scuturi de obsesiunea ce te chinuiește, te asigur că în atitudinea mea față de d-ta nu va rămâne nimic dintr-o regretabilă ieșire”⁹⁵.

Interesantă este poziția pe care oamenii din afara cercului restrâns al istoricilor, opinia publică a adoptat-o în disputa dintre Nicolae Iorga și foștii săi elevi de la Fontenay-aux-Roses. Majoritatea celor ce au urmărit această dispută s-au situat de partea marelui istoric, spre care se îndreptau simpatiile unui întreg popor ce fusese mobilizat de el la luptă, primind suflul de optimism fără de care nu s-ar fi putut realiza Marea Unire. Tot Scarlat Lambrino consemnează, în mai 1937, atacul lui Constantin C. Giurescu, în Parlament, împotriva lui Nicolae Iorga, pentru că i-ar fi favorizat pe evrei în timpul guvernării sale (aprilie 1931 — iunie 1932); atacul a provocat „o violentă reacție în favoarea lui Iorga. La Cameră și la Senat i s-au adus osanale, a fost o adevărată apoteoză”⁹⁶.

Și, de asemenea, foarte interesant este faptul că răcirea relațiilor lui Nicolae Iorga cu unii dintre foștii săi elevi sau ruperea relațiilor cu alții nu a avut consecințe negative asupra activității științifice, ci, din contră, a impulsionat-o, atât pentru o parte, cât și pentru alta.

⁹⁵ Ibidem, p. 456. Pentru raporturile unora dintre membrii Școlii Române din Franța cu N. Iorga, vezi și Paul E. Michelson, *Inter-War Romanian Historiography in Transition. The Debut of Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, and the Școala Nouă. 1919—1931*, in „Études d'historiographie”, București, 1985, p. 227—239.

⁹⁶ Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 519.

IV

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN FRANȚA — MIJLOC DE APROPIERE ROMÂNNO-FRANCEZĂ

Școala Română din Franța și-a câștigat treptat recunoașterea lumii științifice franceze. Această recunoaștere se datora, în primul rând, faptului că Nicolae Iorga, conducătorul său, era o personalitate de talie internațională și, cel puțin în parte, privirea asupra instituției respective se făcea prin prisma activității directorului ei. Datorită numeroaselor lucrări științifice publicate în Franța, susținerii în fiecare an a unor prelegeri la Sorbona și a unor conferințe în diverse centre universitare, prin întreținerea unor relații amicale cu multe personalități științifice, Nicolae Iorga a contribuit substanțial la configurarea unei poziții pozitive a francezilor față de Școală și în general față de România¹.

Începînd cu 1920, Nicolae Iorga va susține anual, la invitația diverselor instituții de învățămînt superior din Franța, cicluri de conferințe pe teme privind în special istoria românilor. Istoricul motiva acceptarea acestor invitații prin faptul că „Era acolo [în Occident] totul de reluat, și invitația de la Collège de France a fost prilejul pentru începerea unei întregi opere de propagandă, menită să scoată la iveală originalitatea și, prin aceasta, valoarea poporului românesc, asupra căreia, și în Franța ca și oriunde aiurea, se făcuse obișnuința de a se tăcea, în orice domeniu, fără a i se recunoaște rostul în lume”².

¹ Unul dintre ultimii membri ai Școlii Române din Franța, profesorul universitar Emil Turdeanu, scria: „[...] prodigioasa prezență științifică a lui N. Iorga în cercurile de specialitate din toată Europa, atracția, aș zice *cucernică*, pe care o exercita asupra intelectualilor mărunți din Ardeal și din Bucovina. imensa lui activitate pentru a lumina toate ungherele tainuite ale trecutului românesc din toate cuprinsurile lui, și atîtea alte calități, dau lui N. Iorga statura cărturarului român cu cea mai largă dimensiune internațională” — Fresnes, Franța, 6 aprilie 1989 (Arh. autorului).

² N. Iorga, *O viață de om...*, *op. cit.*, vol. IV, p. 18. Prima invitație era la Collège de France, 28 octombrie 1920 (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 290, f. 79); invitație consemnată de N. Iorga în *Memorii*, vol. III, p. 77.

Desigur, cele mai importante prelegeri erau cele susținute la Sorbona, cu regularitate, în fiecare an de obicei iarna, de-a lungul unei întregi luni. În aprilie 1922, Consiliul Profesorat al Facultății de Litere de la Sorbona i-a trimis o invitație permanentă pentru prelegeri anuale, fapt neobișnuit în istoria acestei instituții; Constantin Marinescu relatează faptul că un guvern străin (probabil cel maghiar) a intervenit ca să fie invitat și un reprezentant al său, tot în aceleași condiții³. Majoritatea acestor prelegeri și conferințe erau tipărite în Franța, lărgind astfel cercul celor care puteau să-și completeze cunoștințele despre România și să se apropie de această țară⁴.

Unul dintre membrii Școlii Române din Franța, Vasile Băncilă, descrie foarte plastic sejurul lui Nicolae Iorga în Franța: „Cînd venea la Paris, umbla cu tramvaiul și autobuzul, ca și noi, elevii săi de la Fontenay [...]. În două săptămîni cit stătea de obicei în Franța, în timpul iernii, scria două cărți: una cu prelegerile de la Sorbona, pe care le ținea după amiaza și le scria a doua zi dimineața, alta cu conferințele libere, de sinteză, pe care le ținea seara, în oraș, la instituțiile unde era invitat. Iar pentru fiecare prelegere la Universitate avea decît două ore de pregătire: atunci venea la „Bibliothèque Nationale”, unde găsea zecile de tomuri vechi, pe care noi, membrii Școlii, i le scoteam între timp, le citea în grabă, spectral, cu o voluptate aproape mitologică, lua note în timp ce citea, dar nu se uita la ce scrie, și apoi, cu teancul de fișe astfel făcute, pleca la Sorbona, în autobuz, și glumea tot timpul cu noi, fără să se gîndească un moment — sau așa părea — la planul și la stilul prelegerii. Dar peste cîteva minute, el apărea în sala de prelegeri perfect pus la punct și ca plan, și ca formă și nu rătăcea nici o fișă, parcă ar fi pregătit zile și săptămîni întregi numai lecția respectivă [...].”⁵.

Cea mai importantă dintre lucrările publicate de Nicolae Iorga în Franța, la începutul perioadei de existență a Școlii Române din Fontenay-aux-Roses, a fost *Histoire des Roumaine et de leur civilisation* (Paris, 1920), carte tradusă ulterior în engleză (Londra, 1925), în italiană (Milano, 1928), germană (Sibiu, 1929) și română (București,

³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 299, f. 243—246. În mai multe scrisori din mai 1922, C. Marinescu descrie pe larg atmosfera în care s-a produs invitația adresată lui N. Iorga de a conferenția regulat la Sorbona; în aceeași perioadă era solicitat și la École Pratique des Hautes Études și la Școala Normală (Arh. Iorga—Pippidi).

⁴ În general, lucrările lui N. Iorga tipărite în Franța apăreau la Editura „Gamber”, uneori cu colaborarea unei edituri din București, asigurînd desfășurarea atît în țară, cît și în Occident.

⁵ Vasile Băncilă, *Portrete și semnificații*, ed. de Ileana Băncilă, Colecția „Capricorn” a RITL, supliment 4, 1987, p. 176—177.

1930). Cu toate că avea și unele lacune (subliniate cu satisfacție de Constantin C. Giurescu în 1932), cartea a făcut reale servicii României; a fost cea mai cunoscută prezentare a țării în Occident, în perioada interbelică. Tot în 1920, va publica la Paris (în colaborare cu Septime Gorceix), *Anthologie de la littérature roumaine des origines au XX-e siècle*, iar în 1921 *Histoire de l'art roumain ancien* (în colaborare cu George Balș). Se defineau, astfel, cele trei domenii în care, cu predilecție, va contribui marele istoric la propagarea valorilor românești în Franța: istorie, literatură, artă. Numai în primii cinci ani de existență a Școlii Române, marele istoric a publicat la Paris 29 lucrări, față de numai 10 în toate celelalte țări europene (cu excepția României). Colaborarea permanentă la reviste și ziare străine viza aceleași scopuri urmărite prin conferințe și lucrări publicate. În aceeași perioadă de cinci ani (până în 1926), se înregistrează colaborări la „Revue bleue”, „Le Temps”, „La France nouvelle”, „Revue Historique”, „L'Antiquaire”, „L'Est européen” (toate din Franța), „Manchester Guardian”, „La Revue de Genève”, „Le Flambeau” (Belgia), „Europäische Revue” (Viana), „Morava” (Cehoslovacia), „Enciclopedia Italiană”, „Enciclopedia Britanică”. O imagine contemporană a prestigiului de care se bucura Nicolae Iorga în Franța o redă Paul Negulescu, profesor la Facultatea de Drept din București, în iunie 1930: „Pe unde am fost aici în Franța și aici la Paris, și la Strasbourg, și la Lille, și la Bordeaux, pretutindeni am văzut admiratori ai marelui savant român, am auzit numai cuvinte de laudă pentru marele istoric Iorga”⁶.

La aprecierea pozitivă de care Școala Română din Franța se bucura, o contribuție deosebită o avea activitatea științifică foarte serioasă desfășurată de membrii săi, probitatea lucrărilor pe care le publicau; dacă la început ei erau primiți în lumea științifică datorită numelui lui Nicolae Iorga, treptat s-au făcut acceptați și datorită propriilor lor realizări, a faptului că deveniseră personalități bine cunoscute cu lucrări de referință.

Numeroșii vizitatori francezi ai lăcașului românesc de la Fontenay-aux-Roses subliniau aceste două cauze din care și formase Școala prestigiul. Uneori se lăsau copleșiți de personalitatea directorului. În timpul unei asemenea vizite, în 1923, Henri Focillon afirma: „E

⁶ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 361, f. 107. În ianuarie 1921, după o conferință a lui N. Iorga la Paris, la care participaseră pe lângă francezi și mai mulți români, Elena Văcărescu scria istoricului: „Ca români și ca iubitori de neam vă mulțumim și iar vă mulțumim cu toții pentru admirabila conferință” (Ibidem, vol. 290, f. 7).

un om genial dl Iorga al dv! Sintem niște pitici pe lingă el. E formidabil și descurajator ceea ce a putut lucra! Și noi care ne facem iluzii de puterile noastre! Comparația cu el ne ucide. E uriaș, admirația pentru el nu are margini”⁷. Cînd, în 1932, Nicolae Iorga va fi ales membru asociat la Academia de Inscricții din Paris, la propunerea lui Charles Diehl, George Glotz și Gabriel Millet, la Școala Română a fost un adevărat pelerinaj de profesori francezi veniți să transmită felicitări⁸. Conform relatării lui Victor Ianculescu, fuseseră propuse patru personalități pentru locul vacant la Academia de Inscricții, cel mai important rival al istoricului român fiind filologul spaniol Mendez Pidal. Puternic sprijinit de Charles Bémont și de Charles Diehl, Nicolae Iorga va ieși victorios. „Cea mai emoționantă surpriză ne-a oferit-o dl. Bémont. Ieri, duminică, în costum de ceremonie, a urcat creasta străzii noastre cu cei optzeci de ani trecuți, ca să împărtășească bucuria și să felicite pe noul coleg în persoana acelora care îl reprezintă aici. Vioi, cu trăsături fine, dar atît de fragile, încît ți se făcea teamă să nu se sfărîme sau să se topească în atingere; vorba lui sinceră, zîmbetul lui curat ne ține cu vrajă de sfînt. În casă era o atenție de catedrală și un respect plin de emoție”⁹. Atras inițial doar de numele directorului, Pierre Fouchille, întemeietorul (alături de A. Alvarez și A. de Lapradelle) al Institutului de Înalte Studii Internaționale, s-a arătat atît de încîntat de Școală, încît a oferit condiții gratuite de înscriere și de frecvență la Institut tuturor românilor de la Fontenay¹⁰.

O importantă dovadă a prestigiului de care se bucura în Franța Nicolae Iorga și, prin el, Școala Română, a fost volumul masiv publicat în 1933: *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*. Comitetul format pentru edi-

⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 257—258 — cf. relatarea lui V. Ianculescu. Profesorul Emil Turdeanu enumeră în aceeași ordine elementele care au condus la formarea prestigiului Școlii Române din Franța: „Prestigiul Școlii îl asigura mai ales vizita anuală — aș zice *rituală* — a profesorului N. Iorga. Savantul nostru se bucura de multă stimă printre profesorii învățămîntului superior din Paris (Sorbona, Collège de France, École Pratique des Hautes Études, Facultatea de Drept etc.), ca și printre membrii Academiei Franceze sau ai Institutului Franței. La prestigiul lui N. Iorga se adăoga aprecierea pe care unii membri ai Școlii au izbutit să și-o cîștige din partea profesorilor cu care au lucrat” (scrisoarea Em. Turdeanu, Fresnes, Franța, 21 mai 1986, Arh. autorului).

⁸ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 388, f. 219. Cu aceeași ocazie, lui N. Iorga i se transmitea semnificativa telegramă: „La Sorbona noi vă considerăm ca pe unul dintre noi” (Ibidem, vol. 369, f. 332 — 333). N. Titulescu, deși era adversar declarat pe plan politic, în acel moment, al istoricului, îi scria că cîntea ce i se făcuse se revărsa și asupra întregii țări (ibidem, vol. 371, f. 104).

⁹ Ibidem, vol. 388, f. 219.

¹⁰ Ibidem, vol. 302, f. 79.

tarea volumului cuprindea o serie întregă de personalități remarcabile. Președinte de onoare era S. Charlety, rector al Academiei din Paris și membru al Institutului, iar președinte activ, Charles Diehl; vicepreședinți erau Ch. Bémont și F. Lot. Ca membri erau desemnați: J. Ancel, F. Brunot, H. Capitant, J. Carcopino, P. Collinet, Alfred Coville, H. Focillon, G. Glotz, H. Hauser, Em. de Martonne, J. Marx, G. Millet, M. Roques. Postul de secretar îi revenea lui V. Ianculescu. În total, volumul cuprinde 54 de contribuții ale unor occidentali și 4 ale unor români. În timpul vizitei sale în Franța, în 1933, la 25 februarie, Nicolae Iorga nota: „După amiază, după conferința mea despre reforme în învățămîntul românesc, duioasă scenă, în prezența lui Bémont, a lui Gay, venit, infirm cum e, anume pentru aceasta, și a atîtor prieteni, a remiterii volumului de „Mélanges”¹¹. Diehl vorbește sincer, cald și frumos; soția lui are lacrimile în ochi.

În 1924, Victor Ianculescu constata că Școala devenise o adevărată casă românească, un loc de înfrățire franco-română. Tocmai de aceea, intelectualii francezi, atunci cînd doreau să-și exprime sentimentele față de România, nu se duceau la Legația țării de la Paris, ci la Fontenay-aux-Roses. În 1927, un grup întreg de profesori de la Sorbona au venit pentru a-și prezenta mîhnirea la moartea regelui Ferdinand I, în același fel procedînd chiar și unii oameni politici francezi. Treptat, s-a ajuns ca însăși Legația României să recunoască primatul Școlii în domeniul propagandei, trimițînd aici spre informare pe toți aceia care se interesau de realitățile din țară¹². Fiind, deci, principalul centru de propagandă românească în Franța, cu sprijinul său se va forma, în 1924, „Asociația Prietenilor României”, prezidată de deputatul Louis Marin și avînd în Comitetul de onoare pe Nicolae Iorga. Scopul era de a face cele două țări mai cunoscute una alteia, de a strînge și înmulți relațiile dintre ele; scopul imediat era acela de a sprijini România, ori de cîte ori împrejurările o cereau, în interiorul Parlamentului francez asigurînd un grup cit mai mare de deputați favorabili țării. Școala din Fontenay-aux-Roses trebuia să fie centrul

¹¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 68. Încă din august 1932, V. Ianculescu anunța că numărul sollicitanților volumului ajunsese la 2 000, numai din rîndul oamenilor de cultură francezi (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 381, f. 72). În aceeași lună, într-o nouă scrisoare, anunța că primise deja mare parte din manuscrisele care trebuiau să intre în volum (ibidem, vol. 389, f. 31). Concomitent, se anunța că revista „Bizantyon” (Belgia) va dedica un număr special lui N. Iorga (ibidem, vol. 392, f. 151—152).

¹² Ibidem, vol. 298, f. 82—85; vol. 314, f. 228—229; vol. 339, f. 257—259, 653—654; N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 156.

de informare al acestor deputați, pentru ca luările lor de cuvînt în favoarea României să fie cît mai bine documentate¹³.

Pentru membrii Școlii Române din Franța, acceptarea ei de către lumea științifică a țării gazdă s-a tradus și prin acordarea unor diverse facilități. Printre acestea, în 1927, la intervenția profesorului S. Charley, rector la Sorbona, Școala va primi recunoașterea oficială ca instituție superioară de învățămînt; membrii ei sînt considerați în categoria studenților francezi și, ca urmare, scutiți de taxe de carte de identitate, 375 franci pe an, sumă destul de importantă dacă o raportăm la bursele ce se primeau¹⁴. Faptul că Școala era privită cu o deosebită simpatie și beneficia de o serie de avantaje datorită conducerii sale de către marele istoric era un lucru cunoscut în epocă; și acesta va fi fost, probabil, un motiv pentru care o serie de asociații studențești românești din Occident îi vor solicita patronajul. În 1925, „Association des Etudiants roumains de Strasbourg” și-a luat numele de „Nicolae Iorga”; același lucru îl va face, în 1932, asociația similară din Milano¹⁵.

¹³ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 315, f. 50—51; vol. 328, f. 304; N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 89.

¹⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 339, f. 628—629; vol. 342, f. 164.

¹⁵ Ibidem, vol. 324, f. 398; N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 10.

V

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN FRANȚA ȘI CEA DIN ROMA

Create prin aceeași Lege și avînd statut egal, totuși școlile române din Paris și Roma s-au deosebit chiar de la început iar pe parcurs deosebirile s-au accentuat, se pare și datorită rivalităților politice cărorora Nicolae Iorga trebuia să le facă față în țară, ceea ce a dus la o anumită favorizare a instituției din Roma de către majoritatea guvernelor de la București. Chiar prin Regulamentul pentru funcționarea școlilor românești de la Paris și Roma, din 1921, se făceau precizări privind individualizarea lor: „Aceste școli sînt total diferite una de alta, depinzînd fiecare direct de Ministerul Instrucțiunii Publice. Potrivit împrejurărilor ele se vor putea dezvolta în cursul vremii diferit atît ca amănunte de administrare, cît și ca specialități științifice și artistice”¹.

Numărul de membri era fixat la 10 pentru ambele școli, numai cîteva serii ajungînd la 11—12. Bursele erau egale², dacă se calculau în lei, dar puteau diferi substanțial în funcție de piața valutară din Franța și Italia, atunci cînd banii românești erau schimbați în moneda țării respective; se mai adaugă și faptul că viața era mai scumpă la Paris decît la Roma. În cîteva rînduri s-a încercat să se acorde Școlii Române din Roma subsidii generale mai mari decît celei din Fontenay-aux-Roses. Într-o scrisoare către Ioan Bianu, din 5 ianuarie 1929, G.G. Mateescu, noul director de la Roma, cerea mărirea subvenției: „Dl. Iorga le dă, e adevărat, membrilor de la Fontenay, cîte 300 franci pe lună (noi numai 100 lire), dar dînsul nu plătește chiria enormă ce plătim noi la Roma, căci are local propriu și nu tipărește așa scump

¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 172/1921, f. 6.

² În rare cazuri numărul bursei celor două școli era diferit — în 1932 s-au aprobat 11 locuri pentru Roma și 10 pentru Paris (ibidem, dosar 530/1932, f. 43).

ca noi”³. O altă tentativă, în 1936, a produs intervenția lui Nicolae Iorga pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice, ceea ce a readus egalitatea⁴. Tendințele de favorizare de către guvernele românești a Școlii din Roma au făcut ca membrii celei din Fontenay-aux-Roses să-i considere pe colegii lor din capitala Italiei ca „boieri”⁵.

În ceea ce privește clădirile școlilor, cea de la Fontenay-aux-Roses era mai modestă. Beneficiind de ajutorul Băncii Naționale, care a dat 50 milioane lei, în capitala Italiei se va ridica o construcție impunătoare; în 1926, dr. Constantin Angelescu recunoștea chiar că s-au dat 60 milioane și, în schimb, făcea mari promisiuni pentru Școala din Franța⁶, numai că acestea au rămas doar la stadiul de bune intenții. Invitat la inaugurarea clădirii de la Roma, Nicolae Iorga nota, la 1 noiembrie 1931: „O gădesc prea luxoasă. Mai bine lucruri mari în casă mică”⁷.

Deosebiri erau și în ceea ce privește publicațiile celor două școli. Comparându-le, în 1925, Scarlat Lambrino scria: „Am văzut publicațiile Școlii din Roma, despre care îmi vorbiți în scrisoarea dv., care sînt într-adevăr frumoase; dar aceasta nu ne împiedică să ne gândim cu mai mult drag la publicațiile Școlii noastre, cărora mo-

³ *Scrisori către Ioan Bianu*, ed. de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. II, București, Edit. Meridiane, 1975, p. 253

⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 570/1936, f. 15. Se păstrează scrisoarea pe care, cu această ocazie, N. Iorga i-a trimis-o lui C. Angelescu, în acel moment ministru al Instrucțiunii: „Eu demisionez de la Școala din Franța, dacă neconținut dai bani țiganului de la Roma, iar noi stăm într-o ruină. Deci, ori îmi dai cit celui bucătar, ori voi cere, vineri, Academiei să recomande alt director” (B.C.S., mss 33 707).

⁵ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 390, f. 2.

⁶ *Ibidem*, vol. 331, f. 433—434; pentru contribuția Băncii Naționale la construcția clădirii Școlii Române din Roma, vezi și Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 468/1930, f. 6—15. Profesorul universitar (și academician) Dionisie Pippidi, fost membru al Școlii din Roma, considera că suma totală investită în clădire fusese de 80 milioane lei (relatare verbală, 1987).

⁷ N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 222. În ianuarie 1932, V. Ianculescu scria lui N. Iorga: „Ni s-a scris că vă veți abate pe la Roma pentru citeva zile. Veți vedea dărnicia Băncii Naționale. S-ar fi cheltuit aproape 50 milioane cu Palatul Școlii, în timp ce pentru Fontenay drămuiesc cu zgîrcenie fiecare ajutor” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 401, f. 52—53). Și Emil Panaitescu, director în acel moment la Roma, îl invita pe N. Iorga, la 15 martie 1932, să țină o conferință la inaugurarea noii clădiri (*ibidem*, vol. 390, f. 148). Pentru că la Roma exista o astfel de clădire monumentală, s-a încercat să se obțină, în 1931, și o mărire a stipendiului anual în comparație cu Școala din Franța, sub motivul cheltuielilor mai mari de întreținere; tentativa a eșuat datorită lui N. Iorga, carea susținut principiul egalității bugetare (Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 485/1931, f. 87).

destia nu le aduce nici o vătămare”⁸. De asemenea, spre deosebire de Fontenay-aux-Roses, la Roma, Vasile Pârvan instituisese practica susținerii unor sesiuni anuale de comunicări științifice; la a treia sesiune, cea din 1925, era invitat și Nicolae Iorga și își anunțaseră participarea unele personalități cunoscute din lumea universitară occidentală: Ettóre Pais, Adolfo Venturi, Arthur Strange, Frank Tenney, Giulio Giglioli, Giovanni Pinzo⁹. În ceea ce privește Regulamentul de ordine interioară, cel de la Roma, conceput de Vasile Pârvan, era mult mai sever, mergând chiar pînă la amănunte vestimentare.

După moartea lui Vasile Pârvan, în 1927, Nicolae Iorga își va exercita patronajul spiritual și asupra Școlii Române din Roma. Directorii ce vor urma vor fi numiți la recomandarea lui. Primul la care s-a gândit, ținînd seamă și de profilul Școlii, a fost arheologul Ion Andrieșescu, care a refuzat, însă, pentru că avea conducerea Muzeului Național de antichități¹⁰. Al doilea recomandat a fost G. G. Mateescu, conferențiar la Universitatea din Cluj¹¹. În vara lui 1927, G.G. Mateescu se oferea să susțină un ciclu de conferințe la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte. Nicolae Iorga a fost mulțumit de nivelul acestora și l-a lăudat pe conferențiar; în toamnă îi va publica lecțiile în „Revista istorică” și separat într-o broșură. Concomitent, G.G. Mateescu se oferea insistent pentru a ține conferințe și la Institutul Sud-Est European¹². Din scrisorile expediate la Vălenii de Munte reiese clar că, universitarul clujean avusese aceste inițiative doar pentru a căpăta bunăvoința lui Nicolae Iorga, dorind, de la început, să obțină sprijin pentru a moșteni catedra lui Vasile Pârvan: se mulțumea, în final, doar cu direcția Școlii Române din Roma. Recunoștea, într-o scrisoare din 9 noiembrie 1927, că succesul său se datora în totalitate lui Nicolae Iorga: „Numai bunățătii dvs. și autorității necontestate de care vă bucurați, datoresc această recomandare [...]”¹³. La 30 ianuarie 1928, revenea asupra aceluiași subiect: „Sunt

⁸ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 319.

⁹ Ibidem, vol. 325, f. 221.

¹⁰ Ibidem, vol. 341, f. 291.

¹¹ Ibidem, vol. 341, f. 332—333 și vol. 345, f. 131—132.

¹² Ibidem, vol. 341, f. 360—361.

¹³ Ibidem, vol. 341, f. 332—333; vezi și scrisoarea din 2 ianuarie 1928 (ibidem, vol. 345, f. 105—106). La 10 noiembrie 1927, G.G. Mateescu anunța pe I. Bianu, președintele Academiei Române, că primește postul de director la Roma (cf. *Scrisori către Ioan Bianu, op. cit.*, vol. 11, p. 245). Vezi și primul raport al lui G.G. Mateescu către Academia Română, 12 mai 1928 (ibidem, p. 245—252).

sigur că am izbutit numai mulțumită prestigiului ce aveți atit asupra Academiei Române, cît și asupra d-lui ministru, care n-a putut să vă înfrunte dorința și hotărîrea, deși se pare că el se legase cu făgăduiala de alții”¹⁴. Vor urma rapoarte periodice privind activitatea Școlii Române din Roma, trimise lui Nicolae Iorga, deși, față de acesta, legal, directorul din capitala Italiei nu avea nici o obligație, nici o relație de subordonare. Este prezentată, în scrisori foarte extinse, comemorarea publică a lui Vasile Pârvan, participarea la o serie de manifestări științifice, activitatea membrilor, situația publicațiilor etc.¹⁵. În vara lui 1928, G.G. Mateescu va vizita Școala Română din Franța, pentru a se inspira din modul de organizare al acesteia¹⁶. Victor Ianculescu raporta lui Nicolae Iorga, în urma acestei vizite: „Fără să exagerez, Școala de la Fontenay l-a impresionat. Mi-a cerut multe detalii de gospodărie și administrație care îi vor fi utile la Roma. Mi-a confirmat că deocamdată nu poate face comparație cu Școala de la Roma. Nici mai ales cu atmosfera. Căci, pe cînd la noi n-a fost pînă acum nici un conflict și nici o disensiune serioasă, la dînșii sînt normale ofensele zilnice și dușmăniile printre membri și chiar cu administrația”¹⁷.

La moartea prematură a lui G.G. Mateescu, în iunie 1929, tot Nicolae Iorga propunea Academiei pe Emil Panaitescu¹⁸. La fel ca predecesorul său, și acesta va raporta periodic lui Nicolae Iorga activitatea desfășurată la Școala din Roma, îi trimitea asigurări de devotament etc.¹⁹.

Așadar, se instaurase o practică, după moartea lui Vasile Pârvan, de a-l considera pe Nicolae Iorga îndrumător al directorilor Școlii Române din Roma. Mergînd pe urmele acestei tradiții, în 1937, Academia Română trece asupra directorului de la Fontenay-aux-Roses și conducerea Școlii din capitala Italiei, ca pe o delegație temporară²⁰.

¹⁴ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 345, f. 131—132.

¹⁵ Ibidem, vol. 342, f. 467—469; vol. 346, f. 320—322.

¹⁶ Ibidem, vol. 343, f. 63—64. Alt candidat la direcția Școlii Române din Roma, profesorul universitar clujean Em. Panaitescu, scria lui I. Bianu că impunîndu-l pe G.G. Mateescu, N. Iorga făcuse „o faptă rea cu consecinți dezastruoase nu numai pentru direcția Școlii, dar și pentru bunul renume al României”. Concomitent, Em. Panaitescu va trimite și lui N. Iorga o scrisoare condamnînd poziția pe care acesta o avusese în cadrul discuției de la Academia Română (*Scrisori către Ioan Bianu, op. cit.*, vol. III, p. 201—202).

¹⁷ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 343, f. 250—252.

¹⁸ Arh. St. București, fond N. Iorga, dosar 12, f. 149.

¹⁹ B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 362, f. 3; vol. 368, f. 226.

²⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 419. Încă din 1935, N. Iorga își făcuse o părere nefavorabilă despre felul cum Em. Panaitescu conducea Școala din Roma; în timpul unei vizite în capitala Italiei, la 22 februarie, nota, în *Memorii*,

Mulți dintre membrii Școlii Române din Roma au putut, cu aprobarea lui Nicolae Iorga, să stea câte un an sau doi și la cea din Franța: Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Radu Vulpe, Francisc Pall, Emil Condurachi²¹, Virginia Vasiliu²².

La o comparație între cele două școli s-au gândit mai mulți oameni de cultură, între care și unii foști membri. Concluzii în favoarea celei de la Roma exprimă Iorgu Iordan, posibil influențat și de faptul că nu a fost acceptat de Nicolae Iorga la Paris²³. Tot în acest sens se exprimă arhitectul Grigore Ionescu (fost membru al Școlii din capitala Italiei): „N-am fost la Școala de la Paris nici măcar în vizită. Am impresia, totuși, că atmosfera de la Școala Română din Roma era mult mai atrăgătoare, iar rezultatele obținute de membrii săi mult superioare celor ale foștilor membri ai Școlii de la Paris. Aceasta se poate deduce și din publicațiile Școlii Române din Roma”²⁴. Filosoful Constantin Noica (care, deși nu a fost membru al Școlii Române din Franța, s-a aflat în foarte strinse legături cu aceasta în 1938—1939) crede că „Rămîne deschisă întrebarea dacă statutul creat cercetătorilor tineri de Pârvan, la Roma, nu era uneori mai potrivit decît cel de la Fontenay-aux-Roses. [...]. În orice caz, rezultate strălucite au dat amîndouă, și cei de astăzi ar trebui, în sfîrșit, să urmeze ceva

vol. VII, p. 226: „Em. Panaitescu cu privire la purtarea și morala căruia am cele mai rele informații [...]”. În contextul delegației pe care a primit-o de la Academie, pentru a gira temporar conducerea Școlii din Roma, N. Iorga indica lui V. Ianculescu să facă un raport asupra organizării acesteia (22 august 1937) (B.C.S., mss 33 713).

²¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 570/1936, f. 18; B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 353, f. 144; unele mențiuni în corespondența din Arh. Iorga—Pippidi.

²² Virginia Vasiliu a trecut de la Roma la Fontenay-aux-Roses după ce publicase mare parte din documentele pe care le extrăsese din Arhiva Vaticanului în „Diplomatarium” (revistă a Școlii din Roma); din aceeași arhivă propunea, în 1929, lui N. Iorga, să prezinte alte documente în „Revista istorică” (trei scrisori ale episcopului de Bacău, Zamoiski) (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 351, f. 186—187). În 1928 a fost creată „Asociația foștilor membri ai Școlii Române din Roma” (președinte Em. Panaitescu, secretar Radu Vulpe), avînd ca scop „a întreține relații de bună camaraderie dintre noi și de a continua într-o organizare comună activitatea științifică”. Printr-o adresă din 4 aprilie 1928, Asociația s-a pus sub patronajul spiritual al lui N. Iorga, prezentînd pentru această inițiativă o motivație interesantă: „Vasile Pârvan a fost cel mai strălucit elev al domniei-voastre și noi toți care am lucrat călăuziți la Roma de către el suntem și ne simțim în adîncul sufletului nostru elevi ai domniei-voastre” (ibidem, vol. 346, f. 333).

²³ Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, p. 63—64.

²⁴ Scrisoare Gr. Ionescu, București, 13 august 1987 — Arh. autorului.

din exemplul lor”²⁵. Fără a considera nici una dintre școli superioară celeilalte și apreciind rezultatele obținute de amândouă, s-au declarat Alexandru Ciorănescu și Emil Lăzărescu (ultimul într-o convorbire cu autorul).

Concluzia ce se impune și care, cred, nu poate fi contestată de nimeni, este aceea că cele două școli create prin Legea din 1920 au ca principal element de asemănare faptul că au reprezentat pentru România adevărate pepiniere de oameni de cultură de talie mondială.

²⁵ Scrisoare C. Noica, Păltiniș, 29 ianuarie 1986 — Ibidem.

VI

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN FRANȚA LA SFÎRȘITUL EXISTENȚEI SALE

În condițiile declanșării celui de-al doilea război mondial, activitatea Școlii Române din Franța a avut mult de suferit, datorită pe de o parte situației din Franța, iar pe de alta celei din România. Unii membri erau constrinși să-și întrerupă stagiul pentru că erau chemați sub arme. Fînd concentrat în 1939, dar dorind să-și păstreze locul la Fontenay-aux-Roses, Octavian Vuia se va prezenta la București la Nicolae Iorga; răspunsul acestuia a fost lapidar: „Cine-și face datoria față de țară nu poate fi înlocuit”. Același răspuns îl va trimite și Facultății de Litere și Filosofie din Cluj și Ministerului Instrucțiunii Publice¹.

În condițiile de tensiune și insrabilitate ale „războiului ciudat” doar cîțiva noi membri vor mai ajunge în Franța: N.A. Gheorghiu, Octav Nandriș, Valentina Pleșca-Bardu. În rapoartele lor, din ianuarie-martie 1940, consemnau greutățile întîmpinate în urma controalelor severe ale Poliției franceze; marile muzee erau închise; programul de lucru al bibliotecilor publice se restrînsese. În acest context, N.A. Gheorghiu menționa că era cu deosebire ajutat de Biblioteca Școlii, „reorganizată în ultimul timp, care poate oferi o bogată informație referitoare la cultura românească”².

În speranța unei evoluții pozitive a războiului pentru Franța, Nicolae Iorga era solicitat de Victor Ianculescu să susțină și în 1940 un ciclu de conferințe la Sorbona, între 12—14 iunie; apoi trebuia să plece la Lisabona pentru o reuniune a Comitetului Internațional al Istoricilor, al cărui vicepreședinte era de la Congresul din 1938 de la

¹ Octavian Vuia, *op. cit.*, p. 173.

² Memoriu de activitate al lui N. A. Gheorghiu, 21 martie 1940 (Arh. Iorga—Pippidi).

Zürich³. Răspunzînd solicitării, la 4 aprilie 1940, istoricul anunța că nu poate ține conferințe în Franța: „În casa omului care luptă pe viață și pe moarte e o necuviință o conferință de neutru asupra unui subiect oarecare. Altă dată! [...] Voi trece în Portugalia, — deci... pe mare: Genova-Barcelona”⁴.

După declanșarea marelui ofensive germane împotriva Franței, la 10 mai 1940, situația Școlii Române devine tot mai instabilă. Chiar în ziua începutului ofensivei, Victor Ianculescu raporta: „Trăim clipe de mare îngrijorare! Stăm agățați de radio ascultînd cu teamă comunicatele care se dau din ceas în ceas, și cu fiecare nouă veste se adună și mai mulți nori grei cu amenințări peste toată Europa. De astă noapte stăm cu nervii încordați la maximum”. Subdirectorul a adunat membrii Școlii și le-a indicat să nu mai iasă seara, să se coboare în pivniță în caz de alarmă: „Peste noapte alarma a început și ne-am regăsit cu toții în pivniță cu fețele trase. Afară, în văzduh, se luptau trei avioane și se vedeau focurile de mitralieră. Forturile trăgeau unul după altul, și cînd trăgea al nostru se cutremura Școala. Abia la ora 7 a încetat alarma, pentru ca imediat apoi să auzim la radio invazia Olandei și a Belgiei. Obsiți, enervați, îngroziți, priveam unul la altul ca halucinați, veniți din altă lume. Și mereu ni se dădeau vești din ce în ce mai senzaționale: Bruxelles bombardé, Nancy, Lille, Lyon, Colmar, Pontoise, Luxeuil bombardées. La Suisse mobilise etc. Ce face Italia? Și noi ne întrebăm ce face România, ce soartă i se rezervă? Gîndul ne este la țară, la dv. și vă vedem hotărît să suportați toate evenimentele cu acel dirz curaj și acea înaltă înțelepciune din care s-a hrănit energia armatei noastre în 1916. Și erați mai aproape de noi ca niciodată, erați cu noi și în convingerea noastră că vom rezista la toate încercările cu bărbăție”⁵.

La 21 mai 1940, Victor Ianculescu scria că Ambasada României din Paris a primit ordin de la București să ardă arhiva și să pregătească valizele, în urma intenției Guvernului francez de a nu apăra capitala. Potrivit sfatului profesorilor de la Sorbona și a indicațiilor ambasadei, subdirectorul a plecat să găsească un loc pentru refugiul Școlii: „Școala profesorului Iorga — creatorul și directorul ei — nu

³ Raport al lui V. Ianculescu, 9 martie 1940; cele mai multe rapoarte ale lui V. I., din primăvara lui 1940, descriu situația din Franța — Ibidem.

⁴ B.C.S., mss 33 723.

⁵ Arh. Iorga—Pippidi. În noaptea de 10 mai 1940 (zi națională a României), membrii Școlii Române din Franța (împreună cu colonia română din Paris) au participat la o slujbă religioasă în Biserica Română din capitala Franței: „Toți au fost la Biserică ca să ne rugăm pentru prosperitatea și liniștea țării și pentru sănătatea Regelui — a fost un serviciu religios solemn și emoționant” (Ibidem). În mai 1940, la Școală se va construi un adăpost și o tranșee.

poate să rămână sub ocupație. Trebuie cu orice chip să nu le las această satisfacție. Și francezii oficiali, care țin sincer să aibă lângă ei ca o mângâiere și simbol de neîntreruptă amiciție — tocmai în vremuri de încercare — această instituție, ne-au trimis la Poitiers”. Ca o măsură de prevedere, cărțile rare și obiectele valoroase au fost împachetate în lăzi și depuse în pivnițele Ambasadei, unde chiar în caz de evacuare urma să rămână o permanență⁶. La 24 mai este trimisă la Vălenii de Munte o scrisoare mai optimistă⁷.

Datorită înaintării rapide a armatelor germane, cu toate pregătirile făcute de Victor Ianculescu, Școala Română din Franța a rămas pe loc. Se pare, însă, că legăturile dintre Școală și directorul ei au fost întrerupte de administrația zonei ocupate unde se afla și Fontenay-aux-Roses; în orice caz, în toate depozitele arhivistice folosite nu se găsește, după 1 iunie 1940, nici un memoriu de activitate și nici una din obișnuitele scrisori ale subdirectorului (singura scrisoare a acestuia din urmă, păstrată în Arhiva Iorga-Pippidi, va răzbate în țară abea în noiembrie 1940). Concluzia unei legături între această încetare a corespondenței regulate și poziția filofranceză, atât de cunoscută germanilor, a lui Nicolae Iorga, apare pe deplin îndreptățită.

Numai după cinci luni de la instaurarea ocupației germane în Franța o scrisoare a lui Victor Ianculescu reușește să ajungă în România; este ultima care i se trimite marelui istoric de către subdirectorul de la Fontenay-aux-Roses. Se consemna izolarea totală a Școlii de țară: „Este absolut interzis să se treacă corespondența din teritoriul liber în cel ocupat și viceversa. Nu avem nici un ziar, nici o veste. Rar vine câte cineva de la Vichy și ne aduce unele noutăți... învechite și nesigure. În multe rînduri am încercat să vă scriu, zic înadins încercat, căci nu știu dacă v-a parvenit, după cum nu cunosc nici soarta prezentei. Pedepsele merg pînă la închisoare pentru cine trece o scrisoare”. Membrii Școlii se luptau cu restricțiile; cozile la bunurile alimentare curente atingeau sute de metri; combustibilul era extrem de greu de găsit și, ca urmare, pavilioanele au fost părăsite, toți locatarii îngrămădindu-se într-o singură clădire; circulația de noapte era interzisă; deseori era alarmă aeriană. În aceste condiții, profesorii francezi, în frunte cu rectorul de la Sorbona, arătau o mare simpatie pentru Școala Română, încercînd să o sprijine. O dată cu

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem. În condițiile deosebit de grele ale lui mai 1940, V. Ianculescu a găsit curajul necesar pentru a face o călătorie, plină de neprevăzut, la Nancy, unde se afla în lucru la Tipografie, un volum (320 pagini) al lui N. Iorga; deși întreprinderea era parțial distrusă, directorul acesteia promitea că în câteva zile volumul va fi tipărit, cu tot bombardamentul german.

redeschiderea bibliotecilor, membrii Școlii au reînceput studiul însă cu o intensitate diminuată de atmosfera defavorabilă. Victor Ianculescu își arăta convingerea că numai o reluare a legăturilor normale cu Nicolae Iorga ar putea înviora întreaga activitate, iar el ar căpăta „noi puteri și curaj”⁸. Această ultimă scrisoare-raport către directorul Școlii Române din Franța probabil că nu l-a mai găsit pe acesta în viață.

Dramatica toamnă a anului 1940 va aduce asasinarea lui Nicolae Iorga, atît de mult deplînsă de lumea intelectuală, de toți românii pentru care marele istoric devenise însuși simbolul independenței țării și al demnității umane. Școala Română din Franța fusese atît de mult legată de fostul său director încît ceea ce a urmat, pînă în 1948, cînd este desființată oficial, nu reprezintă decît o existență formală, formalitate puternic subliniată dacă raportăm activitatea la perioada 1921—1940. Documentele de arhivă ne dezvăluie continuarea unor acțiuni, mult diminuate ca intensitate, influențate de schimbările majore ce s-au succedat cu repeziciune în viața politică internă a României.

Cu statutul de provizorat, după asasinarea lui Nicolae Iorga, Ministerul Instrucțiunii Publice a acceptat preluarea postului de director de către Victor Ianculescu, care se afla, totuși, implicat într-o anchetă ordonată de către minister. La 5 decembrie 1940, în plină dictatură militaro-legionară, un obscur profesor de limba română din Dorohoi, Gheorghe Gălătescu, cerea postul de director la Fontenay-aux-Roses; își încheia cererea cu lozinca „Trăiască Legiunea și Căpitanul!”. Rezoluția Ministerului nu înlătura posibilitatea ca postul să fie ocupat „la cerere” de oricine, ci menționa numai că „locul nu e vacant”⁹. Astfel, s-a ajuns ca Școala Română din Franța să nu aibă nici un moment în frunte un om numit de regimul legionar, ceea ce sora ei din Roma nu a putut evita¹⁰. Victor Ianculescu va continua

⁸ Ibidem, scrisoare din 10 noiembrie 1940. În același plic se păstrează și scrisoarea de condoleanțe trimisă Ecaterinei Iorga, la 28 noiembrie 1940, de către Eugenia Ianculescu, soția subdirectorului; s-ar putea ca acesta din urmă să nu fi găsit nici o posibilitate de trimitere a scrisorii sale din 10 noiembrie și de aceea, cele două vor fi expediate împreună la sfîrșitul lunii. Se consemna impresia profundă produsă în Franța de moartea lui N. Iorga.

⁹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 374/1940, f. 124.

¹⁰ Ministerul Instrucțiunii Publice îl va numi pe Dimitrie Găzdaru, profesor de limbi și literaturi romane la Universitatea din Iași (fost membru al Școlii Române din Roma între 1929—1931), ca director la Roma (ibidem, f. 101). Un raport al noului director, din 12 decembrie 1940, se termina și el cu lozinca „Trăiască Legiunea și Căpitanul!”. La 31 martie 1941, nou l ministru al Instruc-

să gireze funcția de director pînă la sfîrșitul primăverii lui 1941, în această calitate purtînd corespondență cu Ministerul Instrucțiunii Publice¹¹.

În mai 1941 se va publica Decretul-lege nr. 1 422, pentru organizarea școlilor românești din Roma și Paris, care înlocuia Legea din 1920 și Regulamentul de funcționare al celor două instituții din 13 august 1921. Erau introduse o serie întregă de reglementări noi. Pentru a ține seama de noile realități geopolitice impuse de germani, însuși numele vechi, „Școala Română din Franța”, era schimbat în „Școala Română din Paris” (art. 2). Se mărea numărul specialităților admise: istoria, geografia istorică și filologia cu disciplinele lor auxiliare; erau enumerate: literatura, filosofia, sociologia, arheologia, istoria artei, artele frumoase (pictura, sculptura, arhitectura) (art. 4). Articolul 5 cerea ca directorii școlilor să fie profesori universitari, reprezentînd una dintre disciplinele care intrau în preocupările școlilor; să fie personalități cu relații culturale în țările respective, de preferință membri activi sau corespondenți ai Academiei Române; directorii urmau să fie numiți de Ministerul Instrucțiunii Publice, Educației, Cultelor și Artelor, pe baza recomandării Academiei. O inovație importantă era numirea directorilor pe o perioadă limitată, de 4 ani, cu posibilitate de prelungire la cel mult 6 ani (art. 6), spre deosebire de vechea Lege potrivit căreia directorii erau numiți pe viață și astfel scăpau, cel puțin în parte, de sub controlul aparatului administrativ, avînd o oarecare independență. Articolele privitoare la recrutarea membrilor (16 și 17) erau asemănătoare cu cele din vechea Lege. Articolul 22 preciza că pînă la transferarea Școlii Române din Franța de la Fontenay-aux-Roses la Paris, ea își păstrează sediul și titulatura veche; după mutare își va lua noua titulatură¹².

În conformitate cu noul Decret-lege, Academia Română s-a întrunit la 27 mai și a recomandat pentru Școala Română din Roma pe Scarlat Lambrino, profesor la Universitatea din București, membru corespondent al Academiei; în ședința din 28 mai a fost recomandat Constantin Marinescu, profesor la Universitatea din Cluj-Sibiu, membru corespondent al Academiei, pentru Școala Română de la

științii Publice, generalul Radu R. Rosetti, anulează numirea lui D. Găzdaru, pentru că s-a făcut fără recomandarea Academiei, încălcîndu-se articolul 8 al Legii din 1920 (ibidem, dosar 979/1941, f. 38).

¹¹ Ibidem, f. 114.

¹² Ibidem, f. 260; Decret-lege publicat în MO, nr. 115 din 17 mai 1941.

Paris¹³. Deci, ambii directori erau foști membri ai Școlii din Fontenay-aux-Roses.

Preluarea posturilor de către noii directori s-a făcut cu oarecare greutate, datorită situației internaționale: Ministerul Instrucțiunii Publice era nevoit să ceară Ministerului Afacerilor Externe să obțină de la guvernele german și italian vize speciale pentru Scarlat Lambrino și Constantin Marinescu, la 17 iulie 1941¹⁴. Ultimul, avînd în vedere situația confuză din Franța și instabilitatea din România, întreba Ministerul care este „punctul de vedere al oficialității în privința atribuțiilor care-mi revin, în calitatea aceasta de director al unei școli în străinătate, în momentele prin care trece țara noastră”¹⁵.

În toamna lui 1940, după capitularea Franței și stabilizarea situației de acolo, se va încerca reluarea unei activități normale la Fontenay-aux-Roses: se fac noi recomandări de membri (Teodor Bucur și Gavril Istrate de la Universitatea din Iași¹⁶), se aprobă prelungirea bursei lui Octavian Vuia cu un an, pentru a-și putea termina doctoratul la Martin Heidegger¹⁷ etc. Dar, activitatea desfășurată nu poate fi urmărită luînd ca bază numai documentele din Arhiva Ministerului Instrucțiunii Publice; multe dintre hotărârile luate în acea perioadă au rămas doar pe hîrtie. Potrivit amintirilor lui Octavian Vuia, al doilea bursier numit în anul școlar 1940—1941, Nicolae Marinescu, nu a ajuns la Fontenay-aux-Roses, ci la Berlin. Același Octavian Vuia consemnează faptul că, vizitînd Școala Română din Franța în toamna lui 1946, l-a găsit pe Constantin Marinescu instalat ca director în fosta casă a lui Victor Ianculescu, iar în apartamentul lui Nicolae Iorga locuia Vasile Munteanu, numit subdirector; se intenționa mutarea instituției la Paris, așa cum se hotărîse prin

¹³ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 979/1941, f. 158; Decretul de numire din 11 iunie 1941, al lui C. Marinescu, semnat de I. Antonescu, Ibidem, f. 196.

¹⁴ Ibidem, f. 207.

¹⁵ Ibidem, f. 194.

¹⁶ Ibidem, f. 326.

¹⁷ Ibidem, f. 301. Octavian Vuia va fi recomandat de C. Marinescu pentru recent înființatul Institut Român din Berlin, care data din 1940 (la inițiativa lui M. Manoilescu); director la Berlin a fost numit Sextil Pușcariu (ibidem, f. 27). În același dosar se păstrează și corespondența privind finanțarea Școlii Române din Franța în 1941—1943, echivalarea salariului directorului cu cel al unui consilier de ambasadă (gradul I), plata salariului etc. La sfîrșitul perioadei interbelice se propusese, chiar de către N. Iorga, crearea unui institut român la Viena; în legătură cu aceasta, vezi scrisoarea lui C. Göllner către N. Iorga, 1 august 1940: „Îmi permit să vă supun din nou bunăvoinței d-voastră «Regulamentul de înființare și organizare al Institutului de Cercetări Istorice din Viena», întocmit încă anul trecut după îndemnul d-voastră [...]” (Arh. Iorga—Pippidi).

Legea din 1941; nu își aduce aminte să fi văzut și bursieri români la Școală în acel moment¹⁸. Se ajunsese, astfel, la cunoscuta expresie a lui Nicolae Iorga — forma fără fond.

În 1948, o dată cu noua Lege a învățămîntului, au fost desființate și școlile românești în străinătate, Școala Română din Franța încheindu-și astfel definitiv activitatea. Constantin C. Giurescu consemna cu vădită nostalgie: „Am fost în anii trecuți să revăd Școala de la Fontenay; nu mai există nimic, nici clădiri, nici grădină, nici vechea stradă; în locul lor trece astăzi o lată arteră de circulație și s-a ridicat un HLM, adică un bloc cu apartamente «cu chirii modeste», adică pentru cei cu venituri asemenea; localnicii pe care i-am întrebat nu mai știau nici măcar de Rue des Châtaigniers, necum de Școală”¹⁹. Parte a bibliotecii, adăpostită temporar la Ambasada României din Paris, a fost vîndută; cea mai mare parte, însă, a ajuns în depozitele Bibliotecii Centrale de Stat și la Biblioteca Institutului „N. Iorga” din București.

După desființarea Școlii Române din Franța, cîțiva foști membri ai săi, împreună cu alți oameni de cultură români aflați în Occident, au avut inițiativa creării unui Centru Român de cercetări la Paris, care funcționează și astăzi; l-a avut, pînă la moartea sa din aprilie 1986, ca președinte de onoare pe Mircea Eliade²⁰.

¹⁸ Scrisoare Octavian Vuia, Freiburg, R. F. (Germania, 12 mai 1986 — Arh. autorului.

¹⁹ C. C. Giurescu, *Amintiri, op. cit.*, p. 168.

²⁰ Octavian Vuia, *op. cit.*, p. 174.

ÎNCHEIERE

Școala Română din Franța, ca și cea de la Roma reprezintă indiscutabil un moment important în evoluția învățămîntului românesc, în integrarea culturii naționale în circuitul universal de valori culturale și în receptarea normală, fără complexul inferiorității, a ceea ce are mai bun lumea occidentală.

Importanța Școlii trebuie privită prin prisma realizărilor sale: mai mulți foști bursieri ai ei au ajuns membri activi sau corespondenți ai Academiei Române și ai unor instituții similare din străinătate; cei mai mulți au intrat în corpul profesoral universitar în țară sau în Occident, de obicei cu gradul de profesor; marea majoritate, chiar și cei care au activat în învățămîntul secundar sau în afara învățămîntului, s-au integrat în viața științifică, situîndu-se printre cei mai de frunte cercetători în domeniul lor de specialitate și publicînd lucrări de referință; cîteva nume au rămas înscrise definitiv între cei mai de frunte reprezentanți ai artelor plastice românești¹.

Emil Turdeanu împarte membrii Școlii Române din Franța după activitatea științifică pe care au desfășurat-o, în trei categorii: „Unii care au răzbit în revistele de specialitate franceze sau din alte țări occidentale și-au luat titluri universitare în Franța, au continuat să dezvolte o activitate științifică de valoare. Alții, care s-au mulțumit să frecventeze cursuri și conferințe, au publicat un memoriu sau două, apoi au dispărut. A treia categorie o formează cei care au trecut prin Paris fără să cîștige nimic și fără să lase urmă a unei realizări științifice”². Putem fi de acord cu împărțirea respectivă, dar cu completarea la prima categorie a celor ce și-au desfășurat o bogată activitate științifică în România și cu mențiunea că cei din ultima categorie reprezintă un procent foarte mic.

¹ Mario Roques aprecia că prin Școala Română din Franța „au trecut cei mai buni profesori din învățămîntul superior românesc” vezi *Eloge funèbre de N. Iorga...*, op. cit., p. 17.

² Scrisoare Em. Turdeanu, Fresnes, Franța, 2 mai 1986 — Arh. autorului.

Situarea celor două școli în afara țării nu era un act de cosmopolitism, ci servea atingerii țelurilor propuse. Totodată, trebuie remarcată insistența cu care Nicolae Iorga cerea tuturor bursierilor ca doctoratul să și-l dea în țară și apoi întreaga activitate să și-o desfășoare în instituții românești; cu unii dintre cei rămași în Occident a rupt definitiv relațiile³.

Impresia aproape unanimă a foștilor membri ai Școlii Române din Franța este că aceasta a constituit un moment hotărîtor pentru pregătirea lor profesională, științifică, pentru deschiderea gândirii lor către universal și pentru cariera lor viitoare. Edificator în acest sens este ceea ce scria de curînd un reprezentant de frunte al Școlii, membru al Academiei Ibero-Americane, profesor universitar în Spania, Alexandru Ciorănescu: „Școala Română din Franța a fost determinantă în cariera mea științifică și în formația mea în general: a fost determinantă pentru toate generațiile care au trecut prin ea și care au alimentat apoi, în mod pozitiv și majoritar, învățămîntul superior românesc, a contribuit la formarea unor mentalități decise a contribui solidar la o cauză, dincolo de superbe izolări, chiar dacă solidaritatea s-a înțeles uneori, în mod greșit, ca un club închis, sau cauza ca un interes. Cred că din această experiență și din cea de la Roma — diferită, dar echivalentă — se deduce că începutul vieții științifice la nivelul ei ultim (doctorat sau specializare) e încă o ucenicie, care se realizează, ca toate ucenicile, mai bine într-un mediu colectiv, cum e o școală (chiar dacă repugnă ideea de școală la acest nivel), decît o pregătire izolată, într-un mediu neapărat ostil, cum e o bursă”⁴.

Cu o singură excepție, Alexandru Rosetti⁵, foștii membri ai Școlii Române din Franța, aflați în viață (sau care au fost chestionați

³ În legătură cu aceeași problemă, a revenirii în țară a membrilor Școlii Române din Franța, Constantin Noica menționa: „În ce mă privește, regăsind în ultimii ani cîțiva colegi din Apus, mi-am dat seama că exilul în sinul acestuia sterilizează pe oameni, dar cîțiva ani de studii acolo sînt binefăcători pentru cultura mai înaltă în parohia noastră” — Scrisoare din 29 ianuarie 1986, Păltiniș — Ibidem.

⁴ Scrisoare Al. Ciorănescu, Santa Cruz de Tenerife, 15 noiembrie 1985 — Ibidem. Th. Holban menționa într-o scrisoare din 14 decembrie 1985, București: „Școala de la Fontenay-aux-Roses mi-a oferit posibilitatea să muncesc, avînd liniște și mai ales prieteni buni, între care amintesc pe Al. Ciorănescu. Am cele mai bune amintiri de acolo” (Ibidem). În noiembrie 1923, Vasile Munteanu scria lui N. Iorga: „Nu mă simt în stare, domnule director, să spun în cuvinte destul de frumoase binefacerile pe care această viețuire de un an la Fontenay-aux-Roses mi-a adus-o. [...] Am convingerea că tot restul vieții mele se va resimți de această binevenită influență” (B.A.R., Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 535).

⁵ Scrisoare Al. Rosetti, București, 28 octombrie 1985: „Așadar, rolul lui Nicolae Iorga, în îndrumarea membrilor [Școlii], a fost nul. Pentru mine, nu a avut nici un efect asupra carierei mele științifice!” (Arh. autorului).

de autor înainte de a deceda), apreciază în mod deosebit rolul lui Nicolae Iorga în cadrul instituției respective și, în ceea ce-i privește personal, ajutorul pe care cu toții l-au primit pentru a obține bursa, pentru a cerceta în diverse arhive și biblioteci din Franța sau alte țări occidentale, pentru a-și realiza și publica lucrările, pentru a obține titluri științifice și posturi universitare. Și acest ajutor este recunoscut nu numai de istorici, ci și de cei cu alte specialități. Un filosof, Octavian Vuia, care se temuse la început de legenda ostilității lui Nicolae Iorga față de filosofie, scria în 1983: „Pentru mine Iorga a rămas personalitatea care, ca om de știință și îndrumător cultural al neamului, mi s-a impus mai mult decât toți ceilalți maeștri ai culturii românești, pe care mi i-am putut apropia și cunoaște. De aceea pot spune cu toată modestia: am făcut și eu parte din promoția lui Nicolae Iorga. Ceea ce am învățat de la el, cel care n-a îndrăgit prea mult filosofia, a fost însă pentru mine tot atât de prețios ca tot ce mi-au dat înțelepții Apusului”⁶.

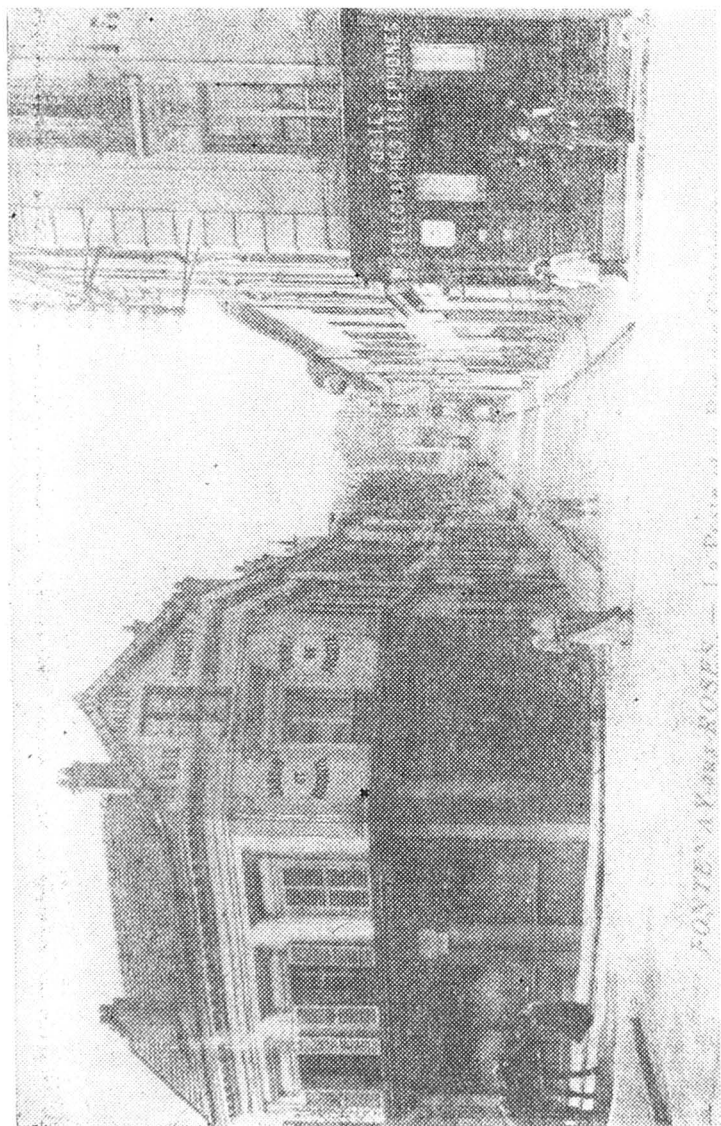
Școala Română din Franța și-a îndeplinit cu prisosință menirea, fiind, așa cum se menționa într-un articol din „L’Indépendance Roumaine”, o „pepinieră de lucrători intelectuali”⁷. Cu îndreptățită mândrie, întemeietorul Școlii și cel care a avut un rol decisiv în întreaga ei activitate, Nicolae Iorga, o considera ca pe una dintre cele mai mari opere ale vieții sale⁸, iar într-o ședință a Parlamentului român afirma că este „o creație făcută de mine pentru țară”⁹.

⁶ Octavian Vuia, *op. cit.*, p. 173—174. Alexandru Elian își mărturisea admirația neștirbită și recunoștința pentru marele magistru (scrisoare din 13 februarie 1986, București, Arh. autorului).

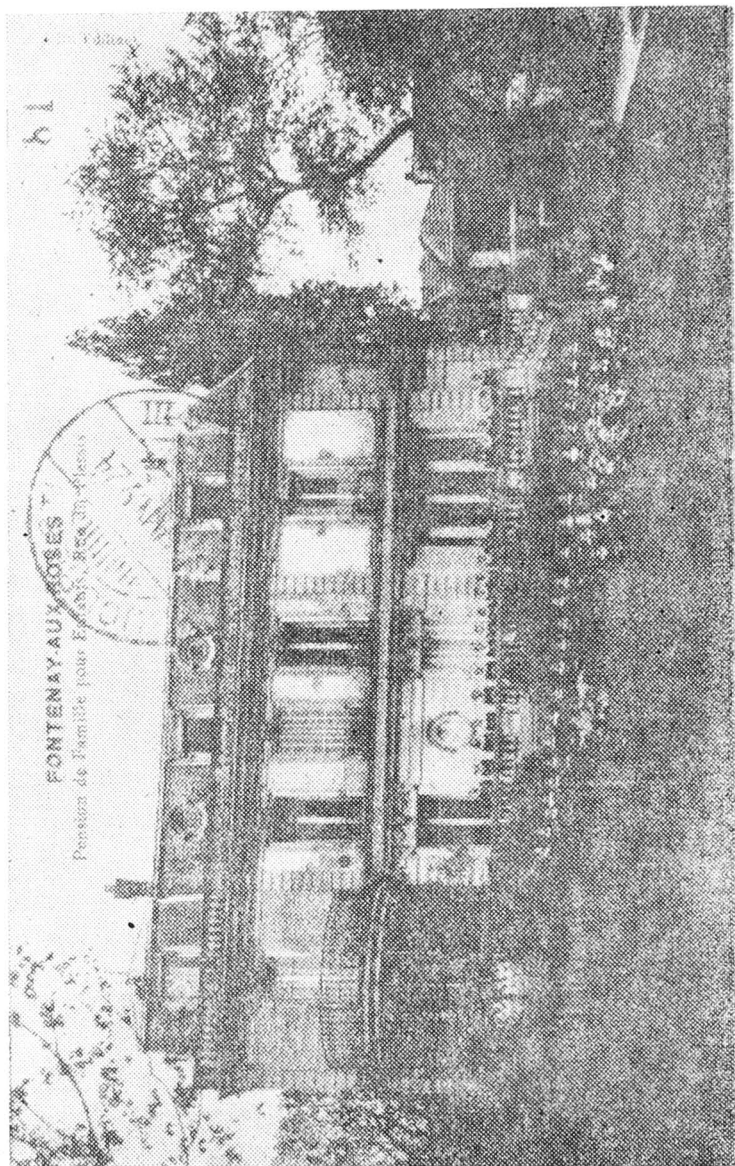
⁷ Articol reluat în „Neamul românesc”, XXXIV, nr. 130/17 iunie 1939. Em. Turdeanu, în scrisoarea citată, afirma că Școala Română din Franța a fost „de un ajutor real în formarea cadrelor universitare românești, din perioada în care singurul criteriu de afirmare universitară era cel științific”.

⁸ N. Iorga, *O viață de om...*, *op. cit.*, vol. IV, p. 25.

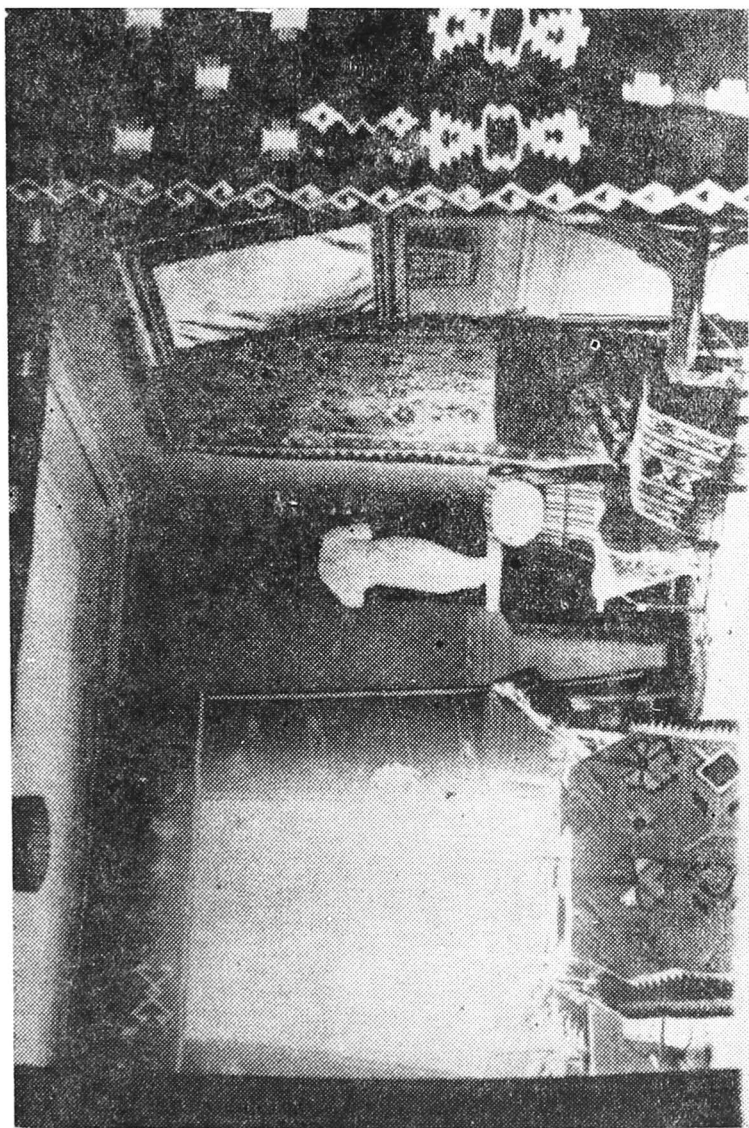
⁹ DAD, nr. 54 din 16 martie 1932, ședința din 2 martie 1932, p. 2057.

Fontenay aux Roses. Vedere (Biblioteca Academiei Române).

Fontenay aux Roses. Vedere (Biblioteca Academiei Române).

Școala Română din Franța — Muzeul (Biblioteca Academiei Române).

Școala Română din Franța — Biblioteca Academiei Române.

N. Iorga în fața Școlii Române din Franța împreună cu gen. Berthelot (Col. Casei memoriale „N. Iorga” — Vălenii de Munte).

În curtea Școlii Române din Franța (Col. Casei memoriale „N. Iorga” — Vălenii de Munte).

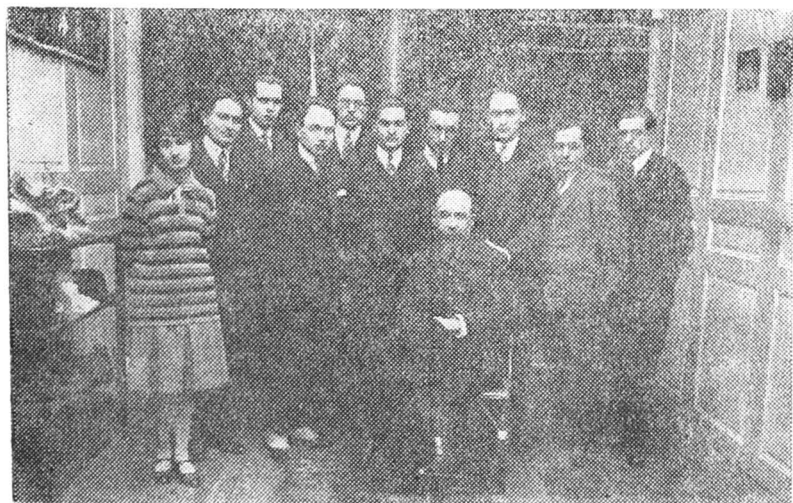
N. Iorga încadrat de elevi ai Școlii Române din Franța și o parte din membrii familiei (Col. Casei memoriale „N. Iorga” — Vălenii de Munte).

N. Iorga împreună cu elevi ai Școlii Române din Franța (Col. Casei memoriale „N. Iorga” — Vălenii de Munte).

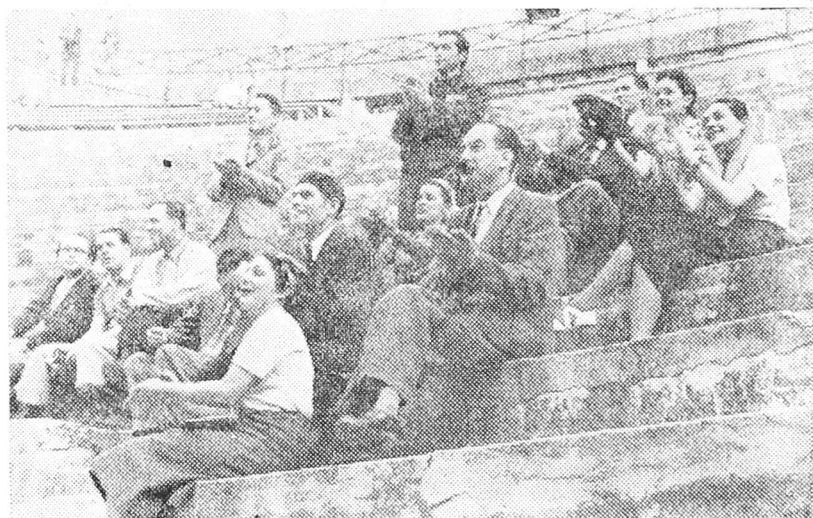
N. Iorga împreună cu elevi ai Școlii Române din Franța. În rîndul II, C. C. Giurescu și P. P. Panaiteșcu (Biblioteca Națională).

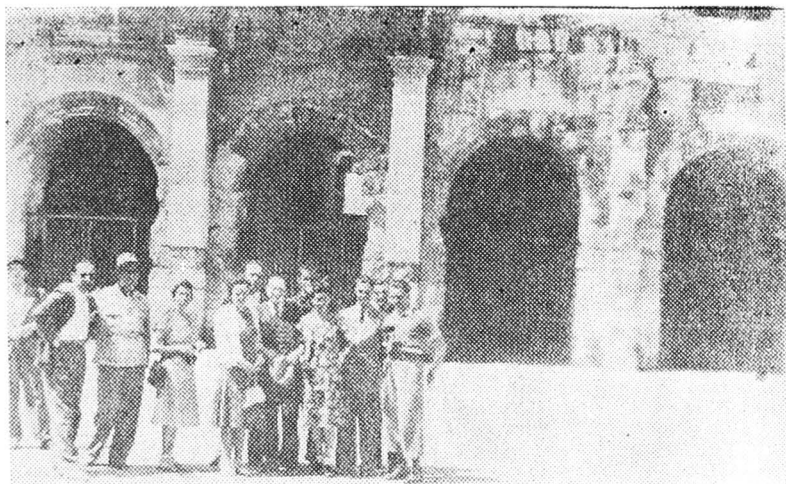
N. Iorga împreună cu elevi în Muzeul Școlii Române din Franța (Biblioteca Națională).

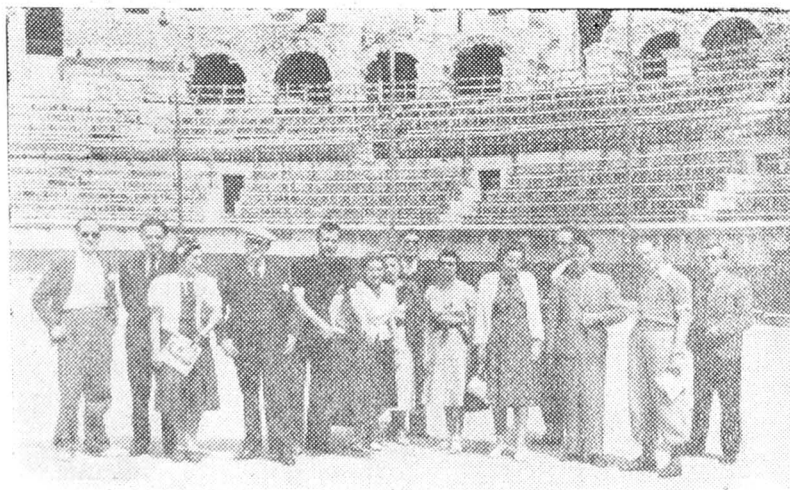
Școala Română din Franța (interior)—Muzeul (Biblioteca Națională).

Excursia membrilor Școlii Române din Franța (Col Emil Lăzărescu).

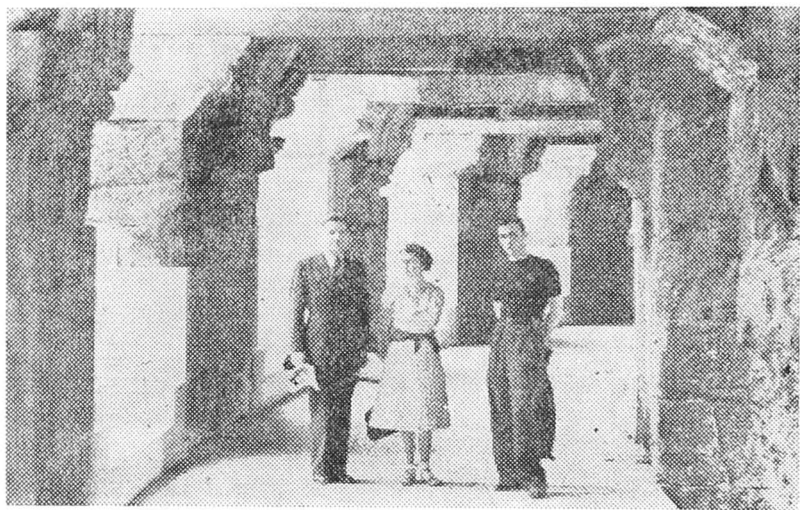
Excursia membrilor Școlii Române din Franța (Col. Emil Lăzărescu).

Excursia membrilor Școlii Române din Franța (Col. Emil Lăzărescu).

Grigore Popa și Octavian Vuia, membri ai Școlii Române din Franța (Col. Emil Lăzărescu).

Constantin Noica, Wendy Noica, C. Pantelimon, membru al Școlii Române din Franța, în excursie (Col. Emil Lăzărescu).

N. Iorga și Victor Ianculescu la Paris (Col. Biblioteca Națională).

ÉCOLE ROUMAINE EN FRANCE

RÉSUMÉ

L'idée de la création d'une école nationale dans les grands centres de la culture classique, Rome et Athènes, date du XIXe siècle. C'est ainsi que furent créées dans ces villes les écoles françaises, allemandes, anglaises, la première étant l'Ecole française d'Athènes en 1846; les écoles américaines, suédoises, polonaises et d'autres s'y ajoutèrent plus tard. Elles avaient pour but la formation des propres spécialistes dans le domaine des civilisations grecque et roumaine. Au début du XXe siècle, par suite de la prestigieuse activité scientifique déployée par ces écoles, la Roumanie embrassa aussi l'idée sur laquelle reposait leur création. En 1923, Vasile Pârvan écrivait que lui et le ministre de l'Italie à Bucarest, le baron Fasciotti, étaient arrivés en 1914 à un accord concernant la fondation d'une école roumaine à Rome, mais la guerre mondiale avait fait remettre le projet à plus tard. En 1919, Vasile Lucaciu, se trouvant dans la capitale italienne, proposa au gouvernement roumain l'achat d'un bâtiment qu'il considérait comme convenable pour y installer un établissement scolaire. Le même but, de fonder une école roumaine à Rome et à Paris, fut poursuivi par Nicolae Iorga, même pendant la guerre mondiale, sans avoir connaissance des démarches parallèles de Vasile Pârvan.

Le projet de loi pour la création des écoles roumaines fut rédigé par Nicolae Iorga et soumis à la Chambre des Députés, donc il fut débattu par suite de l'initiative parlementaire en août 1920; parmi les 45 signataires de ce projet il y avait les députés Vasile M. Kogălniceanu, Duiliu Zamfirescu, Ion Mihalache, Ioan Ursu, A.G. Papacostea — par conséquent, tant des représentants de l'opposition que de la majorité parlementaire de ce moment-là. Dans l'exposé des motifs, ils y mentionnaient la nécessité de contrecarrer, par l'intermédiaire de ces écoles aussi, la propagande occidentale hostile à la Roumanie; ils argumentaient leur choix des capitales de la France et

de l'Italie pour y emplacer les écoles envisagées par l'origine latine commune et les besoins vitaux de l'Etat roumain unitaire, constitué deux ans auparavant. «Les relations culturelles acheminées de la sorte (...) seraient la base de nos futures actions réalisées en commun avec nos Alliés, dans l'œuvre desquels, bienfaisante pour nous, c'est la conception latine de droit et d'humanité qui l'emporte sur tout. Elles auraient une stabilité qu'on ne peut pas exiger aux relations économiques». Ces écoles auraient eu pour but d'entreprendre une initiation dans les sciences, la pensée, l'art et la vie des peuples français et italien, de permettre l'étude dans les bibliothèques et archives et de rassembler les étudiants roumains fréquentant des cours qu'on ne donnait pas dans notre pays. En même temps, ils y proposaient que l'Etat roumain facilitât l'activité des chercheurs français et italiens désireux d'étudier en Roumanie.

La Loi fut adoptée par l'Assemblée des Députés, au cours de sa séance du 13 août 1920, avec une majorité de 138 voix pour et 3 contre, ainsi que par la Sénat, au cours de sa séance du 23 août de la même année, avec une majorité de 66 voix pour et 4 contre. La Loi fut promulguée par le Décret royal n° 4285 du 22 octobre 1920.

L'article 2 de la Loi pour la création des écoles roumaines de Rome et Paris consignait les sections des futures institutions : une section pour les études d'histoire et philologie des peuples latins ; une section pour la continuation des études universitaires de spécialité pour les disciplines qu'on n'enseignait pas en Roumanie ; une section pour les arts. Ces écoles devaient recevoir seulement les jeunes gens recommandés par les établissements culturels roumains, qui avaient terminé brillamment leurs études dans le pays (art. 3). Afin de soutenir la propagande roumaine à l'Occident, les membres de ces écoles devaient rédiger périodiquement des conférences dont le sujet était la vie du peuple roumain sous tous les aspects (art. 5). Le stage y était d'un an, les directeurs des deux écoles ayant la possibilité de le prolonger d'un an à base des résultats personnels de chaque individu (art. 6). L'article 7 consignait la modalité d'obtenir l'argent nécessaire au fonctionnement des nouveaux établissements : taxes spéciales sur les diplômes obtenus à l'étranger, au cas où on aurait pu suivre des cours similaires dans le pays. Les directeurs de ces établissements selon la Loi, devaient être nommés par suite de la recommandation de l'Académie roumaine (art. 8) et les détails d'organisation devaient être établis par l'intermédiaire d'un Règlement (art. 9). La dernière partie de la Loi se rapportait à la fondation d'un foyer pour les chercheurs français ou italiens désireux de se perfectionner en Roumanie.

Le Règlement de fonctionnement établissait comme principal objectif des deux écoles de «reserrer nos liens culturels avec nos sœurs latines, la France et l'Italie» (art. 1); ces écoles devaient remplir les fonctions d'un internat académique, à une discipline individuelle et sociale stricte, tant morale que scientifique (art. 3); les écoles donnaient aux jeunes gens instruits et aux artistes plastiques roumains la possibilité de réaliser des études spéciales, de se perfectionner et d'entreprendre des recherches dans le domaine des langues, des littératures, de l'histoire et des arts plastiques (art. 4). Le Chapitre II du Règlement soulignait les caractéristiques des trois sections des écoles et leurs éléments particularisés: l'École de Paris devait insister sur les recherches entreprises dans les archives et bibliothèques de France, ainsi que de tout l'Occident, tandis que celle de Rome devait insister sur les recherches et les fouilles archéologiques en Italie et dans les pays méditerranéens (art. 6); lors de la détermination des thèmes de recherches de leur membres, les deux écoles devaient tenir compte «des spécialités scientifiques et artistiques qu'on n'enseignait pas ou bien qui étaient insuffisamment développées en Roumanie» (art. 7). Les thèmes à étudier étaient choisis par les directeurs mêmes (art. 8) qui avaient de surcroît la tâche d'organiser une bibliothèque et des archives de photos et diapositives «pour l'information des étrangers sur notre pays, ainsi que pour l'utilisation scientifique personnelle dans le travail quotidien de spécialité» (art. 10). Chaque école devait publier un annuaire ou un bulletin et une série de volumes indépendants, rédigés dans les langues des pays où se trouvaient les écoles en cause (art. 11). Le Chapitre III du Règlement instituait que les membres des écoles devaient y être admis soit par suite de la recommandation des établissements supérieurs d'enseignement de Roumanie, soit par suite d'un cours d'admission à la section artistique (art. 13); chacune des quatre universités existant à ce moment-là (Bucarest, Cluj, Iassy et Tchernovtsy) avait le droit de recommander deux membres par an pour chaque école (art. 14); les membres admis devaient justifier leur activité à l'aide de mémoires trimestriels et travaux annuels; les études devaient être publiées dans les propres organes des deux écoles; les travaux des artistes plastiques devaient être exposés d'abord à Paris ou Rome et, ensuite, à Bucarest (art. 17); chacun des membres des écoles devait soutenir une conférence sur la vie du peuple roumain, du point de vue de sa spécialité (art. 18). Le Chapitre IV instituait que les directeurs devaient travailler à titre honorifique, sans être rémunérés et se trouver au moins deux mois par an à Paris ou à Rome (art. 20). Le Chapitre V instituait au sujet des revenus et dépenses que les subsides devaient être accordés par

le Ministère de l'Instruction Publique, le Ministère des Arts et le Ministère des Affaires étrangères; à ces donations s'ajoutaient les taxes scolaires sur les diplômes obtenus à l'étranger, au cas où l'on aurait pu suivre des cours similaires dans le pays, et les bourses accordées par de diverses institutions ou même par des personnes particulières.

Aussi, ces écoles roumaines à l'Occident furent-elles créées, leur activité représentant un moment d'importance exceptionnelle pour toute l'éducation roumaine.

L'École roumaine de France, ainsi que celle de Rome, représente indéniablement un point crucial pour l'évolution de l'éducation roumaine, pour l'intégration de la culture nationale dans le circuit universel des valeurs culturelles et pour la réception normale, sans aucun complexe d'infériorité de ce que le monde occidental a de mieux.

L'importance de cette école doit être considérée à travers ses réalisations; plusieurs de ses boursiers devinrent membres actifs ou correspondants de l'Académie roumaine et de quelques-unes des institutions similaires de l'étranger; la plupart d'entre eux devinrent des enseignants universitaires du pays ou de l'Occident, accédant d'habitude au titre de professeurs; ils s'intégrèrent en majorité dans la vie scientifique, même ceux qui travaillèrent dans l'enseignement secondaire ou bien ceux qui n'embrassèrent pas la carrière didactique et ils y furent considérés comme parmi les meilleurs chercheurs de leurs domaines et publièrent des travaux de référence; quelques noms furent à jamais inscrits parmi les artistes plastiques roumains de premier rang.

Emil Turdeanu établit trois catégories pour les membres de l'École roumaine de France, selon l'activité scientifique qu'ils déploierent: «Il y en a qui pénétrèrent dans les revues de spécialité françaises ou d'autres pays occidentaux ou bien obtinrent des titres universitaires en France, tout en y déployant une activité scientifique de valeur. Il y en a d'autres qui se contentèrent de fréquenter des cours et des conférences, de publier un ou deux mémoires et, ensuite, disparurent. Et il y a une troisième catégorie, ceux qui passèrent par Paris sans y gagner rien, sans y laisser la moindre trace de réalisation scientifique». Nous pouvons être d'accord avec les catégories qu'il établit, mais en y ajoutant, à la première catégorie, ceux qui eurent une riche activité scientifique en Roumanie et en mentionnant que ceux de la dernière catégorie représentent un taux réduit des promotions de cette école.

La création de ces deux écoles en dehors du pays n'était pas un geste de cosmopolitisme, tout au contraire, elle servait à atteindre les buts envisagés. En même temps, il faut remarquer l'insistance avec laquelle Nicolae Iorga exigeait que tous les boursiers soutinssent leur doctorat en Roumanie et qu'ils déployassent toute leur activité dans des institutions roumaines; il rompit définitivement avec quelques-uns des boursiers restés à l'étranger.

L'impression presque unanime des anciens membres de l'École roumaine de France est que celle-ci a été un moment décisif pour leur formation professionnelle, scientifique, dans l'ouverture de leur pensée vers l'universel, ainsi que pour leur future carrière. Révélatrice dans ce sens s'avère l'opinion d'Alexandru Ciorănescu, représentant marquant de l'École, membre de l'Académie ibéro-américaine, professeur universitaire en Espagne: «L'École roumaine de France a été déterminante pour ma carrière scientifique et pour ma formation en général; elle fut décisive aussi pour toutes les générations ayant suivi ses cours et qui fournirent ensuite, d'une manière positive et majoritaire, les enseignants pour les universités roumaines; elle contribua à la formation des mentalités décidées à avoir une contribution solidaire à une cause, au-delà de superbes isolements, même si, d'une manière erronée, la solidarité fut parfois considérée comme un club fermé et la cause, comme un intérêt. Je crois que de cette expérience, ainsi que de celle de Rome, qui est différente, mais équivalente, on peut déduire que le début de la vie scientifique à son plus haut niveau (doctorat ou spécialisation) n'est qu'un apprentissage de plus, effectué, comme tous les apprentissages, mieux dans un milieu collectif, comme par exemple une école (même si l'idée d'école répugne à ce niveau), que sous forme de préparation isolée, dans un milieu obligatoirement hostile, comme par exemple une bourse.»

A une seule exception, à savoir Alexandru Rosetti, les anciens membres de l'École roumaine de France, qui vivent encore (ou qui répondèrent aux questions de l'auteur avant de mourir) estiment que le rôle de Nicolae Iorga dans cette même institution fut tout à fait particulier et apprécient vivement, du point de vue personnel, l'appui qu'ils reçurent tous, afin d'obtenir la bourse, d'étudier les différentes archives et bibliothèques de France ou d'autres pays occidentaux, afin de réaliser et faire publier leurs travaux, d'obtenir des titres scientifiques et des emplois dans les universités. Et son aide est reconnue pas seulement par les historiens, mais aussi par les gens ayant d'autres spécialités. Un philosophe, Octavian Vuia, qui avait eu peur au début de la légende de l'hostilité manifestée par Nicolae Iorga envers la philosophie, écrivait en 1983: «Pour moi, Iorga est resté

une personnalité qui, en tant que savant et conseiller culturel de mon peuple, s'est imposé plus que tous les autres maîtres de la culture roumaine que je pus connaître et avec lesquels je me familiarisai. C'est pourquoi je peux dire en toute modestie: moi aussi, j'ai fait partie de la promotion de Nicolae Iorga. Ce que j'appris de celui qui n'avait pas un penchant pour la philosophie fut cependant pour moi tout aussi précieux que ce que les sages de l'Occident m'avaient donné».

L'École de France accomplit pleinement sa mission, s'avérant finalement une «pépinière de travailleurs intellectuels». C'est avec un orgueil justifié que Nicolae Iorga, le fondateur de l'École qui eut un rôle décisif dans son activité, la considérait comme l'une des plus grandes œuvres de sa vie et, au cours d'une séance du Parlement roumain, affirmait qu'elle était «une création réalisée par moi pour mon pays».

INDICE

NUME DE PERSOANE

A

Albertini, Eugène 34
Alexandrescu, Emilia 31
Alvarez, A. 79
Ancel, Jaques 80
Andreescu, Constantin I. 31, 47, 55
Angelescu, Constantin 12, 25, 26, 57, 83
Angelescu, Petre 51
Antonescu, Ion 93
Antonescu, Petre 15
Antonescu, Victor 17, 52
Appell, Paul 17
Argetoianu, Constantin 25, 27
Armeanca, Ion 31
Avachian, Grigore 1
Averescu, Alexandru 12
Axentie, Dumitru 26

B

Balș, George 78
Barthmes, Gustav 67
Bataillard, Paul 38
Battaglia, Otto Forst 26
Băjenaru, Dan 66
Băncilă, Vasile 20, 25, 26, 30–31, 56, 58, 60–61, 65, 71, 77
Bănescu, Nicolae 68
Bédier, Joseph 34
Bejenaru, Nicolae C. 30
Bémont, Charles 17, 21, 34, 79–80
Berlescu, Dumitru 32

Berthelot, General 20, 103
Berza, Mihai 72
Bianu, Ioan 24, 84–85
Blaga, Lucian 58
Blank, Aristide 20, 22, 43
Blendea, Vasile 22, 31, 42–43.
Bogdan, Catul 23, 29, 42, 59, 64
Bogdan-Duică, Gheorghe 48, 64
Bogdan, Virgil 29, 36, 59, 64
Bogrea, Vasile 25
Boitos, Olimpiu 31, 38, 47
Bordeianu, M. 10
Bourgeois, Emile 34
Bourguet, Emile 36
Boutière, Jean 34
Brătescu, Elena 30
Brătianu, Gheorghe I. 25, 30, 35, 55, 68, 71–72
Brătianu, Ion I.C. 12
Breazu, Ion 11, 21–22, 24, 31, 47
Brunel, Ferdinand 17
Brunot, Ferdinand 17, 34, 80
Bucur, Teodor 93
Bucuța, Emil 9
Burileanu, Dumitru 12
Buzdugan, Ion 31

C

Cancel, Petre 70
Cantacuzino, George 69
Cantacuzino, Ion 25
Capitant, Henry 80
Caracostea, Dumitru 49
Carcopino, J. 80

Cartoajan, Nicolae 35, 44, 52
Călin, Coralia 31
Cesianu, Dinu 27, 29
Charlety, S. 51, 80, 81
Chatelain, Emile 20
Chelariu, Traian 32, 46, 50
Ciorănescu, Alexandru 32, 39, 48—49,
51, 59, 63, 87, 96, 115
Ciucurencu, Alexandru 32, 42—43
Ciutu, Marcel 33, 41, 50
Collinet, G. 38, 80
Colinescu, Mihai 32
Condurachi, Emil 32, 50, 86
Constantinescu, Nicolae A. 21, 23,
36, 45, 53, 59, 71
Corivan, Nicolae 31, 47, 59
Cosnescu, Victoria 32
Costea, Ioan 32
Coville, Alfred 80
Croicu, Marieta 83
Croicu, Petre 83
Cuparencu, Mihaela 31
Curticăpeanu, Vasile 21
Cuza, Magda 32

D

Dan, Petre 21
Dănilă, Nicolai 32, 48
Decei, Aurel 32
Del Conte, Rosa 70
Densușianu, Ovid 72
Diehl, Charles 17, 34, 38, 79—80
Dimitriu, C.D. 26
Dobrescu, Nicolae 68
Domanovsky, Alexandre 73
Dumbravă, Maria 32
Dvoicenco, Eufrosina 32

E

Eliade, Mircea 94
Elian, Alexandru 32, 39, 55, 57,
97
Emerit, Marcel 73

F

Faral, Edmond 34
Fasciotti, Carlo 8, 111

Ferdinand I 80
Focillon, Henri 34, 51, 78, 80
Folberth, Otto 31
Fouchille, Pierre 79

G

Gafiței, Andrei 32
Gamber, J. 21, 43, 50
Gay, J. 80
Gălătescu, Gheorghe 91
Găzdaru, Dimitrie 91
Georgescu, Elvira 31, 47—49
Georgescu-Tistu, Nicolae 30, 46—48,
70—71
Gheorghiu, Nicolae A. 33, 88
Ghica, Dimitrie 15
Glotz, G. 17, 36, 79—80
Giglioli, Giulio 84
Gilliéron, Jules 34
Gilson, Etienne 34
Giurescu, Constantin C. 23—24, 30,
36—37, 43—44, 46, 57, 60, 66,
70—75, 78, 94, 105
Goga, Octavian 25—26
Gorceix, Septine 78
Gorovei, Ștefan S. 24, 30, 32, 34,
37, 40, 46—47, 57, 60, 70—72,
74
Göllner, Carol 32, 37, 41, 48—49,
51, 53, 55, 63, 69, 93
Grenier, Albert 34
Grigorescu, Nicolae 43, 53
Grigorescu, Maria 30
Grosu, Vasile 32
Guillarmod, Jules Jacob 42
Gusti, Dimitrie 20, 24, 28—29

H

Haivas, Emanoil 32—33, 48, 50
Hanolaux, George 49
Hauser, Henry 80
Hazard, Paul 34
Hămbășanu, Ortansa 32, 41
Heidegger, Martin 93
Henry, Paul 73
Hette, Richard 30
Holban, Maria 51
Holban, Theodor 32, 40, 50, 96

Honorat, J. 17
Hudiță, Ion 59

Ianculescu, Eugenia 91
Ianculescu, Victor 16-22, 25, 27,
29-31, 36, 42, 45, 49-52, 55,
59-60, 64, 66, 68, 73, 79-80, 83,
85-86, 88-91, 93, 109
Ignat, Minodora 32, 48-49, 59
Incuțel, Ion 25
Ioanițescu, D.R. 25
Ionescu, Dimitrie 31, 50
Ionescu, Grigore 86
Ionescu, Mihăești 60
Ionescu, Nae 25
Ionescu, Petre 27
Ionescu-Râmniceanu 26
Ionescu-Sisești, Gheorghe 25
Ionescu, Take 12
Iorga, Ecaterina 91
Iorga, Nicolae *passim*
Iorgu, Iordan 54-55, 86
Irimescu, Ion 31, 42
Istrale, Gavril 93
Istrati, Panait 20, 25-26

J

Jaklovsky, Mariana 19
Jura, Iulian 32

K

Kelp, Gerhart 31, 67
Kirițescu, Constantin 54
Kogălniceanu, Vasile M. 9, 111
Kristóf, Gyorgy 31
Kristóf, Iluș 31

L

Lambrino, Scarlat 23-25, 29-30,
36, 45-46, 59-62, 69, 73-75,
83
Lapradelle, Antoine de 79
Laslo (Lascu), Nicolae 32, 50

Lăzărescu, Emil 21, 32, 41, 43, 49,
50, 53, 56, 87, 106-108
Lebrun, Albert 9
Lluch, X. Rubiò y 35
Lot, Ferdinand 16, 34-36
Lucaciu, Vasile 9, 111
Lungu, Vasile 32, 48

M

Macovei, Zaharie 32-33, 41, 50
Măcrea, Dumitru 32, 48
Manoilescu, Mihail 61
Manoliu, Despina (Lia) 31, 47
Maniu, Iuliu 29
Marcu, Alexandru 9-11
Marin, Louis 80
Marinache, Nicolae 31
Marinescu, Constantin 7, 23, 29,
32, 35, 38, 44-45, 53, 55-57,
59, 62, 64, 68, 73, 77, 92, 93
Marinescu, Nicolae 93
Martonne, Em. de 17, 51, 80
Massoff, Ioan 26
Mârșic, Ioan 31, 42
Marx, J. 80
Mateescu, G.G. 82, 84-85
Maxim-Burdujeanu, Gheorghe 31,
47
Meillet, Antoine 34, 36
Michelson, Paul E. 75
Mihail, Lucreția 30
Mihail, Radu 39
Mihălache, Ion 9, 111
Mihordea, Vasile 31, 40, 47, 50, 60
Miller, William 35
Millet, Gabriel 34, 36, 37, 79-80
Miracovici, Paul 32
Mitilineu, Ion 25
Moscu, Adina 31, 42
Munteanu-Murgoci, Gheorghe 25
Munteanu, Vasile (Basil) 20, 24-26,
29-30, 35, 44, 46, 56-62, 65,
67, 69, 72, 74-75, 93, 96
Murărașu, Dumitru 30, 45, 47
Mușlea, Vasile 30, 46, 57

N

Nandriș, Grigore 23, 29, 36-37,
46, 57, 61-62, 65, 88

Nandriș, Oclav 33
Năstasă, Lucian 24, 30, 32, 34, 37,
46–47, 57, 60, 67, 70–72
Negulescu, P.P. 11, 12
Nicolau, Matei G. 51
Nicuță, Constantin 32–33, 48, 50
Nițescu, Ioan 30
Noica, Constantin 53, 86–87, 96,
108
Noica, Wendy 108
Nuțu, Valerian 32

O

Onciul, Dimitrie 71–72
Ortiz, Ramiro 12

Q

Quicherat, Louis M, 20

P

Pahontzu, Eugen 31, 47
Pais, Ettore 84
Paleolog, A. 21
Pall, Francisc 32, 39, 48–49, 86
Panaitescu, Emil 11, 83, 85–86
Panaitescu, Petre P. 24, 30, 34,
37–38, 43, 46, 67, 70–72, 74,
105
Panaitescu, Silvia 71
Pangratti, Ermil 12
Păpăcoștea, A.G. 9, 111
Pantelimon, Constantin 32–33, 50,
108
Papahagi, Marian 59
Papahagi, Valeriu 31, 40, 47, 53,
59–60, 63, 69
Paschiewski (Bănățeanul), Dimitrie
30, 47, 60, 65
Paul, Radu 31, 57
Pavelescu, Cincinat 25
Pârvan, Vasile 8–9, 11–12, 15,
57, 68, 70, 72, 84–86, 111
Pernot, Ilubert 34
Petrescu, Cezar 25
Petroaie, Adrian 32, 47
Petrovici, Ion 54
Pinzo, Giovanni 84

Pippidi, Andrei 8, 42–43, 49, 50,
59, 61
Pippidi Dionisie M. 11, 16, 83
Pleșca-Bardu, Valentina 33, 88
Podea, Ontario 32
Popa, Grigore 21, 32, 48, 108
Popa, Nicolae I. 30, 46, 55, 61,
64–65.
Popenciuc, Ioan 32, 48
Popescu, Constantin G. 32, 48
Popescu, Dorin 31, 47
Popescu, Gabriel 32
Popescu, Nicolae 50
Pop, Sever 30, 37, 47
Popescu-Spineni, I. 30
Presan, Alexandru 25
Pușcariu, Sextil 31, 48, 93

R

Rally, Alexandru 23, 29, 35, 43,
55, 64
Rașcu, Ioan M. 30, 50, 58
Rădulescu, Horia I. 33, 48–50, 56
Rădulescu-Motru, C. 25, 57
Rey, Paul 34
Robert, Louis 34
Roche, A. de la 40
Roques, Mario 16, 34, 36, 51, 69, 80,
95
Rosetti-Bălănescu, Alexandru 23, 29,
36, 44–45, 56, 60, 64, 96, 115
Rosetti, Radu R. 92
Roth, Stephan Ludwig 31
Russu, Ion I. 61
Roy, Etienne le 34

S

Sacerdoțeanu, Aurelian 31, 47, 53,
56
Sacerdoțeanu-Vasilii, Virginia 31,
47, 53, 86
Sadoveanu, Isabela 25
Sauciuc, Vasile 25, 29, 45
Schweitzer-Cumpăna, R. 30, 42
Sergescu, Petre 25
Slușanschi, Barbu 21, 32, 47, 65
Slușanschi-Cudalbu, Maria Oltea 21,
32, 48

Slușanschi, Silvia 50
Solacolu, Barbu 20, 67
Smochină, N.P. 32, 47
Steriade, Florin 30
Steriade, Mihail 30
Strange, Arthur 84

Ș

Șiadbei, Coralia 31
Șiadbei, Ioan 30, 56
Șliubei, Maria 42

T

Tătărescu, G. 52
Teodor, Bucur 33
Tenney, Frank 84
Thomas, Albert 9
Titulescu, Nicolae 16, 79
Tomazian, Mihai 32
Turdeanu, Emil 32, 44 51–52,
69 70, 76, 79, 95, 114
Tureșcă, Ion 32

Ț

Țurlea Petre 24, 30, 32, 34, 37,
46–47, 57, 60, 67, 70–72

În *Indice* au fost consemnate doar nume de persoane contemporane (sec. XX).

U

Ursu, Ioan 9, 111

V

Valéry, Paul 34
Vasilii, Vasile 31, 43, 61
Vaum, Ecaterina 9, 17, 30, 49, 73
Văcărescu, Elena 51, 78
Venturi, Adolfo 84
Virnav, Scarlat 21
Vladcovschi, P. 10
Vlădescu, Mihail 13
Voiculescu, Vasile 30
Vuia, Octavian 33, 50, 58, 61, 93–94,
97, 108, 115
Vulpe-Dunăreanu, Ecaterina 24, 31,
46–47, 62, 86
Vulpe, Radu 11, 24, 31, 46–47,
62, 86

X

Xenopol, A.D. 56

Z

Zamfirescu, Duiliu 9–10, 51, 111
Zeiller, Jaques 34, 38
Zeuceanu, Dumitru 27
Zub, Alexandru 12, 57

Redactor : NINA FLOREA
Tehnoredactor : ELENA SPIRU

Bun de tipar : 10. III. 1994; Celi tipar : 7,75
Format 16/61 x 86.
C.Z. pentru bibliotecii mari : 378 (= 59) (443-61 Paris)
1921 :1948,
C.Z. pentru bibliotecii mici : 37.

ed. 649—S.C UNIVERSUL S.A

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

PASCU ȘT. (sub red.), *Documente privind revoluția de la 1848 din țările române. C. Transilvania 26 mai – 4 iunie 1848*, vol. V, 1992, 572 p., 380 lei.

LIVIU BOTEZAN, IOANA BOTEZAN și ILEANA CUIBUS, *Timotei Cipariu. Corespondență primită*, 1992, 624 p., 217 lei.

MIODRAG MILIN, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (secolul al XIX-lea)*, 1992, 240 p., 147 lei.

GEORGE POTRA, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, 1992, 272 p., legat, 190 lei.

PAUL MIHAIL, ZAMFIRA MIHAIL, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, I (1812–1830)*, 1993, 412 p., legat, 450 lei.

ELIZA CAMPUS, *Ideea federală în perioada interbelică*, 1993, 150 p., 216 lei.

M. MACREA, NICOLAE GUDEA, IANCU MOȚU, *Praetoriu. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, 1993, 215 p., 390 lei.

MIHAI IACOBESCU, *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774–1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, 1993, 550 p., 600 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, *Alexandru cel Mare*, 1993, 340 p., 1200 lei.

AL. ZUB (sub red.), *Victor Slăvescu. 1891–1977*, 1993, 114 p., 315 lei.